ALFRED HESSEL

POVIJEST KNJIŽNICA

IZDANJA HRVATSKOGA BIBLIOTEKARSKOG DRUŠTVA

Knjiga XIII

Urednički odbor:

Lidija Abramović
Dr Vanda Ekl
Mr Mira Mikačić
Aleksandar Stipčević

Glavni urednik

Aleksandar Stipčević

Tehnički urednik

Mate Šikić

Zagreb 1977

ALFRED HESSEL

POVIJEST KNJIŽNICA

PREGLED OD NJIHOVIH POČETAKA DO DANAŠNJIH DANA

Z A G R E B

Hrvatsko bibliotekarsko društvo

1977

Naslov originala

GESCHICHTE DER BIBLIOTHEKEN

Ein Überblick von ihren Anfängen bis zur Gegenwart

Dr. H. Th. Pellens and Co., Göttingen 1925.

S njemačkog prevela **Štefanija Halambek**

Bilješke uz tekst napisao **Šime Jurić**

Uzorak kataložnog listića

HESSEL, Alfred

Povijest knjižnica : pregled od njihovih početaka do današnjih dana / Alfred Hessel ; / s njem. prev. Štefanija Halambek ; bilješke uz tekst Šime Jurić /. – Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977 (Zagreb : Kućna tiskara Nacionalne i sveučilišne biblioteke) . – 98 str. ; 25 cm. – (Izdanja Hrvatskoga bibliotekarskog društva ; knj. 13)

Prijevod djela : Geschichte der Bibliotheken : ein Überblick von ihren Anfängen bis zum Gegenwart ; Göttingen, 1925

Tisak: Kućna tiskara Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu – Marulićev trg 21

PRVO POGLAVLJE

Osnivanje zbirke knjiga u Aleksandriji može se nazvati najvećim djelom u povijesti knjižnica staroga vijeka. Plan za to pripisuje se Ptolemeju Soteru, prvom egipatskom vladaru iz dinastije Diadoha, a izvođenje toga plana njegovu sinu Ptolemeju Filadelfu. Kako su ti vladari imali na umu sabrati čak cjelokupnu grčku literaturu, morali su namaknuti vrlo velika novčana sredstva, a nisu prezali ni pred kojekakvim problematičnim mjerama. Tako su zaplijenili tovare knjiga s brodova usidrenih u aleksandrijskoj luci, a umjesto službenog primjerka djela trojice velikih tragičara, koji su bili posudili iz Atene, vratili su – kako se priča – Ateni samo njegovu kopiju. Konačan broj postojećih svitaka procjenjivao se na više stotina tisuća – golem broj – čak ako imamo na umu da je tu bilo mnogo dubleta i da je osim toga pojedino književno djelo u pravilu obuhvaćalo više svitaka. Knjižnica se dijelila u Veliki odjel, koji je bio smješten unutar kraljevske palače, u dijelu grada zvanom Brucheion, i u Mali odjel kod Serapisova svetišta. Pošto je prvi uništen 47. g.pr.n.e., u vrijeme Cezarovih borbi u Aleksandriji, postaje Serapeion stvarni knjižni centar grada.

Povijesna znanost brižno se trudila da pronađe knjižnice koje su Ptolemejevićima mogle poslužiti kao uzor. Pritom su stariji, pa čak i još moderni učenjaci, posezali sve do "postdiluvijalnoga" doba. Slijediti ih sve dotle ne čini nam se umjesnim, zato ćemo svoja razmatranja ograničiti na posljednja stoljeća prije osnivanja aleksandrijske knjižnice.

Logično bi bilo tražiti uzore u starom Egiptu. Egipat bijaše domovina antičkog pisaćeg materijala, – papirusa, tamo je stvorena vrlo opsežna znanstvena literatura i beletristika, u to se doba nigdje nije tako mnogo i tako marljivo pisalo kao upravo u zemlji Nila. Tamo je, također, postojala odlično organizirana arhivistika i knjigovodstvo s brojnim osobljem. Međutim, ništa ne znamo o velikim knjižnicama koje bi se mogle usporediti s aleksandrijskom. Samo su hramovi imali knjižnice s arhivom koje su prvenstveno služile u liturgijske i prosvjetne svrhe.

Slične zbirke službenih spisa a ujedno i književnih spomenika nalazimo i u svetištima babilonsko–asirskog kulturnog kruga. No njih sve po opsegu i značenju nadmašuje Asurbanipalova knjižnica. Njezine glinene pločice došle su na svjetlo dana prilikom iskapanja kraljevske palače u Ninivi oko sredine prošloga stoljeća. Asurbanipal je pripadao posljednjem velikom vladarskom rodu Asirije, Sargonidima. Još više od svojih prethodnika bijaše se on posvetio njegovanju kulturnih zadataka. Brižljivo odgojen, mogao se hvaliti "da može čitati kamene natpise koji potječu iz vremena prije općega potopa". Došavši na prijestolje, poduzeo je sustavno skupljanje babilonsko–asirske književnosti izdavši ukazom

točne upute za nabavu potrebnih predložaka za prepisivanje, zaposlio je gomilu prepisivača i poticao na brižljiv rad. Knjižnica[1] je imala svoje vlastito osoblje, bila je podijeljena po stručnim skupinama i snabdijevena oznakama za snalaženje a korištenje su olakšavali i katalozi. Iz sastava njezina fonda – a bilo je tamo spisa, isprava i pisama, zatim religioznih tekstova, pa povijesnih zapisa i, konačno, djela s najrazličitijih znanstvenih područja – postaje vidljivom njezina namjena: služiti isto tako državi kao i crkvi, očuvanju tradicije kao i znanosti.

Ne može se poreći da između knjižnica u Ninivi i Aleksandriji postoje upadljive sličnosti. I jedna i druga bijahu zavodi univerzalna karaktera što su ih stvorili vladari. Također se s pravom ukazuje na to, da unutrašnje uređenje helenističke knjižnice u mnogom pogledu podsjeća na asirske, čak i postupak s pojedinim spisom unatoč različitosti pisaćeg materijala – ovdje glinena pločica, tamo svitak papirusa – pokazuje mnoge podudarnosti. Bez obzira na to, čini mi se zasad još suviše smionim nastojanje da se utvrde neposredne veze Aleksandrije prema Ninivi. Njih razdvajaju četiri stoljeća, između njih leži vladavina medijsko–perzijskih kraljeva koji, koliko nam je danas poznato, bibliotekarstvu nisu posvećivali nikakvu pažnju. Treba prepustiti budućnosti da otkrije zasad još skrivene veze.

Bolje rezultate obećava promatranje prilika u grčkom bibliotekarstvu, ta već i naziv same ustanove[2] ukazuje na Grčku kao domovinu knjižnica. Grci klasičnoga doba nisu još poznavali knjižnice. Predaja, po kojoj su već Pizistrat Atenski[3] i Polikrat sa Samosa bili stvorili takve knjižnice, ne smatra se vjerodostojnom. Doduše, i Periklovo doba imalo je razvijeno knjižarstvo. Ipak, čini se da nije bilo uobičajeno niti da općina osniva zbirke rukopisa, a niti je privatna biblioteka pripadala tada neophodnom dijelu jednog otmjenog kućnog inventara. Tek se oko prijelaza iz petog u četvrto stoljeće pr. n.e. sve češće događalo da su učenjaci ili literati raspolagali vlastitom knjižnicom, kao što to na primjer za Euripida[4] daje naslutiti zabilješka u jednoj aristofanovskoj komediji.

Pravi razvoj grčkih biblioteka počinje zapravo u desetljećima koja obuhvaćaju djelatnost velikana duha, Platona i Aristotela. Akademija i Peripatetička škola uživaju slavu osnivača "ne samo helenističke, već antičke znanosti uopće". Tamo je po prvi puta došlo do "veličanstvene organizacije zajedničkog rada" pod jedinstvenom upravom. Platon se bavio egzaktnim istraživanjem matematičko–prirodoslovnih područja. Aristotel je nastojao skupiti što je moguće više činjenica iz svih područja znanosti i odrediti ih što je moguće pouzdanije, a postao je i ocem filološke kritike i književne povijesti. Radovi njih obojice bezuvjetno pretpostavljaju postojanje jedne značajne biblioteke. Kod Platona nema nikakve određene vijesti o tome; za Aristotela, naprotiv, znamo da je sustavno skupljao rukopise, a poznata nam je i promjenljiva sudbina biblioteke koju bijaše ostavio za sobom[5]

Aristotelov učenik Aleksandar Veliki svojim je vojnim pohodima otvorio novo poglavlje antičke povijesti. Grčka kultura prerasla je u svjetsku kulturu. Nastaje međunarodni stalež obrazovanih. Bavljenje znanošću i erudicija postaju u helenizmu značajan faktor duhovnog života. Premda je sjeme koje bijaše posijao Aristotel donijelo bogat plod, ipak se istovremeno promijenio pravac rada.

Veza kojom je Učitelj držao na okupu pojedina područja znanosti sve je više popuštala. Ta posebna područja znanja počela su se osamostaljivati, istraživala su se određena područja, a stvaralački se rad često zamjenjivao gomilanjem tradicionalnih znanja. Također se je promijenio i vanjski oblik udruženja istraživača. Slobodna filozofska škola pretvorila se u monarhijsku organizaciju. Jer državno uređenje helenizma bilo je kraljevstvo Diadoha, a ovo je smatralo svojoj zadaćom njegovanje i promicanje grčke kulture.

Aleksandar je umro prerano da bi veličanstvenu organizaciju znanstvenih istraživanja u duhu Stagiranina uzdigao do vladinog programa. To je prvi učinio Ptolemej, koji je u peripatetiku Demetriju iz Falerona[6] našao duhovnog savjetnika. Po uzoru na Atenu bijaše utemeljen Museion, a na egipatski dvor bili su pozvani najznačajniji učenjaci toga vremena, tako da se Aleksandrija ubrzo razvila u žarište helenističke znanosti. Najznačajniji radni instrument Museiona činila je knjižnica. Započelo je sustavno proučavanje grčke književnosti. Pomoću filološko–povijesne kritike rekonstruirali su se originalni tekstovi, ispitivalo se autorstvo i autentičnost, te određivao opseg i podjela djela. Stvaranjem standardnih tekstova za pojedine pisce i različite književne vrste, aleksandrijska je škola djelovala u isto vrijeme epohalno na području cjelokupne znanosti o knjizi. Brojni prepisivači umnožavali su te primjerke, a kopije su se onda i prodavale. Tako je Aleksandrija zahvaljujući Museionu i njegovoj knjižnici imala monopol u knjižarstvu sve do Cezarovih vremena.

Po onome što smo dosad naveli, jasno je da je rukovođenje aleksandrijskim zbirkama bilo povjeravano samo korifejima znanosti, pogotovo što su oni ujedno morali obavljati i visoku službu odgajatelja prinčeva. Prvi bijaše veliki gramatičar Zenodot iz Efeza (u. oko 260). On je počeo sređivati zbirku knjiga i započeo izdavanje tekstova grčke književnosti svojim Homerom. Od njegovih nasljednika spomenimo još svestranoga Eratostena koji se bavio prirodnim i humanističkim znanostima i bio poznat prije svega kao utemeljitelj kronologije i matematičke geografije, zatim Aristofana Bizantinca koji je svoj najveći "domet dostigao na području leksikografije". Posebno mjesto pripada Kalimahu iz Kirene.[7] Njega neki uopće ne ubrajaju u bibliotekare, dok ga drugi smatraju nekom vrstom nižeg službenika. Kalimahova slava znanstvenika temelji se na njegovim P i n a k e s koje je, uz pomoć svojih učenika, sastavio sredinom 3. stoljeća, koristeći se vjerojatno ranijim tuđim radovima. One sadrže popis postojeće rukopisne građe, pri čemu

su prozni pisci bili odvojeni od pjesnika, a obje su se grupe dijelile dalje na stručne skupine. Unutar ovih skupina autori su bili poredani abecednim redom, svaki s biografskom bilješkom i popisom radova. Svako je djelo bilo obilježeno naslovom, početnim riječima i brojem redaka. Ove su P i n a k e s dugo uživale ugled kanona i predstavljale su temelj svih kasnijih bibliografija staroga vijeka.

O prostornom uređenju Aleksandrijske knjižnice ne znamo ništa određeno. Utoliko su značajniji za nas rezultati njemačkih iskapanja u Pergamu s kraja prošloga stoljeća. Tamošnja je knjižnica djelo Atalovića i Eumen II slovi kao njezin utemeljitelj (197–58). Kraj hrama Atene Polias otkriven je slobodan prostor s portikom na dva kata, na koji su se nastavljale četiri prostorije. U najvećoj se nalazio golem kip Atene kao i natpisi na postoljima istaknutih pisaca Male Azije, među kojima i jedan natpis u homerskom stihu. Tamo nalazimo tipičan raspored biblioteke staroga vijeka: stou, koja je služila kao čitaonica, r e p r e z e n t a t i v n u dvoranu ukrašenu kipovima te ostale prostorije koje su služile kao spremišta za knjige, a sve to usko povezano sa svetištem.

O bibliotekama koje su utemeljili ostali vladari iz dinastije Diadoha, na primjer, o nesumnjivo vrlo značajnim knjižnicama koje su osnovali Seleukidi imamo samo vrlo oskudne podatke. Izvori za poznavanje onoga vremena uopće su tako slabi da se gotovo ništa ne zna o krajnje važnom razvojnom procesu tadašnje helenističke knjižnice. Po svemu sudeći, zbirka knjiga u Aleksandriji služila je prvotno samo kao sredstvo za istraživanje određenoj grupi učenjaka. Postepeno se broj korisnika sve više povećavao. Tako je već knjižnica Atenske akademije u Ptolomeumu mogla poprimiti više izgled novovjekovne sveučilišne knjižnice. Još jedan značajan korak dalje učinjen je kad su se znanstvenim radnicima pridružili širi krugovi obrazovanih ljudi. Istom tada knjižnica je, zapravo, zadobila javni karakter, nije se više ograničavala samo na to da bude mjesto za rad, već je služila – da se poslužimo Vitruvijevim riječima – a d c o m m u n e m d e l e c t a t i o n e m [8] . Može se s pravom pretpostaviti da je i ovaj tip knjižnice stvorilo već helenističko doba; jer to bijaše tip knjižnice što ga je istočno–mediteranski krug potkraj prvoga stoljeća pr.n.e. prenio zapadnom krugu. G r a e c i a c a p t a f e r u m v i c t o r e m c e p i t [9] , kaže antički pjesnik. Moderna znanost gleda u kulturi Rimskoga Carstva samo produžetak i daljnje razvijanje helenističke kulture.

Od sredine 2. stoljeća n.e. počeli su rimski vojskovođe donositi kući, pored ostalog plijena, i grčke knjige, najprije Emilije Paul, zatim Sula i Lukul. Krajem istoga stoljeća raširilo se bibliofilstvo u otmjenom rimskom društvu. Ciceron visoko cijeni svoju zbirku knjiga, za njega ona je duša kuće. Njegov prijatelj Atik postao je prvi nakladnik Rima i usudio se zapodjeti konkurentsku borbu s aleksandrijskim knjižarstvom. Sam je bio dobro upućen u posao, a raspolagao je i sa štabom filološki obrazovanih suradnika. Njima je pripadao Varon koji je napisao spis "De bibliothecis".

Cezar je htio iskoristiti pomoć Varona kako bi osnivanjem državne knjiž-

nice "povezao svjetsku monarhiju", kako kaže Mommsen, "sa svjetskom književnošću". Njegova nastojanja oko kulturnih pitanja jasno slijede helenističke uzore. Postoji više podataka o tome kako se on bavio mišlju o presađivanju aleksandrijske knjižnice na Tiber. No tek nakon njegove smrti u Rimu je bila osnovana prva javna knjižnica u A t r i u m u l i b e r t a t i s. Azinije Polion,[10] jedan od Cezarovih intimnih prijatelja, bio je taj koji je tako p r i m u s i n g e n i a h o m i n u m r e m p u b l i c a m f e c i t.[11] Njega je slijedio August osnivanjem dviju zbirki, jedne na Palatinu kraj Apolonova hrama, druge u Oktavijinu portiku. Početkom 4. stoljeća prijestolnica je brojila dvadeset osam javnih knjižnica. Samo se mali broj ovih knjižnica može identificirati. Smijemo, međutim, pretpostaviti da su one gotovo redovito postojale uz velike forume i terme. Za najznačajniju slovila je Ulpia kraj Trajanova stupa. I ona se poput ostalih dijelila u grčki i latinski odjel, a istovremeno je služila kao arhiv za važne državne dokumente.

Tim su knjižnicama isprva upravljali ugledni učenjaci u rangu prokuratora. Kasnije je došlo do razdvajanja između pravog administrativnog osoblja i znanstvenih voditelja. Kao bibliotečno osoblje služili su robovi ili slobodnjaci, koji bijahu tako brojni, da su morali imati vlastitog liječnika.

Gradovi Italije i rimskih provincija nastojali su oponašati primjer Rima. Odrediti makar približno broj javnih knjižnica u prostranom carstvu ne dozvoljavaju nam niti slučajne bilješke naših književnih spomenika niti rezultati tu i tamo poduzimanih iskapanja. Dobiva se, međutim, utisak da je većina većih provincijskih gradova s kulturnim pretenzijama imala svoje knjižnice. Ponekad su one svoj postanak zahvaljivale darežljivosti careva. Tako je helenofil Hadrijan darovao Ateni divnu knjižnicu čijim se ruševinama još i danas možemo diviti – većinom pakvelikodušnosti bogatih pojedinaca. Ovi potonji isto tako brižno starali su se o vlastitim potrebama. U doba rimskih careva bibliofilske su sklonosti bile osobito u modi. Ni u jednoj otmjenoj palači u gradu, ni u jednom otmjenom ljetnikovcu nije smjela manjkati knjižnica. Tako se rugao Seneka: J a m e n i m i n t e r b a l n e a r i a e t t h e r m a s b i b l i o t h e c a q u e q u e u t n e c e s s a r i u m d o m u s o r n a m e n t u m e x p o l i t u r;[12] a na drugom jednom mjestu: Q u o i n n u m e r a b i l e s l i b r o s e t b i b l i o t h e c a s, q u a r u m d o m i n u s v i x t o t a v i t a i n d i c e s p e r l e g i t.[13] Bilo je privatnih knjižnica s 30.000, pa čak i 60.000 svitaka. Za njihovu izradbu vlasnik je koristio ili učene robove, ili je svoje potrebe pokrivao putem vrlo razvijenog knjižarstva. U učenom svijetu prednost su uživali grčki autori. O sadržaju jedne takve knjižnice najbolje govori čuveni nalaz svitaka u Herkulanumu, koji danas predstavljaju jednu od dragocjenosti muzeja u Napulju.

Prostorno uređenje rimskih knjižnica slijedilo je uglavnom poznata načela znana nam već iz Pergama, što, naravno, nije isključivalo razlike u pojedinostima. Tako su najnovija iskapanja u Efezu iznijela na svjetlo dana dvoranu za knjige bez portika, ali zato s fasadom ukrašenom stupovima i vanjskim stepenicama. Vitruvije zahtijeva okretanje prostorija prema istoku kako bi se iskoristilo jutarnje svjetlo. No u praksi njegovi se

zahtjevi nisu uvijek ispunjavali. Da bi se svici papirusa još posebno zaštitili od vlage, često se oko unutrašnjeg zida gradio još jedan vanjski, tako da je između oba zida nastajao uski razmak. Inače, što se tiče kamenog materijala, stila gradnje i slikarskih ukrasa, nalikovale su knjižnice drugim monumentalnim građevinama onoga vremena. Vjerojatno nikada nisu bile bez kipa nekog božanstva, koji je obično bio smješten u niši velike dvorane. Tu su još bila poprsja i portreti na medaljonima učenjaka i književnika, čije immortales animae in locis iisdem loquuntur.[14] Sve je više raskošnih ukrasa, no da bi se štedjele oči, izbjegavalo se zlato, a za pod se birao sivkast mramor. Svici s istaknutim oznakom naslova polagali su se u pretince drvenih ormara. Ti ormari bili su često simetrično poredani i smješteni u zidne niše. Ondje gdje se za to ukazala potreba, bilo ih je više u redovima, jedan iznad drugog. Do gornjih se dolazilo pomoću galerija smještenih na stupovima. O osnovnim načelima klasifikacije knjižnih zaliha ne može se reći ništa određeno, jer su do nas doprli samo oskudni fragmenti kataloga. Mnoge su javen knjižnice posuđivale knjige. O njihovu poslovanju često su vodili brigu svećenici ukoliko su one – što se događalo vrlo često – pripadale hramu.

Povijest grčko–rimskih knjižnica obuhvaća razdoblje od nekih 600 godina. Ona pokazuje rezultate kakve je kršćansko–zapadna sfera mogla postići tek nakon tri puta duljeg razvoja. Kasniji naraštaji bili su, dakako, svjesni te nadmoći antičkih knjižnica. Naše će izlaganje pokazati kako su još i kasnijim reformatorima bibliotekarstva dostignuća antike često lebdjela pred očima kao idealni uzori.

Bilješke

1. Asurbanipalova knjižnica nalazila se u kraljevskoj palači u prijestolnom gradu Ninivi /kod današnjeg Mosula u Iraku/. Sastojala se od glinenih pločica i valjaka pisanih klinovim pismom. Prilikom iskapanja sredinom prošlog stoljeća nađeno preko 20.000 komada. Čuva se u Britanskom muzeju u Londonu.

2. Riječ biblioteka grčka je složenica sastavljena od riječi: biblion = knjiga i théké = spremište, čuvalište.

3. Ateniski samovladar /tiranin/ koji je u vrijeme žestokih sukoba između aristokrata i puka u Ateni, oslanjajući se na narod, preuzeo vlast u svoje ruke. Bio je rođak Solonov. Veliki zaštitnik znanosti i umjetnosti, po predaji, prvi je dao zapisati Homerove pjesme. Upravljao gradom od 560–527 pr.n.e.

4. Najmlađi od trojice velikih grčkih tragičara /Eshil, Sofoklo, Euripid/. Živio je od 480–405 pr.n.e. Napisao je 75 tragedija.
Grčki pisac Atenej u svojoj "Gozbi sofista" kaže za Euripida da je "posjedovao jednu od najvećih knjižnica u staro doba".

5. Aristotelovu knjižnicu i njegove vlastite spise naslijedio je učenik mu Teofrast /372–287/, pisac poznatih "Karaktera". Kasnije je sve to bilo preneseno u troadski grad Skepsidu. Zbog opasnosti da pergamski vladari ne zaplijene to dragocjeno blago, vlasnici su knjižnicu držali skrivenu u podrumu, gdje je jako stradala od vlage i moljaca. Oko god. 100 pr.n.e. knjižnica je prodajom prispjela u Atenu. Kad je nekoliko decenija poslije rimski osvajač Sula pljačkao Grčku, odvukao je i tu knjižnicu u Rim.

6. Bio je učenik Aristotelova nasljednika i nastavljača Teofrasta. Od 317–307 pr.n.e. od makedonskih vlasti postavljen za upravitelja u gradu Ateni. Iz Atene se poslije odselio u Aleksandriju, gdje je Ptolemeju Filadelfu pomagao kod osnivanja Muzeja i Knjižnice.

7. Najznatniji pjesnik elegija aleksandrijskog doba /izvršio snažan utjecaj na kasnije rimske pjesnike Katula i Ovidija/. Puni naslov njegovih Pinakes tj. ploče, tabele odn. popisi glasi: "Popisi svih onih koji su se proslavili na bilo kojem području obrazovanosti i popis njihovih knjiga. Kaže se da je djelo imalo 120 knjiga.

8. "za opću zabavu (razonodu)"

9. "Zarobljena grčka zarobila je divljeg pobjednika (i unijela umjetnosti u surovi Lacij)" – stihovi rim. pjesnika Horacija. /Epistolae, II,156/

10. Gaj Azinije Polion /75 pr.–4. posl.n.e./, rimski državnik i pisac. Od plijena što ga je zadobio u ratu s ilirskim plemenom Partinima /živjeli u okolici današnjega Drača/ osnovao u Rimu, u tzv. Atriju slobode prvu javnu rimsku knjižnicu.

11. "prvi je ljudska duhovna dostignuća učinio općim dobrom".
Plinije, Naturalis historia XXXV, 10.

12. "Čak se već u kupalištima i toplicama kao ukras kuće uređuje i knjižnica"
Seneca. De tranquillitate animi, IX, 4.

13. "Koliko je nebrojeno knjiga i knjižnica kojima vlasnik kroz cio život jedva pročita naslove".
Seneca, cit. djelo IX, 7

14. "besmrtne duše govore na istim mjestima"

DRUGO POGLAVLJE

Današnja povijesna znanost nerado povlači oštru graničnu liniju između staroga i srednjega vijeka, ona naprotiv prihvaća postojanje jednog prijelaznog razdoblja koje traje pola stoljeća. Isto tako, ne mogu se navesti neke granične godine unutar kojih je prestala postojati antička knjižnica, a pojavila se srednjovjekovna. Znanost se mora zadovoljiti time, da pojedinačno odredi glavne faktore karakteristične za novi tip knjižnice i da slijedi nastajanje toga tipa.

Bitno obilježje knjižnice staroga vijeka predstavlja svitak papirusa, srednjovjekovne pak pergamenski kodeks. – U prethodnom poglavlju upoznali smo papirus kao antičku podlogu za pisanje. Pergamena se, doduše, već otprije upotrebljavala u manje važne svrhe no – kako to pokazuju prikazi na slikama i književni spomenici – tek u 3. stoljeću dolazi ona općenitije u uporabu da bi potom, do 5. stoljeća, gotovo sasvim istisnula papirus. U tom se, dakle, razdoblju izvršilo prenošenje najvećeg dijela postojeće literature s jednog pisaćeg materijala na drugi, događaj čijeg su značenja za filološku kritiku modernog jezikoslovlja vjerojatno svi svjesni. Kao što je prije papirusu odgovarao oblik svitka, tako je sada pergameni odgovarao kodeks s čvrstim koricama, a analogno tome u tom je razdoblju jedan oblik knjige zamijenio drugi. Može se pretpostaviti da je prodiranje pergamenskog kodeksa dovelo do stanovitih promjena u unutrašnjoj strukturi biblioteke. Čini se, međutim, da te promjene nisu bile odviše dalekosežne. Barem nam jedan mozaik iz 5. stoljeća kao i jedna minijatura iz 6. stoljeća ukazuju na to da su se kodeksi čuvali u ormarima, slično kao prije svici. Iako je spremanje knjiga novoga oblika zahtijevalo znatno više prostora nego spremanje knjiga prijašnjeg oblika, taj je nedostatak donekle uklonjen sposobnošću kodeksa da obuhvati tekstove cijelog niza svitaka.

O pobjedi pergamenskog kodeksa nad papirusnim svitkom prije svega su odlučile njegove realne prednosti: veća izdržljivost i spretnost u rukovanju, mogućnost da se ispiše s obje strane i drugo. No ne treba zaboraviti ni djelovanje idejnih momenata. Čini se da je postojalo razdoblje kad je novi oblik knjige propagiralo kršćanstvo, duhovna sila u usponu, dok je poganska kultura, natjerana u defanzivu, pokušavala očuvati tradicionalni oblik. Bilo je to otprilike u isto vrijeme kad je i kršćanska knjižnica stupila u konkurentsku borbu s poganskom.

Sudbina ove potonje bila je usko povezana sa sudbinom antičke kulture. Kada je ova počela opadati, kada su se jedna za drugom zatvarale škole govorništva, a broj nepismenih rapidno rastao, opustjelo je također i mjesto gdje su se prije običavali

sastajati krugovi onih koji su se zanimali za poganskú znanost i književnost. Već u 4. stoljeću, tuži se Amijan Marcelin da su bybliothecae sepulchrorum ritu in perpetuum clausae. [15] A iza usamljivanja slijedilo je uništavanje. Nemamo gotovo nikakva pouzdana svjedočanstva o odvlačenju rukopisa i razaranju zgrada. Krajem 4. stoljeća vjerojatno je i Aleksandrijska knjižnica žrtva kršćanskog fanatizma. O Grguru Velikom, koji je održao svoj čuveni "posmrtni govor" Rimu za vrijeme langobardske opsade, priča se da je dao spaliti carske zbirke knjiga. Vjerojatno se tu radi o jednoj kasnijoj srednjovjekovnoj predaji, no svaka priča krije u sebi poneko zrnce istine.

Što se tiče uređenja kršćanskih knjižnica, one su se gradile po uzoru na poganske. Kao što se većina poganskih knjižnica nalazila unutar svetišta, tako su i kršćanske rado podizane uz crkvu. Time im je odmah bila osigurana crkvena zaštita. Jezgru knjižnog fonda posvuda su sačinjavale biblijske knjige koje su zbog toga i bile nazivane bibliotheca sacra ili divina. [16] Njima su se pridružili liturgijski i odgojni spisi. Otkako se počela razvijati kršćanska apologetika, nisu više mogla izostati ni djela teologa i njihovih poganskih rivala. Konačno, za učenje i usavršavanje crkvenog jezika, grčkog ili latinskog, bile su potrebne i druge svjetovne knjige.

Još prije vladavine Dioklecijana, imamo vijesti o mnogim knjižnicama, naročito u Africi. Mnoge su od njih pale žrtvom njegovih progona. No, kad je zatim Konstantin uzdigao crkvu do državne ustanove, svaki je biskup zbog disciplinskih, organizacionih i dogmatskih zadataka bio primoran imati barem neku skromnu knjižnicu. Početkom 5. stoljeća Paulin Nolanski podigao je čak uz svoje biskupsko sjedište kršćansku čitaonicu i na nju stavio natpis:

Si quem sancta tenet meditandi in lege voluntas,
Hic poterit residens sacris intendere libris. [17]

Tertulijan, koji je živio oko 200. godine, bio je jedan od prvih crkvenih otaca o čijoj knjižnici i danas imamo nekakvu predodžbu. Pobliže nam je poznata i nekoć nadaleko čuvena knjižnica u Cezareji u Palestini. Njezine najstarije primjerke sačinjavali su Origenovi rukopisi koje je njegov učenik Pamfil (u. 309) prepisivao i marljivo umnožavao. Otprilike sto godina kasnije, služi se njima Jeronim i izvještava da su dva biskupa iz Cezareje prenijeli Pamfilove papirusne svitke na pergamenu. Sam Jeronim bio je vrlo marljiv sakupljač knjiga. I njegov suvremenik, veliki Augustin, ostavio je vrijedne rukopise crkvi u Hiponu. Knjižnice znanstvenika dijelile su se obično u tri dijela, dva svjetovna po jezicima i jedan kršćanski. Svjetovnim se knjižnicama crkveni oci nisu više služili u antičkom smislu, jer oni nikad nisu mogli prevladati odbojnost prema poganskoj književnosti, što je imalo svoj korijen u njihovoj vjeri. Te su im knjižnice služile samo kao pomagalo, kao temelj na kojem su gradili kršćansku znanost.

U 5. i 6. stoljeću došlo je do političkog sloma Rimskog Carstva i do stvaranja germanskih država na području njegovnih zapadnih provincija. Doduše, noviji is-

traživači s pravom nastoje ograničiti utjecaj ovih događaja na kulturni razvoj. Oni prije svega odbacuju tezu o nekoj općoj katastrofi. Međutim – u odnosu na ranija razdoblja – znatno pojačano prodiranje germanskih narodnih elemenata, koji su se sudarili s jednom stranom kulturom i stranim jezikom, dovelo je do toga da se antička naobrazba među laicima još više smanjila, dok je crkva u istoj mjeri učvrstila svoj položaj vodeće duhovne sile vremena.

Nasuprot Zapadnom Rimskom Carstvu, Istočno se u početku osamostalilo. Zato se antička tradicija ovdje mogla dulje održati. No u stoljećima koja su slijedila, došlo je do tako osjetnog gubitka moći prema vani i do tako odlučujućih unutrašnjih promjena da je i bizantska kultura sve više poprimala srednjovjekovni karakter.

Zajedno s Akademijom podigao je car Konstantin u Carigradu i knjižnicu i brinuo se naročito za kršćanske tekstove. Njeogvi nasljednici marljivo su povećavali knjižnicu tako da je ona prije velikog požara godine 476/7 imala priličan broj bibliotečnih jedinica. Uskoro nakon požara, bila je ponovo obnovljena. Ali tada dolazi "mračno" razdoblje u kojem je duhovna kultura počela propadati, da bi tek nakon ikonoklastičkog sukoba doživjela nov uspon. U tom razdoblju propali su mnogi spomenici antičke književnosti. Njezine još uvijek znantne ostatke sakupio je ugledni učenjak Focije (u. 897/8) u svojoj bibliografiji Myriobiblon u kojoj je također kritički analizirao 280 djela i dodao biografske bilješke o autorima. Nakon njega došlo je vrijeme velikih bizantskih enciklopedista. Ne znamo je li carska knjižnica bila potpuno uništena i kako je bila ponovo uređena. Ipak, možemo pretpostaviti, da je ona i dalje postojala i poslije katastrofe latinskog križarskog pohoda, sve do pada Carigrada pod Turke.

Pored carkse knjižnice postojale su još i crkvene knjižnice na primjer patrijarhova knjižnica a prije svega samostankse zbirke. Već u ranokršćansko doba na Istoku su se i isposnici i monasi bavili proučavanjem i prepisivanjem rukopisa. I samostani reda Pahomija imali su vlastite zbirke knjiga. Smjernice pravom srednjem vijeku zacrtao je veliki reformator bizantskoga monaštva, opat Teodor Studit (u. 826), koji je donio propise o skriptoriju, biblioteci i dužnostima bibliotekara. U njegovu manastiru Studionu razvila se uzorna škola kaligrafa. Teodorov utjecaj još se danas može uočiti u samostanima na brdu Atosu, premda oni čuvaju samo još neznatni dio nekadašnjeg rukopisnog blaga.

Prilike u bizantskom kulturnom krugu morale su nas trenutno zaokupiti, jer će se daljnje izlaganje više puta nadovezivati na njih. Ali pozornost prije svega zaslužuje Zapad, jer od tamošnjih zbirki knjiga nastalih u ranom srednjem vijeku može se povući neprekinuta razvojna linija sve do današnjih knjižnica.

Pape su ti koji su njegovanje crkveno–zapadne tradicije smatrali jednom od svojih najvažnijih zadaća. Tako i papinska knjižnica ima povijest dugu skoro dvije tisuće godina. Njezini počeci ostaju zastrti tamom. Iz početka 3. stoljeća imamo vijest o

odredbi jednog pape koja se odnosi na čuvanje spisa mučenika. Od vremena svog postanka bila je knjižnica uvijek usko povezana s arhivom. Damaz (u. 384) je oboje smjestio u crkvu sv. Lovrenca. Najkasnije u 7. stoljeću došlo je do njihova preseljenja u Lateran. Knjižnicom su se tada često služili na rimskim sinodima. U njoj su se mogla dobiti i djela crkvenih otaca i heretički spisi. U 8. stoljeću javlja se po prvi puta važna služba bibliothecarius koju je potom do kraja slijedećeg stoljeća obavljao Anastazije. On je stekao velike zasluge svojim prijevodima grčkih autora. Do toga vremena Rim je predstavljao i veliko tržište knjigama gdje je čitav Zapad nabavljao rukopise.

Možemo pretpostaviti da su i ostali biskupi u Italiji, ako ne prije a ono barem od vremena Konstantina, imali veće ili manje knjižnice. A njima su se tada, jednako kao i na Istoku, pridružile samostanske knjižnice. Osnivač reda benediktinaca, sveti Benedikt,[18] ne može se smatrati ocem zapadne samostankse knjižnice. On doduše u svojim pravilima spominje codices de bibliotheca [19] i poziva samostansku braću occupari in lectione divina. [20] Ali Benedikt uopće nije pomišljao na to da od redovnika stvori učenjake. Njegova zadužbina Monte Cassino u početku gotovo nije imala rukopisa. Takvih rukopisa našlo se tamo tek od druge polovice 8. stoljeća, kad se Monte Cassino razvio u utjecajno središte znanstvenih studija i kad je unutar njegovih zidina našao utočište Pavao Đakon, o kojem će još biti govora na drugom mjestu.

Glavna zasluga da je duhovna kultura Zapada našla svoj dom u samostanima pripada Kasiodoru.[21] Ovaj otmjeni Rimljanin bio je u državničkoj službi kod velikog gotskog kralja Teodorika, a zatim se, sredinom 6. stoljeća, povukao u svoju zadužbinu, samostan Vivarium, u Južnoj Italiji. Po orijentalnim uzorima podigao je ovdje neku vrstu kršćanske akademije i za nju napisao svoje Institutiones divinarum et saccularium litterarum [22] koje su s pravom bile nazvane znanstvenim kućnim redom samostana. One sadrže metodičke upute za studij, kako crkvenih tako i antičkih autora. U svakoj prilici poziva se na samostansku knjižnicu i opominje samostansku braću da marljivo prepisuju tekstove. Sotona zadobiva onoliko rana koliko monah prepiše riječi Gospodnjih. Nedugo prije toga, biskup Caesarius iz Arlesa uputio je redovnicama ženskoga samostana, koji je sam osnovao, zahtjev libros divinos pulchre scriptitare. [23] Kasiodor ipak bijaše prvi na Zapadu, koji je na ovaj način nastojao stvoriti sustavno sređenu zbirku potrebnih crkvenih i svjetovnih knjiga. S istoka su se nabavljale i grčke knjige i prevodile u Vivariumu. Kasiodor je vodio računa o dobroj opremi rukopisa, ali je posebice pazio na ispravnost teksta. Ta nastojanja povezuju ga u prošlosti s aleksandrijskim učenjacima, a u vremenu poslije njega s Karlom Velikim i njegovim savjetnicima u znanosti. Kasiodoru prvenstveno imamo zahvaliti za to što su mnogi književni spomenici antike spašeni za srednji vijek.

Uz njega moramo spomenuti Španjolca Izidora (u. 636). Jamačno nijedan germanski narod nije bio tako brzo romaniziran kao Zapadni Goti. Crkva Pirenejskoga poluotoka odlikovala se, dok god zemlju nisu osvojili Arapi, najživljim duhovnim životom.

Među visokim klerom bilo je mnogo marljivih sakupljače knjiga, a sve ih je u tome nadmašio biskup Izidor Seviljski. On je bio najveći učenjak svoga vremena, tipični sveznadar, koji je u svom djelu Etymologiae sabrao sve dotad poznato znanje i tako stvorio prvu kršćansku enciklopediju. Građu na to pružala mu je njegova bogata knjižnica. O njoj možemo dobiti prilično jasnu sliku zahvaljujući sačuvanim stihovima koji su nekoć tamo resili ormare s knjigama ili zidove, a uz koje su se, nesumnjivo po antičkom uzoru, nalazili portreti na medaljonima. Iznad vrata vjerojatno je stajao natpis koji je počinjao: Sunt hic plura sacra, sunt mundalia plura.[24] Stihovi na ormarima ili zidovima odnosili su se na Sveto pismo, crkvene oce, kršćanske pjesnike, crkvene kroničare i antičke pravnike. Nekoliko redaka bilo je posvećeno i skriptoriju.

Znatno nepovoljnije nego u Španjolskoj, razvijahu se stvari u Galiji, iako je upravo ta rimska provincija doživljela u 4. i 5. stoljeću ponovni procvat kasnoantičke retorike i poezija. Ona je u to vrijeme imala krasnih knjižnica kao na primjer knjižnica prefekta Tonantiusa Ferreolusa, pa se mogla podičiti veoma živahnom književnom razmjenom što dokazuje brzo širenje životopisa sv. Martina. Početak franačke vladavine donosi nazadovanje kulture.

Prošlo je dosta vremena prije nego što je opet započeo pokret oživljavanja. A za to je bila potrebna pomoć sa strane. Nju su najprije pružili Irci.

Na Zelenom otoku,[25] koji bijaše mimoišla oluja seobe naroda, redovnici su osnovali posebno ustrojenu crkvu koja je u sebi sjedinjavala asketsko služenje Bogu s najrevnijim njegovanjem umjetnosti i znanosti. Ovdje, na dalekom sjeverozapadu, – ljudi su stvarno poznavali grčki jezik. Knjiga se tu posebno cijenila i ukrašavala pismom i minijaturom koji svjedoče o urođenom smislu za lijepo. Oznaka scriba [26] vrijedila je kao počasni naslov, i ta je funkcija često bila povezana s čašću opata. Irce je ispunjavala zapanjujuća strast za propagandom. I svuda kuda ih je vodilo njihovo nastojanje peregrinari pro Christo, [27] oni su donosili i svoje rukopise.

Oko 590. najznačajniji irski misionar, sveti Kolumban, prešao je na kontinent i na galskom tlu osnovao opatiju Luxeuil. Odatle je bio ustanovljen niz drugih samostana, među njima Corbie i St. Gallen.[28] U svim tim zakladama pismenost i književnost doživljeli su nov procvat. Irskom misionaru svoj postanak zahvaljuje i samostan Bobbio u gornjoj Italiji. On je čak i udario temelje tamošnjoj knjižnici, doskora jednoj od najznačajnijih na Apeninskom poluotoku. Utvrđeno je da je u Bobbio vrlo vjerojatno bio prenesen dio rukopisnog blaga iz Vivariuma i tako se sačuvao za potomstvo. O revnosti pak Kolumbanovih učenika, da prepisivanjem povećaju knjižni fond, govori činjenica da većina danas poznatih palimpsesta potječe iz Bobbia. Inače nemamo direktnih vijesti o ranom dobu samostanskih knjižnica. U statutu opatije iz god. 835 nalazi se ovaj propis: bibliothecarius omnium librorum curam habeat, lectionum atque scriptorum.[29] Najstariji katalog knjiga, koji potječe iz 10. ili 11. stoljeća, otkriva za ono vrijeme golem fond od preko

650 svezaka.

U Englesku su misionari dolazili iz Irske, a u isto vrijeme iz Rima. Pod tim dvostrukim utjecajem daroviti su Anglosasi relativno brzo prihvatili i proučili obrazovnu građu koju su im donosili njihovi učitelji. Već prvi papinski izaslanici donijeli su sa sobom rukopise. Nešto kasnije, krenuše anglosaski hodočasnici put Rima i vratiše se kući s novim blagom. Benedict Biscop, opat dvostrukog samostana Wearmouth i Jarrow, pet je puta prelazio Alpe, pa je i na samrtnoj postelji svojoj braći mogao preporučiti biblioteku quam de Roma nobilissimamque advexerat.[30] Poslije toga, tu je do god. 735 živio i radio Beda Venerabilis, koji je kao učitelj i učenjak nadmašio sve suvremenike. U svojim djelima on se oslanjao na Izidora, ali se ipak vidno razlikovao od njega. Izidor bijaše romanskog podrijetla, a stečenu naobrazbu nastojao je prenijeti svojim novim zemljacima, pripadnicima tuđe krvi. Anglosas Beda bio je ispunjen strahopoštovanjem mladoga Germana prema staroj, nadmoćnoj kulturi. Način kako ju je on nastojao prihvatiti ima već sasvim srednjovjekovno obilježje.

Anglosasi su se odlikovali irskim nagonom za propagandom i slijedili su tragove svojih učitelja koji su vodili na kontinent. Sveti Bonifacije odabrao je kao polje svoje misionarske djelatnosti još nepokrštenu Njemačku. Zajedno s novom vjerom, donio je preko mora i kulturu nastalu u Engleskoj, što pokazuju inzularno pismo i inzularni minijaturni ukrasi najstarijih rukopisa koji su nastali desno od Rajne i sjeverno od Majne. Bonifacije je već otprije imao zbirku knjiga, a njegovo dopisivanje svjedoči da je iz domovine i dalje naručivao knjige. One su ga pratile do njegove mučeničke smrti. Najmilija zaklada ovoga apostola njemačkog naroda, samostan Fulda, imala je već za uprave svoga prvog opata Sturmija (u. 779) skriptorij gdje se marljivo radilo.

Ništa bolje ne karakterizira razdoblje od tog putovanja i širenja rukopisa od samostana do samostana, najprije s juga na sjever, a potom opet natrag, u suprotnom smjeru. Ali sada, na prijelazu iz 8. u 9. stoljeće, dolazi na poticaj velikog franačkog cara do skupljanja materijala koji je do tada bio rasut po čitavom Zapadu.

Karlo je svjesno nastojao podići opći vjerski i obrazovni nivo nadovezivanjem na kasnoantičko–kršćansko nasljeđe, prije svega školovanjem svećenika, kao odgojitelja naroda, tako da je svaki od njih primio na put određenu sumu znanja. U tu svrhu dovodio je na svoj dvor pomoćnike iz tada kulturno razvijenijih susjednih zemalja. Tako je iz Italije došao Pavao Đakon, iz Engleske Alcuin koji je sa sobom preko Kanala prenio učenost Bede. Alcuin je preuzeo i upravu nad scholom palatinom,[31] po uzoru na koju su se zatim podizale škole u svim crkvama i samostanima.

Ciljevi koje su slijedili veliki vođe poput Kasiodora, Bede i Bonifacija postali su mjerodavni za čitavo franačko carstvo. Centralna vlada vodila je brigu o podizanju skriptorija pri crkvenim ustanovama i tražila je korektan rad, sadržajno i formalno. Dvor je reformirao pismo,[32] a ukrašavanje knjiga prilagodio novim estetskim idealima.

Došlo je do planskog skupljanja i vrednovanja liturgijske i znanstvene literature po metodama prave filološke kritike prema načelu: izvor daruje čišću vodu nego potok. Najbolji predlošci bili su većinom talijanski rukopisi. Od njih su se pravili autentični prijepisi i vodila se briga o njihovu širenju. Na taj su način učenjaci Karlova kruga stvorili dobar dio sačuvanih pisanih spomenika.

Sjeme koje je posijao veliki car svakako je donijelo najljepše plodove za vladavine njegova unuka. Karla Ćelavoga s pravom su prozvali prvim kneževskim bibliofilom srednjega vijeka. Raskošni kodeksi izrađeni po njegovu nalogu pripadaju među najbolje koje je ono doba stvorilo. Na dvorsku školu pozvao je velikog filozofa Johna Scotusa Erigenu i dao mu da prevodi značajna djela s grčkog jezika. U to doba je, također, kao učeni filolog djelovao opat Lupus de Ferrières, koji bijaše neumoran u pronalaženju rukopisa antičkih autora, a okušao se i na takvom produbljivanju građe kakvom zapravo teži tek moderna znanost.

Ove dosad učinjene napomene o težnjama i ostvarenjima takozvane karolinške renesanse navode na zaključak da je ona naročitu pažnju poklanjala i bibliotekarstvu. Karlo Veliki molio je strane učenjake da donose rukopise iz zavičaja. Pavlu Đakonu zahvaljuje dvor mnoge klasike, Aleuinu – da se poslužimo riječima izvora – flores Britanniae.[33] Posljednji je u svojoj opatiji S. Martin de Tours osnovao knjižnicu, sasvim po engleskom uzoru. Zbirka u Toursu bila je opet uzorom drugim crkvenim ustanovama. Svaka od njih, kao škola, morala je imati i knjižnicu. Ipak, središte za promet rukopisima predstavljala je dvorska knjižnica. U njoj su se pohranjivali standardni tekstovi i davali na korištenje svima koji su se za njih zanimali. Karlo je težio za tim da njezin knjižni fond učini što je moguće potpunijim i raznolikijim. Tako se na nju odnose stihovi upućeni caru:

Quis saltem poterit seriem enumerare librorum,
Quos tua de multis copulat sententia terris.[34]

Uz dvorsku knjižnicu postojala je još posebna careva knjižnica. I carev unuk Karlo Ćelavi imao je jednu takvu knjižnicu. Čak je i Einhard, koji bijaše laik, posjedovao vrijednu zbirku iz koje je Lupus de Ferrières posuđivao rukopise na osnovu kataloga koji mu je stajao na raspolaganju. No ti počeci stvaranja privatnih biblioteka, koji su mnogo obećavali ponovno su propali, kao i mnoge druge tvorevine karolinške renesanse koje su bile suviše ispred svoga vremena da bi se uspješno mogle i dalje razvijati. Jedno se djelo velikog cara ipak održalo: od toga vremena knjižnice širom franačkog carstva bile su dužni dio inventara crkvenih ustanova, prije svega samostana.

Bilješke

15. "biblioteke su poput grobova zauvijek zatvorene"
Ammianus Marcellinus, XIV, 6, 18

16. "Sveta ili božanska zbirka knjiga (knjižnica)"

17. "ako tko želi razmatrati o svetom zakonu, moće će se – sjedeći ovdje – baviti svetim knjigama".

18. Benedikt iz Nursije /o. 480–550/ "Pamfil Zapada" tj. utemeljitelj zapadnjačkog monaštva odnosno benediktinskog reda /529. samostan na Monte Cassinu sjev. od Napulja/. Ovaj se red proširio po cijeloj Evropi i postao vrlo zaslužan za očuvanje antičkih književnih spomenika umnažanjem i prepisivanjem starih kodeksa.

19. "knjižničke kodekse"

20. "(da se) bave nabožnim čitanjem"

21. Flavije Magno Aurelije Kasiodor /0. 490–0.580/, bio je ministar na dvoru istočnogotskog kralja Teodorika Velikog /493–526/. Zabrinut za sudbinu kulturnih tekovina antike, god. 540 osniva u Abruzzima samostan "Vivarium" /Rasadnik/ čije je članove zadužio da prepisuju stare knjige. Sam je stupio u taj samostan. Istakao se i kao pisac /Povijest Gota–Historia Gothica, zbornik Razno –Variae i dr./

22. "Propisi za božansku i za svjetovnu književnost"

23. "lijepo ispisivati božanske knjige"

24. "Mnogo je ovdje svetih i mnogo svjetovnih stvari"

25. Pjesničko ime za Irsku /zbog njezinih bujnih livada/. U vrijeme Seobe naroda Irska je jedina od svih rimskih pokrajina ostala pošteđena od barbarskih provala i u relativnom miru nastavila sa kulturnim razvitkom. Kršćanstvo je uneseno u Irsku u 5. st. Od toga doba javljaju se na sve strane razne škole i samostani pa ljudi željni znanja dolaze tamo iz drugih evropskih zemalja da se školuju /"Učiteljica Evrope"/. S otoka pak polaze na kopno brojni misionari da šire kršćansku vjeru među novonaseljene barbarske narode.

26. "pisar"

27. "putovati za Krista".

28. Sankt Gallen, kanton u istočnoj Švicarskoj. Tu je istoimena stara benediktinska opatija/ osnovana oko 720 god./ koja je dobila ime po svom osnivaču, irskom misionaru sv. Galu. Ta je opatija postala jedno od najvažnijih kulturnih žarišta njemačkih zemalja u 9–11. st. Samostansku knjižnicu u prvo doba naročito su izgrađivali opat Grimald /841–872/ i njegov nasljednik Hartmut. Knjižnica i danas posjeduje bogatu zbirku rukopisa, inkunabula i dr. rijetkosti.

29. "bibliotekar neka se brine za sve knjige, za čitanje i za pisare"

30. "koju je veoma sjajnu i veoma bogatu dovezao iz Rima"

31. dvorska škola /vrsta škole poput starih akademija/.

32. Tokom 8. st. javlja se opća tendencija /u sjev. Italiji, juž. Francuskoj i u Njemačkoj/ da se stvori čitljivije pismo od postojeće rim. minuskule. Unificiranje i širenje toga novog pisma omogućila je prostrana država koju je stvorio Karlo Veliki. Zbog toga je ono dobilo ime karolinška minuskula ili karolina. /U upotrebi od 9–12 st./ /Na dvoru Karla Velikog nije se pisalo tim, nego inzularnim pismom!/

33. Cvijeće Britanije

34. "Tko bi mogao barem izbrojiti nizove knjiga što ih tvoja zamisao sakuplja iz mnogih zemalja".
Monumenta Germanise historica, Poetae Latini medii aevi. I,96.

TREĆE POGLAVLJE

Katalog jedne samostanske knjižnice iz 831. godine završava riječima: Hae ergo divitiae claustrales, hae sunt opulentiae caelestis vitae dulcedine animam saginantes. [35] Sličnu ocjenu o posjedovanju knjiga pokazuju tužaljke koje je jedan kasniji kroničar dodao svom izvještaju o požaru u jednoj crkvenoj knjižnici: Inexplicabilis librorum copia periit, nosque spiritualium nostri armorum inermes reliquit. [36] Jamačno najpregnantniji izraz takvog shvaćanja nalazimo u izreci formuliranoj oko 1170: Claustrum sine armario quasi castrum sine armentario. [37] Svaki od navedenih citata mogao bi poslužiti kao motto poglavlju iz povijesti knjižnica koje seže od 9. do 12. stoljeća. To je bilo razdoblje apsolutne prevlasti crkvenih i samostanskih knjižnica. Razmotrit ćemo najprije pojedine takve institucije, da bismo potom – utvrdivši pojedine karakteristike – izveli opće zaključke.

Već smo u prethodnom poglavlju govorili o sjajnim počecima knjižnice u Fuldi. Međutim, puno značenje dosegla je ova knjižnica tek poslije 800. godine, kad je Fuldom kroz četiri desetljeća upravljao Hrabanus Maurus, u početku kao predstojnik škole, a zatim čitave opatije. Njega su s pravom prozvali osnivačem srednjovjekovnog školstva u Njemačkoj, jer je nastavio Alcuinovo djelo na istočnofranačkom tlu. Pod Maurusovom upravom razvila se u skriptoriju u Fuldi neumorna djelatnost što je prije svega donijelo korist samostanskoj knjižnici. O bogatstvu i raznolikosti njezina tadašnjega knjižnog fonda svjedoče Hrabanovi stihovi:

Quidquid ab arce deus coeli direxit in orbem
Scripturae sanctae per pia verba viris,
Illic invenies, quidquid sapientia mundi,
Protulit in mundum temporibus variis.[38]

Ono što je Fulda značila Francima na Majni, to je Korvey značio Sasima. Njega bijahu osnovali redovnici samostana Corbie, koji su pak osnovali redovnici samostana Luxeuila. Krajem 8. stoljeća Corbie je svakako imao najplodniji skriptorij na Zapadu. Početkom slijedećeg stoljeća tamo su djelovali pripadnici Karlova kruga i srodnici carevi, Adalhard i Wala, kao i veliki učenjak Paschasius Radbertus. Prva su dvojica 822. prenijeli franačku tradiciju na rijeku Weser. I pod protektoratom vladarske kuće razvio se Korvey u kulturni centar Saske. Temelj njegove biblioteke sačinjavale su vjerojatno zbirke iz Corbiea. Godine 847. poklonio mu je jedan kapelan Ludwiga Pobožnog magna copia librorum. [38] O njihovoj daljnjoj sudbini vijesti su dosta oskudne, no tu i tamo se mogu dopuniti povratnim zaključivanjem, s posljedice na uzrok. Tako znamo da je u 10. stoljeću Widukind napisao u Korveyu svoju dragocjenu kroniku i možemo pretposta-

viti da je svoju bogatu izvornu građu uzimao uglavnom iz samostanske knjižnice. Još dva stoljeća kasnije boravio je tamo kao opat Wibald, povjerenik Konrada III. Iz njegove sačuvane korespondencije vidi se njegovo nastojanje da knjižnicu opskrbi vrijednim rukopisima, prije svega djelima Ciceronovim, kao i njegov ponos na ono što je stvorio.

Rajnska Franačka zahvaljuje karolinškoj epohi dvije značajne samostanske knjižnice: onu u Weissenburgu, zavičaju religioznoga epskog pjesnika Otfrieda, i posebice onu u Lorschu. Nijedna druga opatija toga doba nije doživljela tako brz i sjajan uspon. Analogno tomu veličanstveno se razvila zbirka rukopisa u Lorschu koja je po broju svezaka, sadržajnoj vrijednosti i bogatstvu izradbe nadmašila sve srodne ustanove.

Od švapskih opatija treba na prvom mjestu spomenuti St. Gallen, jer on može poslužiti kao prototip njemačke samostanske kulture u razdoblju od vladavine Karla Velikoga do početka 11. stoljeća. Imao je uzornu školu čiji su pitomci resili mnoga biskupska sjedišta. Iz velikog niza glasovitih učenjaka i literata St. Gallena spomenimo samo neke: pjesnik sekvenci Notker Balbulus, autor epa "Waltharius" Ekkehard I, filolog Notker Labeo i, konačno, Ekkehard IV autor knjige Casus S. Galli koja nam slikovito govori o dobu procvata samostana. Skriptorij je otpočeo radom sredinom 8. stoljeća. Pravi utemeljitelj knjižnice bio je opat Grimald (841–872) te njegov nasljednik Hartmut. Sve do 11. stoljeća o njenom su se povećanju brinuli vrijedni prepisivači i darežljivi darovatelji kao biskup Salomon od Konstanza. Poznata su nam imena bibliotekara, kao Notker Balbulus. Zahvaljujući sačuvanim katalozima imamo pouzdano svjedočanstvo o bogatstvu knjižnog fonda, imamo štoviše jedan kalendarski popis, započet u 9. stoljeću i nastavljan tokom slijedećih stoljeća, koji za svaki dan navodi odgovarajuće hagiografije i pasije koje su se u biblioteci mogle naći. O elzaškom samostanu Murbachu znanost ima mnogo manje pouzdanih vijesti nego o St. Gallenu. Ipak, po jednom zapisu iz sredine 9. stoljeća može se vidjeti koje knjige je već tada posjedovala tamošnja knjižnica i koliko se nastojalo oko nabave.

Treće središte kulturnog života na švapskom tlu bio je Reichenau, koji je sa susjednim St. Gallenom vršio najživlju razmjenu rukopisa, a više puta knjigama snabdijevao i Murbach. Njegovi opati bili su već od njegova osnutka marljivi skupljači knjiga. Ipak, zlatno doba za knjižnicu u Reichenau nastupilo je tek s vladavinom Karla Velikoga. Tada je tamo, do 846. godine, djelovao Reginbart, svakako najznačajniji bibliotekar svoga vremena. On sâm sastavljao je pomno izrađene tekstove crkvenih i svjetovnih autora, nadgledao rad vrijednih učenika, nabavljao kodekse iz susjednih i dalekih zemalja, iz Italije i zapadne Franačke, a u svojim je katalozima točno polagao računa o sakupljenom blagu. Knjižnica je tada brojila preko 400 svezaka. Ne smije se smatrati slučajem što je njen sastav odgovarao sastavu drugih, naprijed navedenih samostanskih knjižnica. Jer te su zbirke bile uređene po uzoru na carsku dvorsku knjižnicu i uz njenu pomoć, pa su svaka zasebno kao i sve skupa održavale duh i učenost Alcuina i njegove škole. Znanstveni rad u Reichenau dugo je vremena ostao na visini, ali je onda, potkraj 10. stoljeća, po-

pustio. Ali utoliko blistaviji bio je uspon tamošnje slikarske škole. Pa ako su i ostali samostani, prije svega Fulda, stvorili mnoga lijepa djela u otonškom stilu izradbe knjiga, minijaturisti iz Reichenaua dobivali su narudžbe ne samo od kneževa i biskupa već i od carskoga dvora pa čak i od rimskoga pape.

Početkom 11. stoljeća vodeću ulogu u njemačkoj iluminaciji preuzima Regensburg. Pošto je bitkom na Lachfeldu bila otklonjena prijeteća mađarska opasnost, dolazi do sveopćeg poleta u bavarskim samostanima. Među vodeće ličnosti toga doba ubraja se biskup Wolfgang iz Regensburga. On je za opata u St. Emmeran pozvao Ramwolda i ovaj se revno trudio oko obnavljanja opatije, maxime in librorum cultibus,[40] tako da je katalog koji je sastavljen po njegovu nalogu sadržavao preko 500 naslova. Nekoliko desetljeća kasnije radio je u St. Emmeranu[41] slavni kaligraf Othloh. U svojoj osebujnoj autobiografiji nabraja on dug niz rukopisa koje je sam izradio, a sačuvani primjerci opravdavaju poštovanje koje su mu odavali njegovi suvremenici.

U samostan Tegernsee[42] došao je kao opat Gozbert iz Regensburga. Njegov rad ovdje bio je sličan onom što je Ramwold učinio u St. Emmeranu. Iz pisama njegova učenog učitelja Froumunda vidljivi su mnogostruki napori da se za Tegernsee dobiju tekstovi za prepisivanje. U tu svrhu Gozbert je posuđivao i neke stvari iz vlastite knjižnice. Slijedećih godina porastao je ugled samostana kao mjesta gdje su se izrađivali rukopisi. Još je Barbarosa želio od tamo dobiti jedan misal i lekcionar, budući da su redovnici iz Tegernseea bili čuveni kao boni scriptores.[43] Najbolje nam je poznat rad skriptorija u Michelsbergu kod Bamberga, jer je tamošnji bibliotekar Burchard (u. 1149) ostavio neku vrstu povijesti zbirke koja mu bijaše povjerena. Tu doznajemo dotadašnji sastav zbirke i što je u nju prispjelo putem darova, kupnje i prijepisa, saznajemo imena pojedinih prepisivača kao i o podjeli rada među njima. Čini se da su se i u Michelsbergu prepisivali rukopisi po narudžbi. Kako je živa znanstvena djelatnost vladala tada u opatiji vidi se po raznolikosti njezina knjižnog fonda, a isto tako i po činjenici što je tamo započeta najznačajnija kronika svijeta onoga vremena.

U razdoblju kojim se ovdje bavimo nisu u Njemačkoj nedostajale krasne knjižnice uz biskupske crkve, no po značenju one su općenito zaostajale za samostanskim bibliotekama. Pripadnici Karlova kruga brinuli su se doduše i o jednima i o drugima, nadbiskup Lull u Mainzu, njegovi kolege Hildebald u Kölnu i Arn u Salzburgu stvorili su vrlo koristan temelj, a ni zbirke njihovih nasljednika nisu ni u kom slučaju bile zanemarene. No kao što se vidi iz opće povijesti, njemački su biskupi od 10. do 12 stoljeća pored svojih religioznih dužnosti bili potpuno zaokupljeni sudjelovanjem u državnoj politici. Tako im je ostajalo vrlo malo vremena za posebne kulturne zadatke. Među najblistavije iznimke ubraja se Bernward od Hildesheima (u. 1022). On je svoju rezidenciju pretvorio u mjesto gdje se njegovala umjetnost i znanost. Po riječima njegova bibliotekara i biografa Thangmara, on je, također, ujedinio copiosam bibliothecam tam

divinorum quam philosophicorum codicum.[44] Ako bismo sada željeli prikazati razvoj stranih knjižnica jednako opširno kao što smo to učinili s njemačkim, samo bismo gomilali pojedinosti, a ne bismo dobili jasniji uvid u bit i strukturu tadašnjih biblioteka. Njemačka je čitavo ono vrijeme predstavljala najjaču silu u Evropi, ne samo na političkom već i na kulturnom polju. Stoga se zadovoljimo time, da na nekoliko markantnih primjera pokažemo kako su i daleko od njemačkih granica biblioteke doživljavale polet svugdje, gdje je bio razvijen i intenzivan samostanski život.

To se, da počnemo s jugom, odnosi na Monte Cassino,[45] samostan koji je služio kao uzor pri osnivanju drugih samostana. Poslije dugog propadanja, procvao je ponovo u 11. stoljeću i pod opatom Desideriusom opet stekao stari ugled. U to vrijeme, osebujno pismo i minijatura Monte Cassina dostigli su savršenstvo. Skupljanje bogatog novog rukopisnog blaga pospješilo je znanstvenu djelatnost koja je bila uzorom čak i izvan samostanskih zidina. Otprilike u isto vrijeme, opat Jeronim iz Pompose pobudio je pažnju gornje Italije reformom svog samostana i izradbom velikog broja kodeksa za tamošnju knjižnicu.

Od 10. stoljeća nadalje, cilj i pravac crkvenoj Francuskoj davao je samostan redovnika u Clunyju. Već je njegov osnivač Odilo donio u Cluny stotinu rukopisa, a Majolus, jedan od njegovih nasljednika, tražio je od monaha, najprije dok je bio bibliotekar a potom kao opat, da se marljivo bave prepisivanjem. Pri kraju ove epohe knjižnica je obuhvaćala oko 600 svezaka. I druge opatije, reformirane pod utjecajem Clunyja, kao Fleury–sur–Loire, imale su vrijedne zbirke knjiga. Iz 12. stoljeća – zaslužuju još da se s njima pobliže upoznamo–pravila pobožne kongregacije St. Victor u Parizu. Ona sadrže poseban odlomak o dužnostima voditelja knjižnica. Zanimanje za knjige kakvo se tamo očituje odgovaralo je općim znanstvenim nastojanjima pripadnika Kongregacije; ta njihov samostan s pravom se smatra jezgrom budućeg pariškog sveučilišta.

Duh i disciplina Clunyja doprli su preko Kanala u Englesku. Pod kraljem Wilimom Osvajačem upravljao je pokretom reforme nadbiskup Canterburyja Lanfranc. On je postao obnovitelj knjižnice svoje Christ Church,[46] a izdao je i opće odredbe o redovitoj podjeli knjiga engleskim samostanima. Njegov rođak Paul, kao opat u St. Albansu,[47] organizirao je rad u tamošnjem skriptoriju, upućivao mu stalne prihode i dovodio prepisivače izvana. Istovremeno je knjižnicu obdario vrijednim darovima. Od tada pa do kraja 12. stoljeća, gotovo svi su se upravitelji samostana trudili oko skriptorija i knjižnice. Rukopisno blago koje je na taj način bilo okupljeno predstavljalo je jedan od preduvjeta za veličanstven uspon što će u slijedećem stoljeću historiografija doživjeti u St. Albansu.

Ono po čemu se srednjovjekovne knjižnice ponajviše razlikuju od antičkih, kao i od modernih knjižnica, jest malen broj knjiga. Katalozi u najboljem slučaju sadrže nekoliko stotina primjeraka, a pritom treba imati na umu da je često jedan skupni

kodeks sadržavo više naslova. Sveukupna literatura onoga vremena, dakle, kršćanski spisi i sačuvani fragmenti iz antike zajedno s učenim i poučnim radovima koji su nastali od 9. do 19. stoljeća, mogla se, eto, smjestiti u tako ograničen broj svezaka.

Kod svog osnutka svaki je novi samostan u pravilu primao od očinskog samostana najpotrebnije knjige ili barem potrebne liturgijske rukopise. Dalje se zbirka povećavala darovima, koji su pristizali s najrazličitijih strana, od crkvenih i svjetovnih krugova; zbog čega su se darovatelji često primali u bratstvo molitve. Ostalo su donosili novopridošli monasi ili pak dječaci koji su polazili samostansku školu. Naročito izdašne bile su ostavštine preminulih monaha. Kako su rukopisi bili izvanredno skupi, nije bilo lako kupovati knjige. Često nailazimo na vijesti da su se za njih morali davati čitavi posjedi, na primjer vinogradi. Tako je postalo uobičajeno da potrebna sredstva pritječu putem naročitih zaklada te slanjem stalnih poreza ili renti.

Između raznih crkvenih institucija dolazilo je do žive razmjene. Ona je služila razmjeni dubleta, no daleko češće nabavi tekstova koji su služili kao predlošci za prepisivanje. Posvuda nalazimo najužu vezu između knjižnice i skriptorija. Zaista nije pretjerano reći: broj knjiga i njihov prirast u knjižnici znatno je ovisio o marljivosti i produktivnosti skriptorija. Pritom se nije radilo samo o prepisivanju i ukrašavanju prijpisa minijaturama, već je monah sam morao nabavljati i pripravljati sav potreban materijal, pergamenu i pero, tintu i boje, drvo za korice i kožu. Nitko nije bio smatran suviše otmjenim za takav posao, što je sasvim odgovaralo monaškim nazorima. Za nebesku slavu prepisivalo se često tjednima, mjesecima, godinama, ali su se zato u svakoj zgodnoj prilici posebno isticale naročite zasluge ovakovog rada.

Sada nam je jasno zašto su redovnici cijenili i čuvali svoje rukopise kao skupocjene samostanske dragocjenosti. Njihovoj materijalnoj vrijednosti i njihovom značenju kao znanstvenih pomagala pridružio se i duhovni aspekt svjedočanstva o jednom bogougodnom djelu. Od monaha se zahtijevalo da rukopise koriste s najvećom pažnjom i oprezom, na njih su se ponosno stavljali znakovi njihovih vlasnika, a od gubitka pokušavalo ih se zaštititi unošenjem takozvanog knjigokletstva.[48] Takve prijetnje vremenskim i svjetovnim kaznama nalazimo još u daleko ranijim stoljećima. U razdoblju kojim se sada bavimo te su prijetnje, sastavljane sad u stihovima, sad u prozi, prerasle u posebnu književnu vrstu.

Sigurniju zaštitu od krađa nego što je bilo to knjigokletstvo pružalo je brižno i stručno upravljanje knjižnicom. To je vršio armarius ili librarius,[49] važan samostanski službenik, koji je često morao obavljati još i druge funkcije, pa je tako više puta vršio službu crkvenjaka ili kustosa. Naravno, on je uvijek obavljao vrhovni ili barem grupni nadzor nad skriptorijem. Opseg njegovnih izričito bibliotekarskih dužnosti ovisio je o veličini zbirke koja mu bijaše povjerena.

U najstarije vrijeme, a i kasnije, čuvali su se rukopisi zajedno s dragocje-

nostima na nekom sigurnom mjestu, na primjer u sakristiji ili u kojoj kapelici. Ponekad, oni su se čuvali zajedno s arhivskim ispravama i spisima. Ako je zbirka bila malena, dovoljno je za nju bilo jedna ili više škrinja ili ormara, koji su dijelom stajali slobodno, a dijelom bili ugrađeni u zid, kao što smo to mogli vidjeti u antici. No čim je broj svezaka rastao, za njih su bile potrebne posebne prostorije. Takve prostorije iz karolinške ephoe nisu se sačuvale, no sačuvao se takozvani građevinski plan za St. Gallen, model ondašnjeg velikog samostana. Po tom planu "knjižnica je zgrada koja po položaju i veličini sasvim odgovara sakristiji, a nadovezuje se na istočnu stranu prezbiterija. Sastoji se iz dva kata. Donji je uređen kao skriptorij..., gornji... služi za spremanje knjiga." Iz kasnijih vremena saznajemo da su cisterciti čuvali rukopise u odijeljenim prostorijama, pored refektorija. Za Tegernsee se priča da prilikom gradnje nove crkve super eandem basilicam armaria locatur.[50] Često su se liturgijski kodeksi namijenjeni službi Božjoj odvajali od ostalih knjiga, a zbirka se dijelila u unutrašnju, za stanovnike samostana, i vanjsku, koja je pripadala školi, te konačno, zbirka se dijelila u prezentnu i posudbenu knjižnicu.

Statuti većine redova sadržavali su točne upute o posudbi. Određenog dana u godini monasi bi se okupili u glavnoj zgradi. Tu su se po imenu prozivali dosadašnji posuđivači da vrate knjige, nakon toga se obavljala posudba za slijedeću godinu. Čitavim poslom rukovodio je librarius koji je morao voditi i popise posuđenih knjiga. Ovdje se radilo samo o izdavanju knjiga pripadnicima samostana, no posudba se ni u kom slučaju, kao što smo već više puta vidjeli, nije ograničavala samo na njih. Međutim, za posudbu izvan zgrade bili su potrebni potvrda i neki zalog. Tako je već Reginbert[51] iz Reichenaua opominjao braću

Hoc ut nullus opus cuiguam concesserit extra,
Ni prius ille fidem dederit vel denique pignus,
Donec ad has aedes, quae accepit, salva remittat.[52]

No kako čak ni takve mjere opreza nisu uvijek mogle spriječiti zlouporabu i gubitke, samostanska su pravila potkraj ove epohe sasvim zabranila posudbu izvan kuće.

Jedno od zaduženja librariusa bilo je i sređivanje i popisivanje knjiga. Katalozi velikih karolinških samostanskih biblioteka, koji su – kao što smo vidjeli – sadržavali međusobno vrlo slične zbirke rukopisa, pokazuju i prilično ujednačen stručni sastav. Na prvom su mjestu sveti spisi, zatim slijede djela crkvenih otaca sve do magistri moderni,[53] poredana po autorima: pa ostala religiozna i svjetovna književnost uključujući poganske autore antike, po određenim grupama. Na osnovu promatranja koja nam omogućuje kraj srednjega vijeka možemo pretpostaviti da su knjige bile smještene po istom sistemu, pa bismo, dakle, karolinške inventare već mogli smatrati mjesnim katalozima. Tada još nema kasnijeg običaja da se knjige, umjesto da se spremaju u

ormare, izlažu na pultove, a protiv namjernog uzimanja zaštićuju pričvršćivanjem pomoću lanaca. Najstarije osamljene napomene o libri catenati[54] potječu tek iz kasnijih stoljeća.

O unutrašnjem uređenju samostanskih knjižnica od 10. do 12. stoljeća reći ćemo tek nekoliko riječi. Sačuvani katalozi razlikuju se međusobno, a što se tiče potpunosti i točnosti imaju mnogo nedostataka. Nije rijedak redoslijed prema akcesiji, ili se uopće ne nastoji postići neki red. Još nije utvrđeno da li je tek sada, ili već otprije, bio uveden običaj da svaki svezak dobije signaturu. Općenito se stiče utisak da izgradnja srednjovjekovne knjižnice ne pokazuje neki naročit napredak u odnosu na karolinško doba. Do napretka je opet došlo tek kada je na bibliotekarstvo počela utjecati skolastika.

Bilješke

35. "ovo je, dakle, samostansko bogatstvo, ovo su blaga nebeskog života koja dušu goje slatkošću."

36. "Propalo je neizrecivo obilje knjiga i nas je ostavilo goloruke bez obrane našeg duševnog oružja"

37. "Samostan bez knjižnice jest kao tabor bez oružarnice"

38. "Štogod je bog s nebeskoga svoda upravio ljudima na zemlji kroz riječi Sv. pisma, štogod je svjetovna mudrost iznijela na svijet u raznim vremenima naći ćeš tamo". Monumenta Germaniae historica. Poetae Latini medii aevi II,187.

39. "veliku količinu knjiga"

40. "najviše u obrađivanju knjiga"

41. Sv. Emeran /St. Emmeran/, benediktinska opatija u Regensburgu, osnovao je 739 jedan učenik Hrabana Maura. U 10. i 11. st. vrhunac razvoja. U vrijeme sekularizacije /1803/ preko 100 kodeksa iz knjižnice tog samostana prispjelo u Bavarsku drž. knjižnicu u Münchenu.

42. Tegernsee, gradić i lječilište u Bavarskim alpama, na istoimenom jezeru. U 8. st. osnovana je tu benediktinska opatija koja je postojala sve do 1803. Imala je vrijednu knjižnicu, njezini sačuvani dijelovi nalaze se danas u Bavarskoj drž. knjižnici u Münchenu.

43. "dobri pisari"

44. "bogatu knjižnicu sastavljenu kako od teoloških tako i od filozofskih kodeksa".

45. Ova matica benediktinskih samostana imala je u srednjem vijeku burnu povijest. God. 589 srušili su je Langobardi /benediktinci se povukli u Rim, odakle su se vra-

tili 717./. God. 883–84 porušena od Arapa /drugi povratak uslijedio 915/. Slijedi razdoblje obnove i procvata reda /opat Deziderije/. God. 987 opća dijaspora /u to vrijeme dolaze benediktini u većem broju i u našu zemlju/.
Samostan je bio važan prepisivački centar /pisalo se kaligrafiranom latinskom minuskulom tzv. beneventanom, ukrašavanje kodeksa prenio jedan monah iz – Palestine/.

46. "Kristova crkva"

47. S/ain/t Albans, stara benediktinska opatija u Engleskoj, sjev. zap. od Londona. Osnovana 793, imala svoju knjižnicu i skriptorij. U kasnije doba tu je izgrađena najveća romaničko–gotička katedrala u Engleskoj/opat Paulus de Caen/. Ukinuta 1540 za Henrika VIII.

48. Knjižna kletva ili anatema, knjižno proklinjanje. Prijetnja kradljivcu knjige božjim i drugim kaznama zapisana na početku ili kraju knjige. Primjerke takvih proklinjanja nalazimo već na glinenim pločicama iz Asurbanipalove knjižnice.

49. "knjižničar, bibliotekar, čuvar knjiga /doslovce: "škrinjar"/"

50. "knjižni ormari postave iznad same bazilike".

51. Reginbert iz Reichenaua, benediktinski monah u 9. st. koji je, čini se, prvi izradio katalog knjižnice opatije Reichenau.

52. "Neka nitko ne posudi nikome vani ovo djelo pa i ako bi dotični dao obećanje ili čak zalog, dok u ovu zgradu ne vrati neoštećeno ono, što je već bio dobio".

53. "suvremeni učitelji"

54. "lancima vezane knjige"

ČETVRTO POGLAVLJE

Vidjeli smo kako se u samostanima i drugim crkvenim institucijama sakupljalo rukopisno blago i osnivale knjižnice, kako su vrijedni monasi stalno povećavali to kulturno bogatstvo, brižljivim prepisivanjem stvarali tekst za tekstom i ukrašavali ih lijepim minijaturama, kako su brinuli o tome da se ne prekine tradicija, nego naprotiv da se nasljeđe iz starine prenese na potomstvo. Tijekom cijelog razdoblja crkvene su ustanove predstavljale jedina mjesta gdje su postojali uvjeti za održavanje duhovne kulture. Crkva je imala neku vrstu monopola na obrazovanje, znanost je bila potpuno klerikalizirana, vladajući književni jezik bio je isključivo latinski. O nekom samostalnom djelovanju laičkih krugova na velikim kulturnim zadacima jedva da se može govoriti.

Tek s kasnijim srednjim vijekom nastupila je odlučna promjena. Svjetovni staleži bijahu se oslobodili crkvenoga tutorstva i to najprije viteško plemstvo. Ono je stvorilo vlastiti, aristokratski životni stil, stvorilo je dvorsku poeziju i otmjenu zabavnu lektiru. Nakon toga je slijedio uspon građanstva u gradovima. Kako su cvali trgovina i obrt, a poznavanje čitanja i pisanja sve se više širilo, probudila se i u građanskim redovima težnja za napredovanjem i obrazovanjem. A tu je potrebu zadovoljavala poluznanstvena i pučka književnost na narodnom jeziku koja se sve više povećavala.

U gradovima su se nastanili novi samostanski redovi, franjevci i dominikanci. Oni više nisu, povučeni od svijeta, provodili život u kontemplaciji, nego su stupili u život, djelovali putem propovijedi i poduka, a znanosti su dali nov pravac. Upravo pod njihovim utjecajem nastaju potkraj srednjega vijeka velika sveučilišta, na čelu s Bolognom, zavičajem pravnih studija, te Parizom, glavnim bedemom skolastičke teologije i filozofije, pa zatim po uzoru na njih, i sva ostala studia generalia [55] u Italiji i Francuskoj, Engleskoj i Njemačkoj.

Zadovoljimo se ovim kratkim napomenama o novoj orijentaciji zapadne kulture da bismo obrazložili podjelu gradiva četvrtoga poglavlja. Tu ćemo pokušati odgovoriti na slijedeća pitanja: prvo, kakva je bila daljnja sudbina samostanske knjižnice? Zatim, kakvu vrst knjižnice nalazimo u aristokratskim, pa onda u građanskim krugovima? Konačno, kako su se sveučilišta opskrbljivala knjigama?

U mnogim starim benediktinskim opatijama oslabio je s vremenom religiozni i znanstveni duh, a time je slabila i želja za prepisivanjem i skupljanjem knjiga. Na mnogo mjesta možemo uočiti čak potpuno propadanje samostana i njihovih ustanova. Knjižnice su opustjele, rukopisi su se zalagali i prodavali u bescjenje. Zato su potpuno opravdana jadanja što ih već u 13. stoljeću nalazimo kod Dantea, a koja je zatim, u toku slijedećega stoljeća, iznio Richard de Bury u svom Philobiblonu i koja konačno, premda

pretjerana, u 15. stoljeću nalazimo u opisima humanista. No te tužaljke ne treba generalizirati. Sjetimo se samo golemoga rukopisnog blaga kojim krajem srednjega vijeka raspolagahu samostani i druge crkvene institucije, te divnih korala koji su nam ostali iz 14. i 15. stoljeća. Upravo iz toga vremena imamo vijesti o reorganizaciji i podizanju knjižnica, znamo, također, niz sposobnih i vrijednih bibliotekara, kakav je na primjer Heinrich von Ligerz iz Einsiedelna, čiji je rad nedavno ocijenjen tako visoko da je postao predmetom jedne monografije. Što se posebno Njemačke tiče, koncil u Konstanzu doveo je do reforme benediktinskih samostana i svuda gdje je ta reforma prihvaćena, došlo je do ponovnog oživljavanja znanstvenog entuzijazma. Na jugu, u Austriji, Bavarskoj i Švapskoj uzorom je bio Melk,[56] u srednjoj i sjevernoj Njemačkoj Vjerska družba u Bursfeldu, osnovana 1433. U svim tim reformiranim samostanima imamo dijelom svjedočanstva o postojanju dobro uređenih i očuvanih knjižnica, ili pak s pravom možemo pretpostaviti da su i one postojale.

Sada dolaze i drugi crkveni redovi. Tako znamo da su i kartuzijanci i augustinci podizali knjižnice. Franjevci su brzo prevladali odbojnost svoga utemeljitelja prema knjigama i studiranju. Naročito je plodnom postala znanstvena djelatnost engleskih minorita. Oni su imali bogate zbirke u Londonu i Oxfordu. Iz 15. stoljeća sačuvao nam se Registrum librorum Angliae,[57] neka vrsta centralnog kataloga osamdesetipetorice autora, sastavljen na temelju ankete koju su franjevci proveli u stotinu i šezdeset crkvenih knjižnica. Još su svestranija bila nastojanja dominikanaca koji su, kao što je poznato, postavili temelje sustavu školske nastave. Njima je bio važniji sadržaj rukopisa od njihove opreme pa su se pri sastavljanju knjižnica držali načela da utilitas[58] dolazi prije curiositas,[59] dakle, čisto praktično gledište. Već je peti upravitelj reda, Humbert de Romanis (1254–63), posvetio cijelo poglavlje svoje Instructio officialium[60] službi librariusa.[61] On treba voditi brigu o prikladnoj prostoriji, o preglednom smještaju, katalozima i signaturama, o dnevniku posudbe, o godišnjoj reviziji i, konačno, o povećanju broja knjiga. Iz 14 stoljeća sačuvalo nam se više odredbi zbora poglavara, a iz slijedećega statuti knjižnica raznih ženskih dominikanskih samostana.

Prije nego se pozabavimo našim drugim pitanjem, moramo reći nekoliko riječi o arapsko–španjolskom bibliotekarstvu, jer je ono ostavilo traga na kršćansko bibliotekarstvo Zapadne Evrope. Često se govori o povijesnoj misiji koju je izvršio Islam predavši Evropi zbir grčko–orijentalne književnosti. Dobar se, naime, dio znanstvenog rada u islamskom svijetu sastojao u prihvaćanju i asimiliranju znanja koja bijahu sakupili pokoreni narodi. Zbog toga su kod njih pismo i knjiga dobili posebno značenje i knjižnice su se silno bogatile. No dosad one, nažalost, nisu podrobnije istražene, pa se moramo zadovoljiti malobrojnim nagađanjima, koja osim toga nisu ni posve pouzdana.

Snažan razvoj književne i znanstvene djelatnosti u islamskom svijetu nastupa potkraj 8. stoljeća. Tome je doprinijela proizvodnja papira koju su tada uvezli iz Istočne Azije i koja je davala jeftin materijal za izradbu knjiga. Pri podizanju knjižnica vje-

rojatno su im kao uzor poslužile knjižnice Istočnoga rimskog carstva. Tako saznajemo da je Harum al Rašid[62] osnovao jednu knjižnicu u Bagdadu, a rukopise za nju dobivao je u obliku danka iz Bizanta i drugih krajeva. Još marljiviji sakupljač bio je njegov sin Mamun (u. 833). Njega, zapravo, smatraju utemeljiteljem službe prevođenja grčkog i orijentalnog književnog blaga na arapski jezik. Osim u Bagdadu knjižnica je bilo još u Kufi i Basri, a uskoro su čak i sve veće džamije i školske akademije, što se osnivahu širom carstva, imale vlastite zbirke knjiga. Slične podatke imamo i iz Perzije. Neki putnik priča da je potkraj 10. stoljeća naišao na prekrasnu zbirku u palači bujidičkog kneza u Širazu, a jedan drugi, iz početka 13. stoljeća, spominje čak dvanaest knjižnica osnovanih u Mervu.

S knjižnicama u Prednjoj Aziji takmičile su se sjevernoafričke, na primjer u Kairu i Aleksandriji, a prije svega španjolske knjižnice. U doba cvjetanja arapske kulture na Pirinejskom poluotoku bilo je tamo, navodno, oko sedamdeset javnih knjižnica. Osnutak najveličanstvenije od njih pripisuje se kalifu Hakamu II (u. 976). On je spojio zbirke knjiga svog oca i svoga brata s vlastitom zbirkom i dao ih smjestiti u svojoj palači u Cordobi. Oko sebe je skupljao učenjake, prepisivače i minijaturiste, a na Istok je slao agente da bi u što potpunijem broju pribrali tamošnju književnost. Iako su opisi koji govore o broju svezaka, opsegu kataloga i uopće uređenju knjižnica istočnjački fantastični, ipak nam mogu dati jasnu sliku takvih ustanova. I to u vrijeme kada kršćanski Zapad pozna samo samostanske knjižnice! Kasnije se velikim brojem knjižnica isticao Toledo, koji je predstavljao i centar za prevođenje arapske književnosti na zapadnoevropske jezike; poslije se u tom istakla i Granada. Osim javnih postojao je, navodno, i velik broj krasnih privatnih zbirki. Bibliofilstvo je postalo modom među aristokracijom, čak je i manje bogate krugove zahvatila ljubav prema knjizi.

Poznato je da je car Friedrich II iz roda Hohenstaufovaca održavao živahne veze s islamskim svijetom i marljivo poticao na prevođenje djela iz arapske književnosti. Stoga možemo pretpostaviti da ga je, između ostaloga, i to navelo na osnivanje vlastite knjižnice. U svakom slučaju, on je kao jedan od prvih zapadnoevropskih vladara imao krasnu knjižnicu kojom se sam hvalio u svom pismu Sveučilištu u Bologni. O Luju IX Svetom, drugom velikom vladaru 13. stoljeća, čija je vladavina predstavljala vrhunac razvoja srednjovjekovne kulture u Francuskoj, veli njegov biograf: Audivit... de quodam Sarracenorum soldano quod omnia librorum genera, quae necessaria esse poterant philosophis Sarracenis, diligenter faciebat inquiri et sumptibus suis scribi et in armario suo recondi, ut literati eorum librorum copiam possent habere, quoties indigerent.[63] Po uzoru na to kralj je u Sainte Chapelle dao smjestiti zbirku djela crkvenih otaca koje je i sam marljivo proučavao, a i drugima je rado dopuštao da se tom zbirkom koriste. Luj IX Sveti može se smatrati osnivačem Bibliothèque du Roi,[64] ali dobar dio zasluga pripada i velikom učenjaku Vincentu de Beauvais. Kralj je, također, naručivao lijepe biblije i psaltire. Umjetnici koji su ih izrađivali u sve su većem broju dolazili iz

tovnih redova. Tada se u Parizu počeo razvijati zanat iluminatora (enlumineurs) udruženih u cehove koji su francusku prijestolnicu učinili evropskim središtem ove sjajne proizvodnje knjiga.

Luj IX oporučno je ostavio biblioteku četirma crkvenim ustanovama. Njegovi su nasljednici malo marili za skupljanje knjiga. To će se promijeniti tek u 14. stoljeću s dinastijom Valois koja je voljela umjetnost. Karlo V dosta je naslijedio od oca, drugo se nabavljalo kupnjom, a najviše se izrađivalo po narudžbi. Tako je sakupljeno preko devet stotina rukopisa koje je Christine de Pisan[65] s pravom ocijenila kao belle librairie ... de tous les plus notables volumes, qui par souverains auteurs aient esté compilés,... de toutes sciences, moult bien escrips et richement adornez.[66] Karlo je bio ponosan na svoju zbirku i na mnogim je svescima svojeručno označio kome knjige pripadaju. Osim potrebe za raskoši, knjige su zadovoljavale i njegovu želju za znanjem zbog koje je dao izraditi velik broj prijevoda na francuski jezik, između ostalog, prijevode djela Aristotela i Augustina. Godine 1367/8.glavnina knjižnog blaga bila je smještena u jednu kulu Louvrea, u tri prostorije, a drugo je ostalo po raznim zamcima. Bibliotekom je upravljao komornik (valet de chambre) Mallet, kojega je Karlo visoko cijenio. On je sastavio inventar s dragocjenim podacima o pojedinim knjigama. Kralj je rado posuđivao, a rado je i poklanjao. Glavni dio zbirke ostao je, međutim, netaknut, a za Karlovih nasljednika zbirka je čak znatno porasla. Njezino propadanje prouzročila je engleska okupacija u 15. stoljeću.

Za vladavine Karla V proširila se među francuskim plemstvom, a naročito među članovima kraljevske kuće, ljubav prema raskošno opremljenim knjigama. Najbriljantniji mecena iluminatora bio je Karlov brat, vojvoda Jean de Berry.[67] On je na njih trošio silan novac i zapošljavao najbolje umjetnike tako da su njegovi krasni gotski kodeksi i molitvenici pripadali među najljepše što su ih tadašnji minijaturisti stvorili. Tradiciju kuće Valois nastavili su burgundski vojvode gotovo do kraja 15. stoljeća. Treći od njih, Filip Dobri, želio je imati la plus riche et noble librairie du monde [68] i stalno je držao cijelu četu literata, prevodilaca, kaligrafa i iluminatora, između ostalih i nevjerojatno plodnog i mnogostranog Auberta.[69] Knjižnica burgundskih vojvoda zadržala je kroz cijelo razdoblje isti karakter. Jedva primjetno dopirali su tamo utjecaji renesanse iz Italije, kao na primjer u vrijeme Karla Smjelog kome su uzorom bili antički junaci.

U 14. stoljeću na francuskom tlu postojala je još jedna sjajna kneževska knjižnica, a to je papinska knjižnica u Avignonu. Novija istraživanja rasvijetlila su kulturno značenje tadašnjega sjedišta Kurije i potvrdila snažno okupljanje učenjaka i književnika, umjetnika i obrtnika iz svih susjednih zemalja. O počecima papinske knjižnice u Rimu govorili smo ranije. Njezina daljnja sudbina prilično je obavijena tamom. Očuvao se samo inventar koji je dao napraviti Bonifacije VIII godine 1295. U tom inventaru navedeno je oko pet stotina svezaka, među njima preko trideset grčkih kodeksa. Međutim, prilikom preseljenja u Avignon, ta je knjižnica ostala u Italiji i tamo propala. Tvorac nove zbirke bijaše Ivan XXII (1316–34), koji je knjige nabavljao pretežno kupnjom dok su njegovi nasljednici rukopise više davali izrađivati. Vrlo važan izvor za povećanje broja knjiga bilo je pravo nasljeđivanja. Po njemu je ostavština svakog svećenika koji je umro u Kuriji pripala papinskoj komori. Tako se s vremenom broj svezaka popeo na tisuću pet stotina. Knjige su se dijelile u pravu knjižnicu, privatnu knjižnicu pape i trezor gdje su se čuvale knjige određene za crkvene ustanove. Papinska zbirka u mnogom je pogledu, na primjer po sjajnoj opremi rukopisa, sličila onoj Karla V. No u Avignonu je bilo znatno manje beletristike i prevedene literature. Po svom velikom bogatstvu znanstvenih, teoloških i filozofskih djela ta bi se knjižnica mogla usporediti s knjižnicom na Sorboni o kojoj će još biti govora. Ipak, razlikuje se od nje time što je za potrebe Kurije imala velik broj pravnih i crkvenopolitičkih knjiga.

Pod utjecajem Pariza i Avignona bio je u to doba Prag. Tamo je vladao car Karlo IV iz kuće Luxemburg. On se uz pomoć svog znamenitog kancelara Johana von Neumarkta, uspješno trudio da od svog dvora stvori središte znanosti i umjetnosti. Gotovo sve do kraja 14. stoljeća praška škola zadržala je vodeće mjesto u iluminaciji rukopisa u srednjoj Evropi. I mnogi drugi njemački knezovi, kao Ludwig III Falački, pa pripadnici ondašnjeg plemstva gajili su kult knjige. Ipak, općenito su u tome zaostajali za svojim staleškim drugovima u Francuskoj. No Njemačka je zato natkrilila svoga zapadnog susjeda stvaranjem građanskog bibliotekarstva.

U 14. i 15. stoljeću sve je više rastao ugled i utjecaj njemačkih gradova tako da su oni udarili pečat cijelom razdoblju. Za građanstvo je bila stvorena nova književnost i ona se sada marljivo skupljala. Već oko godine 1300.Hugo von Trimberg, autor spjeva "Der Renner", hvali se da ima dvije stotine knjiga. A potkraj ovog razdoblja gotovo u svakom većem gradu nalazimo manje ili veće knjižnice: kod svećenika, gradskih senatora, liječnika, školnika kao i kod nekih patricija i njihovih žena. Na netom osnovanim gradskim školama vjerojatno je samo poneki učitelj imao potrebne knjige. Nasuprot tome, mnogi su gradovi imali gradske knjižnice kojima su se mogli koristiti gradski pisar i bilježnici ili pak gradski liječnik. Mnoge od tih zbirka zahvaljuju svoj postanak privatnoj inicijativi. Ima već i takvih ustanova javnoga karaktera, ali se one još ne mogu usporediti s onim koje ćemo upoznati u slijedećem poglavlju kao tvorevine talijanske renesanse. Tako je kanonik Johann von Krichdorff godine 1399.ostavio svoju kuću i svoje knjige stanovnicima Alzeya. Na sličan je način župnik iz Ulma, Neithart (u. 1439), ostavio općinstvu svoje knjige. Te su knjige zatim, pod nadzorom njegove obitelji, bile smještene u posebnu prostoriju pored stolne crkve gdje su se mogle koristiti.

Potrebe strastvenih čitatelja zadovoljavali su plaćeni prepisivači, u početku još svećenici, a potom pretežno svjetovnjaci. U 15. stoljeću razvilo se u Njemačkoj i knjižarstvo. Knjige su se prodavale pod šatorima ili na velikim sajmovima, prije svega na

sajmu knjiga u Frankfurtu. Za južnu Njemačku osobito je značajan tada postao Hagenau[70] u kome je pod vodstvom Laubera počela cvasti proizvodnja rukopisa. U Nizozemskoj i sjevernoj Njemačkoj snabdijevala su tržište knjigama Braća zajedničkog života. Već je njihov utemeljitelj, Gerhard Groote, stavljao knjigu u središte interesa. "Broeders van de penne", tako su ih zvali, pokrivali su najprije potrebe vlastitih knjižnica, a zatim su radili pretežno za prodaju, kako bi na taj način mogli održavati svoje kuće. Izrađivali su sad velike i skupocjene korale, sad popularne poučne spise, većinom na njemačkom jeziku. Voditelj skriptorija bijaše scripturarius, podređeni su mu bili rubricator[72] i ligator.[73] Uz scripturariusa bio je tu još librarius komu je dužnost bila održavanje knjižnice. Za sve njih postojale su točne instrukcije u statutima.

Izradbom i raspačavnjem učenih knjiga bavili su se stationarii. Njih je bilo na mnogim sveučilištima, a najviše, što je razumljivo, u Parizu, tako da je Richard de Bury tamošnji sajam knjiga mogao nazvati virens viridarium universorum voluminum.[74] Proizvodnja knjiga u Parizu bila je pod strogom kontrolom sveučilišne uprave. Ali s druge strane – ovdje dolazimo do našeg trećeg pitanja – ta uprava nije vodila računa o podizanju sveučilišne knjižnice. To je dijelom dolazilo otud što sveučilište u Parizu, kao ni druga najstarija sveučilišta, nije nastalo na osnovu neke osnivačke povelje, već je postepeno izrastalo iz raznih obrazovnih ustanova. Zadatak nabavljanja potrebnih knjiga za nastavnike i studente bio je prepušten pojedinim kolegijima ili đačkim domovima, ustanovama polureligioznog karaktera koje su nastajale na većini sveučilišta po uzoru na franjevačke i dominikanske samostane.

Poslije godine 1250 osnovao je kapelan Luja IX Svetog, Robert de Sorbonne, po njemu prozvani collège koji će postati tako čuven. On sam ostavio mu je svoje knjige, a zatim su darovi slijedili tako često i u takvom opsegu da je knjižnica Sorbonne uskoro daleko nadmašila ostale knjižnice pariškoga sveučilišta. Ostavštine pojedinih učenjaka iznosile su stotinu, jednom čak tri stotine svezaka, a među darovateljima bilo je Nijemaca, Engleza, Talijana i Španjolaca. Mnogi su pisci običavali originale svojih rukopisa pohranjivati na Sorbonni. Oporučnim zavještanjima i prodajom dubleta dobivao se novac kojim su se kupovali ili naručivali rukopisi. Godine 1290. knjižnica je brojila preko tisuću, a godine 1338. preko tisuću sedam stotina svezaka. Glavni dio sačinjavale su teologija i filozofija. Ključeve su imali socii[75] kolegija, a i ostali članovi sveučilišta smjeli su ulaziti uvjetno, dok su strane osobe morale biti uvedene. Knjižnica se dijelila u dva dijela: magna i parva.[76] U prvom su dijelu bili smješteni kodeksi, koji su se najviše tražili, njih preko tri stotine, pričvršćeni lancima o dvadeset i šest pultova. Knjige iz drugog dijela, dublete i manje korištena djela, mogle su se posuditi, ponekad i na vrlo dug rok. Međutim, za to je trebalo položiti zalog, koji je većinom bio neka druga knjiga. Višečlanu upravu sačinjavali su socii. Do kraja srednjega vijeka bilo je u Parizu uz Sorbonnu još oko pedeset kolegija. Svaki od njih imao je manju ili veću zbirku knjiga.

Uređenje svih tih knjižnica nije se bitno razlikovalo od uređenja crkvenih i samostanskih knjižnica, ta kolegiji su, kao što je već rečeno, bili podignuti po uzoru na naseobine prosjačkih redovnika. Međutim, u usporedbi s tipom knjižnica prethodnog razdoblja, kod ovih je knjižnica jasnije izražen praktično–znanstveni karakter. Tako su skolastičke studije, koje su se njegovale na sveučilištima, u čemu su velikog udjela imali dominikanci, dovele do bolje razdiobe knjižnog fonda. Pritom je bio mjerodavan sustav učene nastave (slobodne umjetnosti i fakulteti),[77] kakav se razvijao od antike preko Kasiodora i Izidora do Alkuina i Hrabanusa Maurusa. Već prije 13. stoljeća taj se sustav povremeno pojavljivao pri podjeli knjiga, ali je tek sada bio načelno utemeljen. No bibliotekari se nisu kruto vezali za danu shemu već su je višestruko varirali, dodavali i druge skupine, ako je to zahtijevao sastav rukopisa. Različite vrste u pravilu su sastavljane koordinirano, jedna do druge, međutim, još uvijek nisu bile, kao što se to dogodilo prvi put u 17. stoljeću, podijeljene u sustav glavnih skupina i podskupina.

Teško je dati opći sud o načinu čuvanja rukopisa na osnovu književnih zabilježaka koje nisu uvijek potpuno jasne, ili na osnovu uređenja samostanskih i kolegijskih knjižnica koje još doduše postoje, ali su često bile mijenjane. Pogotovo jer treba računati s razlikama između knjižnica pojedinih zemalja i crkvenih redova. Mislim da smijem reći samo toliko: pored staroga običaja odlaganja knjiga u ormare, čini se da se u kasnom srednjem vijeku sve više udomaćivao nov način smještanja knjiga, naime, sistem pultova. Knjižnica ovoga doba ima niz pultova, svaki s više pretinaca u kojima su kodeksi bili pričvršćeni lancima na pokretne šipke. Pultovi, pretinci i kodeksi bili su označeni slovima ili brojevima, a pri tom su se pojedini fakulteti služili ponekad različitim bojama. Inventarizacija je imala oblik mjesnog kataloga kojem su se ponekad dodavali abecedni popisi. Najpotpuniji opis pojedinih svezaka sadržavao je naslov djela koja su bila obuhvaćena tim sveskom, incipit i explicit,[78] signaturu, oznaku podrijetla i cijenu, a ponekad i podatke o pismu i opremi.

Na talijanskim je sveučilištima, na primjer u Bologni, doduše bilo knjižnica, ali one nisu bile od većeg značenja, možda zato jer su ovdje stationarii bili uveli širok sistem posudbe. Drukčije je bilo u Njemačkoj. U Pragu je Karlo IV osnovao godine 1366 najstarije sveučilište, Collegium Carolinum. Taj je kolegij ubrzo bio dobro opskrbljen knjigama. Zatim je slijedio Kolegij češkoga naroda koji je također imao knjižnicu. Slične kolegijske knjižnice nalazimo tada i na drugim visokim školama. Između njih treba posebno spomenuti zakladu učenoga i vrijednog skupljača Amplonija iz Erfurta (u. 1434/5), budući da rukopisi zbirke Amploniane još i danas predstavljaju najveće bogatstvo tamošnje knjižnice. Ako su, dakle, Nijemci u početku slijedili francuske uzore, ipak su uskoro otišli korak dalje i počeli osnivati fakultetske knjižnice, prije svega na filozofskom fakultetu. To se najprije zbilo u Heidelbergu, naime, ubrzo nakon osnivanja sveučilišta (god. 1386). I gotovo istodobno bila je tu osnovana i zajednička knjižnica za sve fakultete.

Temelj općoj sveučilišnoj knjižnici u Oxfordu položio je već godine 1327.

worcesterski biskup Cobham. No uslijed kojekakvih poteškoća ona je započela radom tek 1412. godine. O knjižnici Communis libraria universitatis u Cambridgeu imamo vijesti iz početka 15. stoljeća. Nasuprot tome, samostanske i kolegijske knjižnice na oba sveučilišta susrećemo već znatno ranije. Richard de Bury (u. 1345) zamislio je izuzetno veličanstveno zdanje za Oxford, ali ono nije ostvareno. Odgojitelj Eduarda III, uspeo se zatim do časti biskupa od Durhama i engleskog kancelara, a po važnim diplomatskim misijama putovao je često na kontinent. De Bury se nije ubrajao u značajne učenjake, ali je bio jedan od najstrastvenijih bibliofila svoga vremena. Poput francuskih kneževa okupljao je oko sebe minijaturiste, prepisivače, korektore i knjigoveže, održavao je vezu s trgovcima rukopisa iz Francuske, Njemačke i Italije i kad god bi posjetio sajam knjiga u Parizu, izdavao je novac nemilice. Kao odgovor na brojne napadaje koje su mu upućivali zbog njegove amor librorum,[78] sastavio je kratko prije smrti još i danas rado čitani Philobiblon. Tu on pjeva oduševljenu pohvalu knjizi, slavi je kao izvor vječne istine, svjetlo pobožne duše, kao bogodano oružje protiv svake hereze. Naročita draž ove obrane leži u tome što ona sadrži pravu teoriju bibliotekarstva, iako odjevenu u srednjovjekovno ruho. Ipak, njezina je draž prije svega u živom i originalnom opisu ličnosti autora i njegove sakupljačke strasti.

Bilješke

55. Studium generale, 1/prvotni naziv za sveučilište kao školu u kojoj se uče sve struke i koja je opća međunarodna škola. 2/tako su se nazivale i više škole za izobrazbu članova pojedinih crkvenih redova.

56. Melk, grad u donjoj Austriji, na Dunavu. Od 1089. god. postojala tu benediktinska opatija /Stift Melk/ s vrijednom knjižnicom, koja još i danas broji oko 100.000 svezaka i tiskanih knjiga i oko 2000 rukopisa.

57. "popis knjiga Engleske"

58. korist

59. zanimljivost

60. uputa za službenike

61. knjižničara

62. Harun al Rašid /tj. "Pravedni"/, bagdadski kalif /786–809/, suvremenik Karla Velikog, veliki mecena književnosti i umjetnosti.
I njegov sin Al–Mamum, kalif od 813–833, bio je također promicatelj znanja i umijeća (osnovao brojne škole i znamenitu Akademiju u Bagdadu).

63. "Čuo je... o nekom saracenskom sultanu, da je on svakovrsne knjige koje su mogle biti potrebne saracenskim filozofima dao marljivo tražiti, prepisivati na svoj vlastiti trošak i smještati u svoju knjižnicu da bi pismeni ljudi kadgod zatrebaju mogli doći do tih knjiga".
Geoffroy de Besulieu. Vita Ludovici IX.

64. Kraljevska knjižnica, knjižnica francuskih kraljeva kojoj počeci sežu u srednji vijek /zbirke rukopisa sabirane u pojedinim palačama: od Luja IX Svetog /1226–1270/, Karla V Mudrog /1364–1380–Louvre/, Luja XII /1498–1514–Blois/, Franje I /1515–1547–Fontainebleau/. God. 1666, za vrijeme ministra Colberta smještena u Pariz /u Rue Vivienne/. U vrijeme francuske revolucije bila je podržavljena i dobila ime Narodna knjižnica /Bibliothèque nationale/.

65. Christine de Pizan /Pisan/ /1363–1432/, francuska književnica, vlasnica velike zbirke sjajno iluminiranih kodeksa. Najljepši sačuvani primjerci čuvaju se danas u raznim evropskim velikim knjižnicama /U Londonu, Parizu, Bruxellesu, Haagu, Münchenu i dr./.

66. "lijepa knjižnica sastavljena od svih najljepših svezaka što su ih sastavili /vrhunski/ pisci... iz sviju znanosti vrlo dobro pisani i bogato urešeni"

67. Jean de Berry /1340–1406/, francuski vojvoda, prvi veliki bibliofil u modernom smislu riječi. Njegova knjižnica nalazila se u dvoru Mehun–sur–Yèvre.

68. "najbogatiju i najodličniju knjižnicu svijeta"

69. Devid Aubert /15. st./, krasnopisac u službi burgundskih vojvoda Filipa Dobrog i Karla Smjelog. Izradio velik broj iluminiranih kodeksa koji se danas čuvaju u raznim evropskim knjižnicama /u Bruxellesu, Londonu, Oxfordu, Parizu i Wroclawu/.

70. Hagenau /Haguenau/, francuski grad u Gornjem Porajnju /Alzaciji/, na rijeci Moder. Tu je radio glasoviti krasopisac i minijaturist Diebolt Lauber koji je imao posebnu pisarsku radionu gdje se naveliko bavio tim poslom /Lauber–Werkstatt/.

71. Braća zajedničkog života /Broeders van de penne, Fratres vitae communis/, bratovštine u Nizozemskoj i Njemačkoj osnovane u 14. st., čiji su se članovi bavili odgojem mladeži a uzdržavali prepisivanjem knjiga /najviše crkvenih ali i raznih izbora–antologija/. Kasnije se bave i tiskarstvom /Marienthal in Rheingau, Rostock, Bruxelles/.

72. rubricator = slikar crvenih slova (natpisa), pisar rubrika

73. ligator = knjigoveža

74. "zeleni vrt svakovrsnih knjiga"

75. "članovi"

76. "veliku i malu"

77. tj. razvrstavale su se prema podjeli znanosti u 7 slobodnih umjetnosti /Septem artes liberales/: gramatika, retorika, dijalektika – aritmetika, geometrija, astronomija i

muzika/ ili prema fakultetima tj. nastavničkim kolegijima na sveučilištima /filozofija, teologija, pravo itd./

78. "ljubav prema knjigama"

PETO POGLAVLJE

Prethodno je poglavlje završilo s Richardom de Bury. Na čelo ovoga novog moramo postaviti Petrarku. Premda je bio tek nešto mlađi suvremenik Engleza de Burya, kojega je čak i osobno poznavao, Petrarca je ipak pripadao drugom kulturnom krugu. Dok je de Bury još s obje noge stajao u skolastici, Petrarca je postao osnivačem talijanskog humanizma.

On je sasvim svjesno okrenuo leđa srednjem vijeku i svoju je pozornost usredotočio na antiku koja za nj nije predstavljala prošlost već sadašnjost. Ciceronov utjecaj bio je presudan za njegovo književno stvaranje i njegov način života. Petrarca je strastveno volio antičke pisce. Da bi se domogao njihovih djela, koristio je sva raspoloživa sredstva, duga putovanja i svoje brojne osobne veze. Tekstove koje nije mogao dobiti kupnjom ili na dar, sam je prepisivao ili bi ih dao prepisati. Ono što je na taj način sakupio marljivo je proučavao i dopunjavao bilješkama. Protiv beskorisnog nagomilavanja knjiga uperen je čitav jedan dijalog u Petrarkinu "De remediis utriusque fortunae". [79] Davao je veliku važnost lijepoj opremi, no još mu je važniji bio kvalitet teksta. Njegov je sluga bdio nad njegovom knjižnicom kao nad svetištem. On sam održavao je živu vezu s knjigama kao da su to prijatelji s kojima može razgovarati. "Libri" napisao je jednom, "medullitus delectant, colloquuntur, consulunt et viva quadam nobis atque arguta familiaritate iunguntur". [80] Jednoga jutra nađoše ga mrtva u njegovoj radnoj sobi, s glavom na otvorenom kodeksu.

Petrarca je, kao što smo napomenuli, stvorio nov ideal privatne knjižnice, koji je služio kao uzor sve do Machiavellija, pa čak ni danas nije izgubio vrijednost, a istovremeno, potaknut antičkim knjižnicama koje je poznavao, stvorio je plan za osnivanje velike javne knjižnice. Godine 1362.ostavio je vlastitu zbirku knjiga crkvi sv. Marka u Veneciji ad ingeniosorum et nobilium, quos continget in talibus delectari, consolationem,[81] i pritom izrazio želju da mletačka vlada učini za njeno održavanje i proširenje toliko da bude ravna antičkim knjižnicama. Plan, doduše, nije bio ostvaren no poslužio je kao putokaz potomstvu.

Boccaccio[82] je Petrarku smatrao svojim učiteljem i vođom. Pod njegovim utjecajem postao je neumoran i uspješan lovac na rukopise. Pretjeranošću, koja je bila svojstvena i kasnijim humanistima, priča nam kako je prilikom jednog posjeta samostanu Monte Cassino našao tamošnju staru, poštovanja dostojnu knjižnicu nevjerojatno zapuštenu. Sličan zanos zahvatio je i dvadesetak godina mlađega kancelara Firence Salutatija. Za jednim Livijevim rukopisom, koji je navodno bio zakopan negdje na dalekom Sjeveru, on je već tada tragao na način kako će to činiti mnogi učenjaci u slijedećem

stoljeću. U to doba bibliofilstvo je ponekad poprimalo već tako groteksne oblike da je izazivalo porugu javnosti. Općenito moramo zaključiti, da je u toku cijelog trecenta nove ideje i nastojanja zastupalo samo nekoliko vodećih ličnosti. Tek s quattrocentom te su ideje postale opće dobro širokih krugova. Ono što je prije bio samo program, postalo je tada stvarnost.

Najznačajnije središte sjajnih znanstvenih dostignuća koje dugujemo quattrocentu bila je Firenca u vrijeme Cosima de Medici. Njega ne možemo prozvati osnivačem dvorca muza na obalama Arna, ali ga zacijelo možemo nazvati njegovim mecenom u najplemenitijem smislu te riječi. Cosimov književni ministar bijaše Niccoli,[83] poznat po svojoj Raspravi o pravopisu i po svojim nastojanjima oko novoga pisma renesanse, no prije svega po vrlo sustavnom sakupljanju rukopisa. Svoju je knjižnicu povećao na 800 svezaka i kad god bi mu novac presahnuo, morao je Cosimo priskočiti u pomoć. Jedan moderni povjesničar nazvao je Niccolija zgodno "burzovnim glasilom za sve novosti o knjižnicama i knjigama". On je na sve strane slao agente u potragu za antičkim piscima i pritom je, koliko god mu je to bilo moguće, iskorištavao daleke trgovačke veze kuće Medici. Očuvala se i jedna njegova uputa namijenjena istraživanju više njemačkih samostana.

Nitko nije gorljivije izvršavao Niccolijeve naloge od Poggia.[84] Iz Konstance, kamo je kao papin tajnik došao na koncil, posjećivao je njemačke i francuske samostane, naročito St. Gallen i Cluny. Na uobičajen način gorko je osuđivao stanje tamošnjih knjižnica i izjavljivao da je njegova dužnost izbaviti blago antike iz njegovih odvratnih zatvora. Tamo gdje nije išlo drukčije, prepisivao je tekstove, no daleko radije "spašavao" ih je gurnuvši ih pod halju. Tko želi dobiti zornu, iako historijski sasvim vjernu sliku njegovih pothvata, neka pročita lijepu novelu C. F. Meyera "Plautus im Nonnenkloster". Ipak, treba istaknuti, da su Poggio i njegovi drugovi sakupili znatan dio latinskih klasika, na kojima su se napajala buduća pokoljenja.

Jednako je važan bio i drugi čin humanističkog djelovanja: nabavljanje grčkih književnih spomenika nakon sloma Bizantskog Carstva. Rukopise su najprije donosili bjegunci s Istoka, a zatim su i sami Talijani, tjerani željom za znanjem i ljubavlju prema avanturi, pohrlili tamo da ih donesu. Slično kao Poggio na Sjeveru, ovdje je u prvim desetljećima 15. stoljeća djelovao Aurispa, koji o sebi kaže: Memini Constantinopoli Graeculis vestimenta dedisse, ut codices acciperem, cuius res nec pudet nec poenitet.[85] Mnoge su se otmjene mletačke obitelji, kao na primjer Guistiniani, živo zanimale za nađene rukopise, kao što je uopće grad na lagunama zbog svojih veza s Istokom predstavljao polaznu točku za takve ekspedicije i ubrzo se razvio u središte trgovine grčkim rukopisima.

Kroz cijeli quattrocento nije slabila strast za sakupljanjem. Možemo je pratiti dalje sve do Lorenza de Medici i Poliziana. Naročitog odjeka imalo je potkraj stoljeća ponovno otkriće starih kodeksa u Bobbiu i s tim je događajem, kao što reče jedan Talijan

"si chiude l' età eroica delle scoperte."[86] Ovo nagomilano blago sada se u punoj mjeri iskorištavalo, budući da je u quattrocentu došlo do snažnog porasta filološko–povijesnog istraživanja u kojem je sudjelovala cijela četa humanista, među kojima i vodeći znanstvenici kao Bruni, Valla i Biondo.

Tada se ostvaruje i plan kojim se toliko zanosio Petrarca, a koji je poslije njega opet potaknuo Salutati, naime, osnivanje velike javne knjižnice. Godine 1430. Niccoli je svoju ostavštinu namijenio in publico a comune utilità di ognuno,[87] a Cosimo se pobrinuo za njezin dostojan smještaj u samostanu sv. Marka koji je sam osnovao. On je bogato darivao i druge crkvene ustanove ali pritom nije zaboravio ni vlastitu kućnu knjižnicu. Iz takvih se početaka razvila buduća Laurenziana koju je naročito njegovao i obogatio njegov unuk Lorenzo. Medicija je u tome podupirao već spomenuti Poliziano, a potom Grk Laskaris,[88] koji je po specijalnom zadatku dva puta putovao na Istok.

Uz Veneciju i Firenca je predstavljala veliko tržište za kupnju djela antičkih pisaca. U Via degli librai[89] stanovali su trgovci rukopisima sa svojim namještenicima, među njima i najotmjeniji, Bisticci, u čijoj je trgovini bilo sastajalište književnog svijeta. On je raspolagao opsežnim bibliografskim znanjem i svojim je otmjenim mušterijama, koje su dolazile s raznih strana, sastavljao čitave biblioteke. Tako je jednom po nalogu Cosima za 22 mjeseca i uz pomoć 45 prepisivača izradio 200 svezaka. Cijene nisu bile male, osobito ako se radilo o klasičnim djelima. Zato je Bisticci nastojao da tekstovi budu što je moguće točniji i vodio je brigu o tome da pisaći pribor, pismo, minijature i uvez zadovolje svim zahtjevima renesansnog ukusa.

Jedna od najboljih Bisticcijevih mušterija bio je veliki bibliofil Federigo da Montefeltro, gospodar Urbina. On je, navodno, potrošio gotovo 30.000 dukata na svoju zbirku i stalno je držao 30 do 40 prepisivača. Skupocjeni i sjajno opremljeni rukopisi bili su smješteni u prostorijama novoizgrađenog dvora, posebno uređenim za tu svrhu. Federigo je težio za tim da svoju knjižnicu upotpuni što je moguće više kako bi obuhvaćala sve grane znanosti; da bi utvrdio eventualne praznine u njoj, dao je čak nabaviti kataloge stranih knjižnica, pa tako i katalog knjižnice u Oxfordu.

Da je knjižnica bila namijenjena korisnicima za studij, vidi se ne samo po nacrtu dvorane koji vodi računa o svjetlu, već i po pismenoj uputi za bibliotekare, koja nam se sačuvala. U njoj se zahtijeva da oni budu docto, de bono aspecto, de bona natura, accustumato et bona et expedita lingua,[90] da paze na red, vode kataloge, čuvaju knjige od oštećenja, ali i da omoguće korisnicima da lako dođu do njih i, konačno, da pažljivo unose u knjigu podatke o posudbi.

Bisticci je i iz inozemstva primao narudžbe, tako na primjer od ugarskoga kralja Matije Korvina.[91] Oženjen jednom napuljskom princezom, ovaj je stalno jačao veze između svoje zemlje i Apeninskog poluotoka, koje su već otprije postojale. Na svoj dvor

pozivao je talijanske učenjake i književnike, umjetnike i obrtnike u želji da Pannoniam alteram Italiam reddere,[92] kako su to, hvaleći ga, govorili suvremenici. Njegova sjajna knjižnica svjedoči o tadašnjim dometima Italije na znanstvenom i kulturnom području. Poslije Korvinove smrti (1490) korvine su raznijeli na sve strane svijeta tako da one danas predstavljaju dragocjenosti najrazličitijih knjižnica Evrope.

Jednako kao u Firenci i Urbinu nastale su u 15. stoljeću krasne knjižnice i na dvorovima mnogih drugih talijanskih knezova, primjerice u Napulju, Paviji, Ferrari i Veneciji. Napuljska dinastija Aragonci pripadala je među najgorljivije pristalice nove kulture pa je na taj način bila sasvim osobno zainteresirana i za svoje knjige. Drukčije je bilo s obiteljima Visconti i Sforza koje su doduše marljivo povećavale knjižnicu u Paviji dijelom zahvaljujući ratnom plijenu, no ipak u njoj su uglavnom gledale ukras svoga dvora. Osebujan karakter imala je knjižnica u Ferrari. Porodica Este, koja je tamo vladala, štovala je pored renesansne kulture još i viteško–dvorsku. Tome je odgovarao sastav njihove knjižnice koja je čak imala niz francuskih rukopisa. Konačno, što se tiče Marciane u Veneciji, ona je djelo Grka Bessariona, koji se domogao i časti kardinala, i bio centralna figura humanističkih krugova. Godine 1468 zavještao je svoju zbirku, koja se uglavnom sastojala od grčkih rukopisa, Gradu na lagunama kao "prirodnom posredniku između Istoka i Zapada". Marciana je odmah zatim bila velikodušno otvorena publici, no tek 50–ih godina ona je dobila dostojan dom u krasnoj građevini koju je izgradio Sansovino.

Preostaje nam da još razmotrimo najveću i najznačajniju knjižnicu quattrocenta–Vatikanu. Ono što su pape iz Avignona nekoć bili marljivo sakupili, propalo je opet za vrijeme velikog raskola. Crkveni poglavari morali su po povratku u Rim započeti sasvim iz početka. Posjetivši Vatikanu poslije 1432. jedan humanist javlja: nihil omnino memoria dignum inveni.[93] Tako je zapravo ponovni utemeljitelj papinske zbirke bio Nikola V (1447–55). Još kao običan svećenik osjećao je on certa inesplicabile sete di libri,[94] tragao naročito za grčkim rukopisima i pritom često upadao u velike dugove. Kao i njegov prijatelj Bisticci s vremenom je postao istaknuti poznavalac knjiga i knjižnica. Zbog toga je Cosimo zatražio od njega da sastavi pravilnik, koji bi sadržavao popis svih djela potrebnih u jednoj pristojnoj knjižnici što je po predaji poslužilo uzorom pri osnivanju knjižnice u Urbinu te mnogih drugih.

S Nikolom V na rimsku se stolicu, dakle, uspeo najveći bibliofil među papama. Od svoga prethodnika preuzeo je oko 350 rukopisa, a tome se pridružila njegova vlastita privatna knjižnica. Kako je jubilarna 1450. godina donijela znatne novčane sume, poslao je na sve strane, sve do Skandinavije i Dalekog Istoka, opunomoćenike da tragaju za klasičnim piscima. Uz pomoć svog bibliotekara Tortellija namjeravao je dati prevesti sveukupnu grčku književnost na latinski jezik i u tu svrhu okupio je oko sebe cijelu četu učenjaka i prepisivača. Rim je opet trebao postati središte znanstvenog i književnog svijeta. U veliki građevni program za monumentalno obnavljanje Leoninske četvrti ulazila

je i knjižnica kao ingens et ampla pro communi doctorum virorum comodo.[95] Tako će se, nadao se Nikola, uz Ptolomeja i Trajana, i njegovo ime spominjati s poštovanjem. Njegova rana smrt prekinula je prije vremena mnoge njegove zamisli. Ipak je bilo sakupljeno oko 800 latinskih i preko 400 grčkih rukopisa. Već time Vaticana je zauzela prvo mjesto među tadašnjim talijanskim knjižnicama.

Siksto IV (1471–84) nastavio je Nikolino djelo i donekle ga priveo kraju, ne toliko vlastitim zalaganjem koliko osiguravši potrebna sredstva i izabravši odličnog bibliotekara humanista Platinu. Broj svezaka popeo se na više od 3500. Za njih su bile izgrađene i odgovarajuće prostorije koje su ukrasili vodeći umjetnici onoga vremena. Prostorije su se dijelile u javnu knjižnicu, koja se opet dalje dijelila u latinski i grčki odjel, i tajnu knjižnicu za čuvanje rijetkosti. Smještaj, klasifikacija, katalozi – o svemu tome se brinuo Platina. Knjižnica je bila otvorena za publiku i kod posudbe nije bilo poteškoća kako to potvrđuju sačuvani dnevnici. L. Ariosto je mogao s pravom reći: Di libri antiqui... per public' uso, Sisto da tutto il mondo fe' raccorre.[96] Načelo javnosti možemo smatrati značajkom po kojoj se renesansna knjižnica razlikovala od srednjovjekovne. No da li je bilo još i drugih bitnih razlika među njima? Odgovor je djelomično pozitivan, a djelomično negativan. Specifična srednjovjekovna atmosfera je nestala. Humanisti i književnici koji su sē, po uzoru na antiku, udruživali u akademije na raznim kneževskim dvorima, smatrali su knjižnicu – kao što se to činilo u antici – mjestom za razmjenu učenih misli i estetskih užitaka. U njima je još gorjela želja za čistim izvorima grčke i rimske književnosti, želja koju je nekoć probudio Petrarca, no entuzijazam trecenta ustupio je mjesto smirenijem i treznijem rasuđivanju. Zbog toga, međutim, srednjovjekovni pisci ipak nisu bili prognani iz knjižnica.

U knjižnici Nikole V ležala su mirno jedna pored drugih antička i humanistička, skolastička i patristička djela. Ali to ne vrijedi samo za Vatikanu kao papinsku zbirku već i za druge velike knjižnice. Ta univerzalna crta karakteristična za srednji vijek došla je do izražaja i na slikarijama koje su ukrašavale prostorije. Poput srednjovjekovnih umjetnika izabrao je i Melozzo da Forli alegorije slobodnih umjetnosti i fakulteta za motiv svojih fresaka u dvoranama Urbina. Pa i sam Rafael ukrasio je privatnu knjižnicu Julija II, čuvenu Stanza della Segnatura, jednim takvim slikovnim prikazom kataloga knjiga."

Pogledamo li zatim pojedine sveske renesansne knjižnice, vidjet ćemo da se oni dosta razlikuju od srednjovjekovnih rukopisa. Već smo istakli koliko je Bisticci pri opremanju knjiga vodio računa o ukusu vremena. Nasuprot tome, smještaj i klasifikacija knjiga ostali su isti. Za promjenu sustava i nije postojao neki osobito važan razlog. Pritjecanjem klasičnih i humanističkih djela broj je knjiga doduše porastao, no još uvijek ne u tolikoj mjeri da se to ne bi moglo savladati dotadašnjim metodama. A proizvode tiskarstva bibliofili poput Montefeltra nisu načelno uključivali u svoje zbirke. Ti proizvodi tek su potkraj stoljeća počeli postepeno prodirati u te zbirke. Doznajemo to iz izvora koji govore o pultovima knjižnice sv. Marka u Firenci, to nalazimo na jednom platnu u Vatikani,

tako su se ti prvotisci neoštećeni očuvali zajedno s kodeksima pričvršćenim o pultove u ranorenesansnoj dvorani u Ceseni[97] koju je 1452. podigao Malatesta Novello. Pa i Laurenziana, izgrađena po Michelangelovim nacrtima, još se držala tog starog običaja.

Knjižnica u Zutphenu, koja je poput one u Ceseni potpuno očuvala svoj prvobitni izgled, može poslužiti kao primjer za to da je i sjeverno od Alpa u ovom razdoblju i dalje prevladavao srednjovjekovni način smještaja knjiga. A kako je i moglo biti drugačije? Ta, Italija je tada prednjačila u razvoju bibliotekarstva, dok su Engleska, Francuska i Njemačka samo slijedile put koji im je ona pokazivala.

Za vrijeme rata dviju ruža Engleska je općenito pokazivala malo volje da se posveti njegovanju nove duhovne kulture. Veze koje je već Chaucer bio uspostavio između svoje domovine i Apeninskog poluotoka nisu se učvrstile. Iznimka je u tom bio Humphrey, vojvoda od Gloucestera, sin kralja Henrika IV, koji je i inače odudarao od svojih savremenika. On je marljivo studirao antičke psice, posuđivao rukopise od talijanskih humanista i davao da mu posvećuju svoja djela. Njegove zaista bogate zbirke darovanjem su prešle u vlasništvo Sveučilišne knjižnice u Oxfordu i to je god. 1488 dovelo do podizanja knjižnice Duke Humphrey' s Library.

I Francuska je još u 15. stoljeću očuvala svoju srednjovjekovnu kulturu. Od presudnog značenja bila su ovdje dva ratna pohoda Karla VIII i Luja XII na Italiju. Prvi je pritom 1495 prenio u Pariz dijelove aragonske knjižnice iz Napulja, dok je Luj pet godina kasnije odnio kao ratni plijen knjižnicu obitelji Sforza iz Pavije. Knjižnica je dospjela u dvorac Blois koji je kralj i inače bogato opskrbljivao knjigama. Među visokom francuskom aristokracijom bilo je već tada renesansnih bibliofila, a njihov najsjajniji predstavnik bio je Lujev ministar kardinal d' Amboise. On je naročito volio talijanske rukopise pa je kupnjom nabavio drugi dio ostavštine Aragonaca. Novi se duh počeo stvarno širiti tek za Franje I. On je zbirke u Bloisu dao prenijeti u svoju omiljenu rezidenciju Fontainebleau i tamo je uredio knjižnicu koja se u svakom pogledu mogla mjeriti sa svojim talijanskim uzorima. Za maitre de la librairie[98] kralj je postavio velikog filologa i pravnika Budéa.[99] Nadalje kod njega nalazimo Laskarisa koga smo već sreli u Firenici i koji je sada za Franju I kao prije za Medičejce nabavljao grčke rukopise. Sasvim u talijanskom duhu, knjižnica je bila pristupačna svima koji su se za nju zanimali a Franjo I je čak osobno podupirao izdavanje vrijednih tekstova.

Kraljevska knjižnica primala je tiskane knjige od vremena Karla VIII, ali još dugo nakon toga njih su potiskivali rukopisi. Međutim, od velikog je značenja bilo uvođenje obaveznog primjerka ukazom francuskog kralja. Obavezni primjerak razvio se, kao što su pokazala novija istraživanja, u vezi s uvođenjem cenzure knjiga i dodjeljivanjem prava za tiskanje knjiga. Obje ove mjere vlada je koristila kako bi iznudila slanje besplatnih primjeraka za svoje knjižnice. To je bilo uređeno propisima koje je 1537/38.donio Franjo I. U daljnjem toku izlaganja vidjet ćemo kako su drugi vladari slijedili njegov primjer i kako danas obvezni primjerak predstavlja jedan od najvažnijih izvora za povećanje knjižnog fonda svih velikih javnih knjižnica. Utjecaj talijanskog quattrocenta na Njemačku bio je jači i trajniji od njegova utjecaja na Englesku i Frnacusku. Nove tendencije prodrle su preko Alpa putem reformatorskih koncila u Konstanci i Baselu. Pioniri tih tendencija bili su već spominjani lovci na rukopise, pa onda daleko ispred ostalih veliki E. S. Piccolomini. No njemački humanizam koji se tako razvijao, još dugo nije prekidao sa srednjovjekovnim svjetonazorom niti je odstupao od skolastike. U početku se težilo samo za što boljom formalnom naobrazbom i što točnijim poznavanjem antičkih izvora. Tek postepeno pokret postaje agresivniji. Jače nego u drugim zemljama, u širenju humanizma u Njemačkoj sudjelovala je građanska klasa oslanjajući se direktno na obrazovne ciljeve o kojima smo netom govorili.

Analogno tome, djelovao je humanistički pokret i na njemačko bibliotekarstvo. Polet koji smo opisali u prethodnom poglavlju razvijao se jednako i dalje, naročito u gradovima, s tom razlikom što se postotak antičkih pa zatim i talijanskih djela u zbirkama knjiga posve lagano povećavao. Jedan od prvih čija je knjižnica odražavala novi duh bio je Nikola Kuzanski (u. 1464), crkveni poglavar i originalni učenjak koji se takmičio s Talijanima u skupljanju klasičnih rukopisa. Od njegovih sljedbenika spomenut ćemo augsburškog patricija Gossembrota i franačkog baruna Albrechta von Eyba. U gradskoj knjižnici kao i crkvenim knjižnicama u Nürnbergu može se, počevši od osamdesetih godina 15. stoljeća zapaziti porast broja klasičnih i humanističkih knjiga. U to vrijeme falački grof s Rajne, Philipp, uređuje svoj dvor u Heidelbergu već posve u talijanskom duhu i održava intelektualne veze s ljudima kao što su von Dalberg, Agricola i drugi njemu srodni duhovi. Tada i knjižnica kneza izbornika poprima jako humanističko obilježje. dok knjižnica tamošnjeg sveučilišta – a to vrijedi i za njoj slične knjižnice – zadržava srednjovjekovnu tradiciju još i u slijedećem stoljeću.

Iz građanskog duha njemačkog humanizma proizišlo je nastojanje da se latinska i talijanska književnost putem prevođenja približe širim slojevima naroda. Za ta se ponjemčivanja ("Tütschungen") naročito zalagao Nikolaus von Wyle, gradski pisar u Esslingenu. Njegova pak dobra prijateljica, falačka princeza Mechthild, osnovala je na svom udovičkom posjedu Rottenburgu na Neckaru jednu knjižnicu i tu marljivo skupljala djela starije njemačke književnosti.

U međuvremenu, njemački su tiskari posvuda proširili Gutenbergov izum. Na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće knjižarstvo je cvalo gotovo na čitavom Zapadu. Jedno od žarišta knjižarstva bio je Basel gdje je – moglo bi se reći – vladao vođa sjevernog humanizma Erazmo okupljajući oko sebe sodalitas Basiliensis. U njihovim redovima došlo je do intenzivne suradnje između znanosti i tiskarstva, pri čemu su humanisti radili kao urednici Gutenbergovi nasljednici vodili su brigu oko izdavanja klasičnih i humanističkih djela, a tu je prije svega bio Froben,[100] "knez njemačkih tiskara". Iz Basela vodile su niti poslovnih

i duhovnih veza u Lion, predgrađe zapadnoevropskog tiskarstva, kao i u Veneciju gdje je djelovao Aldo Manuzio.[101] U Baselu se nastanio i filolog Sichardus o čijim su redovnim posjetama starim samostanima, u potrazi za predlošcima potrebnim za njegova izdanja, sačuvane pouzdane vijesti.

No nas prije svega zanima koje je posljedice tiskarstvo imalo za razvoj bibliotekarstva. Tu se može utvrditi dvostruko djelovanje. Dosad su, kao što smo to pokušali prikazati, knjižnice i skriptoriji uvijek bili međusobno usko povezani. Sjetimo se samo poganskih akademija i kršćanskih samostana, bibliofila staroga i srednjega vijeka pa još i bibliofila talijanskog humanizma. Tokom 16. stoljeća ova uska veza između proizvođača i sakupljača knjiga zauvijek je prekinuta. To je bila jedna posljedica "crne umjetnosti", druga, naime, snažno povećanje knjižne produkcije a s tim u vezi i pojava niza dotle neslućenih bibliotekarskih problema, tek je s vremenom došla do izražaja. Najprije se promijenio sastav knjižnog fonda, time što su sada, kao što smo već vidjeli u Italiji i Francuskoj, pored rukopisa prispijevale i tiskane knjige. To na primjer vrijedi za knjižnicu nürnberškog humaniste i sveznadara Hartmanna Schedela (u. 1514). Dio njegove zbirke potječe od ostavštine njegova bratića Hermanna, drugi dio sakupio je na putovanjima po Italiji i prilikom posjeta njemačkih samostanima. Mnoge od tih tekstova vlasnik je vlastoručno prepisao. No od oko 600 naslova u njegovu katalogu gotovo jednu trećinu sačinjavaju tiskane knjige. Svoje knjige Schedel je rado ukrašavao sentencijama i sličicama, a unosio je u njih i biografske podatke o autoru. Njegov slavni zemljak Pirkheimer pripadao je mlađoj generaciji. Svojom širokom naobrazbom i kulturom Pirkheimer je oličenje talijanskog ideala svestrane ličnosti no s pečatom koji mu je utisnuo njemački građanski humanizma. Kome je namijenio svoju dragocjenu knjižnicu, koja je između ostaloga imala sve grčke aldine, vidljivo je iz notta njegova exlibrisa: sibi et amicis.[102] Ono što je Pirkheimer značio Nürnbergu, to je za Augsburg predstavljao Peutinger.[103] Njegovu knjižnicu svi su humanisti visoko cijenili. Bila je dobro uređena i katalogizirana, a obuhvaćala je preko 2100 svezaka, ali među njima samo 170 rukopisa.

Obojica, Pirkheimer i Peutinger, pripadali su najužem krugu prijatelja Maksimilijana I, koji bijaše postao idejni vođa njemačkog humanizma i koji je s najvećim marom podupirao umijeće tiskanja knjiga. No caru se pogrešno pripisuje osnivanje bečke Dvorske knjižnice. Knjige koje je sakupio kao princ, ostavštinu svoga oca i ono što je nabavljeno kasnije, Maksimilijan je dao pohraniti jednim dijelom u Bečkom Novom Mjestu, drugim dijelom u Innsbrucku, a dijelom po drugim dvorcima. Pravi temelj bečke knjižnice čini se da je položio tek Ferdinand I.

Mogli bismo navesti još cijeli niz značajnih humanističkih knjižnica. Bibliofil je u tadašnjoj Njemačkoj bio tako popularna figura da ga je satiričar Brant uvrstio među svoje tipove luda. Spomenimo još samo Reuchlinovu knjižnicu, bogatu grčkim i hebrejskim tekstovima, zatim knjižnicu Beatusa Rhenanusa u Schlettstadtu, koja se sačuvala do danas, i konačno knjižnicu u Sponheimu koju je utemeljio opat Trithemius. Njega

su uspoređivali s Kasiodorom jer je i on težio za tim da za potomstvo spasi kulturno blago prošlosti. No Trithemius je stajao na kraju, a Kasiodor na početku jednog pokreta. Kao što smo ranije pokazali, Kasiodor je uspješno uspostavio vezu između staroga i srednjega vijeka i u svom Vivariumu stvorio model samostanskih knjižnica na Zapadu. Nasuprot tome, Trithemius je uzalud pokušavao udomaćiti humanizam u Sponheimu. Knjige koje je tamo sakupio uz velike napore i zalaganje, njegovi su nasljednici brzo raznijeli. A bližio se i čas kad je knjižnica u Sponheimu imala potpuno nestati poput mnogih drugih samostanskih knjižnica širom Njemačke.

Bilješke

79. "O lijeku u sreći i nesreći"

80. "knjige vesele u najdubljoj unutarnjosti, razgovaraju se s čovjekom, savjetuju ga i povezuju se s nama nekom vrsti živoga i dovitljivog prijateljstva". Petrarca, Le familiari.. Firenze, 1932–1941, I,139.

81. "za utjehu pametnih i plemenitih ljudi kojima bude dano da se ovim zabavljaju"

82. Giovanni Boccaccio /1313–1375/, poznati talijanski pisac trecenta. Budući da nije imao sredstava, sam je za se prepisivao knjige /200 kodeksa!/. Tu je knjižnicu na samrti ostavio svećeniku Martinu "da Signa", a to bi po nekima bio naš zemljak Martin Senjanin.

83. Niccolo Niccoli /1364–1437/ Firentinac, humanist, gorljiv skupljač rukopisa i antičkih spomenika. /Njegova se zbirka 800 sv. nalazi danas u Laurenziani/.

84. Gian Francesco Poggio Bracciolini /1380–1459/, humanist, tajnik papinske kurije pa kancelar u Firenci.

85. "Sjećam se da sam u Carigradu Grčićima dao svoje haljine da bih pribavio kodekse, ali toga me nije stid niti se kajem za to". G.Aurispa. Carteggio. Roma, 1931. str. 91.

86. "završava herojsko doba otkrića"

87. "javnosti za opće dobro svakoga čovjeka"

88. Andrija Ivan Lascaris /o.1445–1535/, potomak istoimene bizantske kraljevske obitelji, štićenik Leona X.Poučavao grčki u Firenci, skupljao rukopise za Medicejsku knjižnicu /God. 1490 donio iz Grčke, pretežno s Atosa preko 200 grčkih kodeksa!/ Od 1518 bibliotekar Franje I u Fontainebleauu.

89. "Knjižarska ulica"

90. "učeni, pristojna izgleda, dobre naravi, uglađena, dobra i brza jezika". C.Stornajolo, Codices Urbinates. Romae, 1895. I, Praef. XX.

91. Matijaš Korvin, hrvatsko–ugarski kralj /1458–1490/, sin Janka Hunjadija. S uspjehom je ratovao s Turcima. Radio mnogo na kulturnom podizanju svojih zemljaka. U Budimu osnovao znamenitu knjižnicu. Na njegovu dvoru djelovali su mnogi Hrvati.
Žena mu je bila Beatrica, kćerka napuljskog kralja Ferdinanda Aragonskog.

92. "Panoniju načine drugom Italijom"

93. "nisam našao ništa što bi bilo spomena vrijedno"

94. "stanovitu neobjašnjivu žeđu za knjigom"

95. "golema, i prostrana za opću udobnost učenih ljudi"

96. "Siksto je iz cijeloga svijeta skupio zbirke starih knjiga za opću upotrebu"

97. Cesena gradić u Italiji /u pokrajini Forli/. Tu se nalazi poznata Biblioteca Malatestiana /utemeljena 1452/ s prekrasnom renesansnom dvoranom sačuvanom u izvornom obliku /najljepši primjer stare pult–knjižnice s knjigama privezanim lancima, preko 400 svezaka!/.

98. "upravitelja knjižnice"

99. Guillaume Budé /1467–1540/, franc. učenjak – humanist, jedan od najboljih poznavaoca grčkog jezika u Evropi, bibliotekar Franje I. Sudjelovao je kod osnivanja i uređenja kraljevske knjižnice u Fontainebleau, sugerirao osnutak Collegè de France.

100. Johannes Froben /Frobenius/ /o.1460–1527/, bazelski tiskar i nakladnik čija su se izdanja odlikovala korektnošću i umjetničkom opremom. Uz Alda Manuzia najglasovitiji tiskar humanizma.

101. Aldo Manuzio /Aldus Manutius/ /1449–1515/, talijanski tiskar i humanist. Od god. 1494. djelovao je u Veneciji gdje je izdao cio niz grčkih, latinskih i hebrejskih djela koja je prodavao po cijeloj Evropi. Tiskopisi su mu se odlikovali čistoćom i kritičnošću. Uveo u tisak posebno kurzivno pismo.

102. "za se i za svoje prijatelje"

103. Konrad Peutinger /1456–1547/ njemački humanist gradski pisar u Augsburgu. Postao je glasovit po jednoj kopiji rimskih cesta iz 13. stoljeća, koja se našla u njegovu posjedu /Tabula Peutingeriana/.

ŠESTO POGLAVLJE

Reformacija predstavlja epohu u povijesti knjižnica. Tada su prestale postojati mnoge srednjovjekovne knjižnice, a velik broj novih toj istoj epohi može zahvaliti svoj postanak. Nerijetko se događalo, da su se prilikom raspadanja njemačkih zadužbina i samostana bezobzirno rasturale ili pak kao papistička literatura uništavale zbirke, koje su bile marljivo sakupljane stoljećima. Najveće su im gubitke nanijeli revolucionarni pokreti kao što su bile seljačke bune godine 1524/5. Od Thüringena niz Majnu, preko Odenwalda i Schwarzwalda pa sve do Švicarske, crkvene su knjižnice pretrpjele teške gubitke. Mnoge su poput one u Reinhardsbrunnu doživjele potpuno uništenje.

Slično se događalo i izvan granica Njemačke, kao na primjer u Francuskoj za vrijeme hugenotskih ratova. Godine 1652 – da navedemo samo jedan primjer – Condéovi su vojnici opljačkali dragocjenosti samostana Fleury na Loari.

Čini se, međutim, da je najgore bilo u Engleskoj. Kada je tridesetih godina bilo sekularizirano gotovo 800 samostana i zadužbina, s knjigama se postupalo krajnje nemarno. Godine 1550.članovi komisije došli su čak u Oxford i tako temeljito očistili sveučilišnu knjižnicu da je ubrzo zatim i njezin namještaj bio prodan kao beskoristan.

Ako ne smijemo prešutjeti razorno djelovanje reformacije, tim jače moramo naglasiti njezino konstruktivno djelovanje. U Lutherovoj poslanici iz 1524."Vijećnicima svih gradova širom Njemačke" nalazi se važna rečenica: "Na kraju treba također misliti i na to..., da se ne smije štedjeti na zalaganju i troškovima kako bi se stvorile dobre knjižnice ili kuće knjiga, pogotovo u velikim gradovima koji imaju mogućnosti da to učine". U tom je smislu djelovao i Melanchthon, praeceptor Germaniae. Da sve to nije ostalo samo na riječima i poticajima, već da su iza njih slijedila i djela, nalazimo potvrde u raznim krajevima. Sjetimo se samo blagoslovene djelatnosti koju je u tom pogledu u cijeloj sjevernoj Njemačkoj razvio Bugenhagen. Pritom su posvuda zbirke knjiga koje su nekoć pripadale katoličkim ustanovama predstavljale građu za knjižnice koje su se osnivale.

Uz gradske knjižnice osnovane već u 15. vijeku nastale su tako i brojne nove, na primjer u: Hamburgu, u Nürnbergu i u Augsburgu, a također i crkvene knjižnice, dosta slične namjene, kao na primjer one u Bremenu i u Halleu. Više puta se događalo, da je jedna zbirka knjiga prešla jednostavno, bez ikakve promjene, iz katoličkih u protestantske ruke. Njima su se pridužile mnoge nove školske knjižnice, među kojima se opet naročito ističu saske. Sveučilišta koja su se tada osnivala kao ono u Königsbergu,[104] Helmstedtu, Jeni i Marburgu, a kojima bismo možda mogli pribrojiti i Meiden, također su dobivala potrebne knjige. Sveučilišta koja su već postojala, na primjer Leipzig, dobila su sada pravu sveučilišnu knjižnicu. U katoličkim krajevima došlo je do osnivanja biblioteka s jača-

njem protureformacije. U tome su trajne zasluge stekli isusovci, naročito Canisius, no nažalost, oni do danas nisu dobili zasluženo priznanje.

Sve su te knjižnice bile javne, no još nisu imale opremu koju smo u takvim zavodima navikli naći. Pristup je u pravili bio ograničen na nekolicinu privilegiranih. Upravljanje i unutrašnja organizacija nisu gotovo ni u čemu zadovoljavali. Porast darežljivih darovatelja. Utjecaj Gutenbergova otkrića osjetio se, doduše, i broj se knjiga povećavao od desetljeća do desetljeća. No, čini se, da su ljudi tek postepeno postali svjesni novih dužnosti koje su knjižnice zahvaljujući tome dobile. Osim toga, potreba za knjižnicama koje bi se javno mogle koristiti, još u to vrijeme nije bila tako velika, zahvaljujući pravom bogatstvu u privatnim zbirkama.

U jednoj meissenškoj kronici čitamo: "Uobičajilo se da i mnogi plemići i građani, pa čak i ako se ne bave proučavanjem knjiga, već znaju samo čitati i pisati, drže fine zbirke raznih dobrih knjiga nabožne književnosti, korisnih i u svijetu ocijenjenih kronika, medicinskih knjiga i raznih drugih". Možemo pretpostaviti da je broj učenih bibliofila među gradskim patricijatom još više porastao u odnosu na prethodno razdoblje. S dvojicom od njih, članovima obitelji Fugger,[105] još ćemo se kasnije pozabaviti. Strast za skupljanjem knjiga proširila se čak i među obrtnicima u tolikoj mjeri, da Hans Sachs sa svojom impozantnom zbirkom poluznanstvenih djela ne predstavlja nikakav izuzetak. Sačuvalo se više imena pripadnika plemićkog staleža čije su biblioteke obuhvaćale nekoliko tisuća svezaka. Jasno se vidi kako su se težnje humanizma udružile s religioznim pitanjima koja su zaokupljala ovo razdoblje u nastojanju da se široki slojevi naroda navedu na bavljenje knjigom.

I mnogi provincijalni knezovi 16. stoljeća studirali su na nekom sveučilištu a kasnije, za vrijeme svoje vladavine, nastavljali održavati veze s učenim svijetom. Stvarajući knjižnicu oni su u isto vrijeme nastojali povećati sjaj svoga dvora, a svojim činovnicima pribaviti knjige potrebne za upravne poslove, koji su se sve više povećavali. Kod toga su, naravno, prevladavali sad privatni, sad državni interesi. U svakom slučaju, baš je u to vrijeme nastao niz knjižnica koje se danas ubrajaju u najznačajnije u Njemačkoj.

Tako je vojvoda Albrecht Pruski podigao tridesetih godina u Königsbergu jednu javnu, dvorsku i jednu privatnu, komornu knjižnicu, a Julius od Braunschweiga položio je 1568 temelje za glavnu zbirku u Wolfenbüttelu.[106] Nešto ranije, August Saski osnovao je knjižnicu u Dresdenu, a nešto kasnije Wilhelm von Hessen onu u Kasselu. Kako su se tiskale samo knjige, da tako kažemo, masovne potrošnje, mógli su pojedinci svoje želje za luksuzom zadovoljavati samo preko uveza. Dokle se moglo ići u raskošnom opremanju pokazuje mnogo spominjana Srebrna knjižnica u Königsbergu. No u pravilu se birao kožni uvez sa slijepim tiskom i pozlatom, a najljepše primjerke te vrste izrađivali su wittenberški knjigoveže, pa heidelberški koji su radili za Otta Heinricha.

O ovom falačkom izbornom knezu pjevao je pjesnik: "On uvijek ljubljaše

mudrost i umjetnost". Jedan od njegovih najintimnijih prijatelja bio je vrsni grecist i sjajni bibliofil Ulrich Fugger. Već su prethodnici Otta Heinricha sakupili znatne količine knjiga, a on ih je sve do svoje smrti (1559) neumorno povećavao. O tome mogu posvjedočiti stari rajnski samostani, prije svega Lorsch. Sakupljao je naročito njemačke rukopise. Njegovi su nasljednici nastavili s nabavljanjem knjiga, npr. nabavom Fuggerove biblioteke, a pritom su se obilno koristili sajmom knjiga u Frankfurtu. Pristup je bio izuzetno liberalan i mnogi su učenjaci mogli dobiti na posudbu dragocjene kodekse. Palatina je do katastrofe, godine 1623 slovila kao najotmjenija njemačka knjižnica i predstavljala je neku vrstu duhovnog centra za čitav jugozapad Njemačke.

Međutim, osnivanje i uređenje knjižnica nije ni u kom slučaju bilo ograničeno samo na protestantske knezove. To potvrđuje bečka Dvorska knjižnica[107] koja je krajem stoljeća brojila 9000 svezaka, od toga 1600 rukopisa, a njome je upravljao vrijedni Blotius. Ali više od svega potvrđuje to djelo Albrechta V Bavarskoga.[108] Njemu nije bila svojstvena prisna veza s umjetnošću i znanošću, kakva je resila njegova falačkog bratića, on je ljubio raskoš i skupljajući knjige želio je, kao što se to o njemu kasnije pričalo, samo oponašati druge moćnike u ovoj vrsti stvaranja dvorskog sjaja. Tako prava zasluga za osnivanje Münchenske knjižnice pripada Johannu Jakobu Fuggeru kojeg Talijani nazivahu il primo ricco e'l più dotto di Germania.[109] On je daleko razgranate poslovne veze svoje kuće koristio naročito za nabavljanje grčkih rukopisa, a kupio je i poznatu nam već Schedelovu knjižnicu. Najprije je godine 1558 naveo Albrechta da nabavi dragocjene zbirke državnika i orijentalista Widmannstattera. Nešto kasnije i njegove vlastite zbirke prešle su u vojvodin posjed. Oko 11000 svezaka sakupljenih na taj način bilo je smješteno u novograđeni prostor u rezidenciji. Slijedećih godina zbirka se povećavala, prije svega za Maksimilijana I, koji je sam sastavio propise o upravljanju knjižnicom a 1602. dao je objaviti katalog grčkih rukopisa. Njegov sin je u korist Münchenske knjižnice uveo slanje obveznog primjerka, povlasticu koju je već dulje vremena uživala bečka knjižnica.

Kod vojvode Albrechta prvi put možemo promatrati onu sklonost prema luksusu i raskoši, ljubav prema dragocjenim i neobičnim stvarima koja se javila u aristokratskim krugovima visoke renesanse, a zatim sve više prerastala u bitnu karakteristiku kasnijih generacija. Doskora, svaki je moderni kneževski dvor imao svoju umjetničku riznicu, zajedno s bibliotekom, kao i svoj kabinet rijetkosti. Jedan propis koji se ticao musei sive bibliothecae[110] iz 1635. zahtijevao je da se u dvoranu za knjige smjeste nonulla, quibus ingenua curiositas hominis eruditi delectari solet, tanquam proprio pastu animi liberalis, kao što su instrumenta mathematica, numismata antiqua, erudita rudera prisci temporis kao i quaedam naturae et artis miracula.[111]

Naše dosadašnje izlaganje vodi opravdano do zaključka – da je Njemačka u 16. stoljeću bila prezasićena knjigama. U njemačkoj je tada bilo i žarište međunarodnog knjižarstva, a katalog Sajma knjiga u Frankfurtu pružao je najpotpuniji pregled ev-

ropske književnosti. Konačno je jedan Nijemac, liječnik i sveznadar Gesner, godine 1545. svojom "Bibliothecom universalis" utemeljio znanstvenu bibliografiju. No ipak, Njemačka nije mogla zadržati vodeću ulogu na tom području. Sveopće propadanje pa strahovita katastrofa tridesetgodišnjeg rata doveli su do toga da su zapadne velesile smijenile Njemačku na vodstvu. Tako postaje jasno zašto najznačajnije i najveće zbirke knjiga u 17. stoljeću treba tražiti izvan Njemačke i zašto je izvan nje nastao nov tip knjižnice koji se može nazvati baroknim.

U prošlom poglavlju pokazali smo kako se u smještaju knjiga renesansa držala srednjovjekovnog uzora, prema tomu još uvijek prevladavaju pultovi na koje se polažu svesci pričvršćeni lancima i tako čuvaju. No kako je proizvodnja tiskarstva rasla, a s njome i broj knjiga u knjižnicama sve su se više osjećali nedostaci dotadašnjeg postupka. Taj je nedostatak uklonjen najprije novim načinom smještaja knjiga: knjige su se smještale na police postavljene duž zidova. Kad se doskora ukazala potreba da se police postave sve do stropa, prošlo se korak dalje i bile su postaljvene galerije koje su omogućavale pristup do gornjih redova. Do ove novine nije došlo samo iz praktičnih potreba, ona je odgovarala i zahtjevima tadašnjeg ukusa. Kako je, naime, središnji prostor bio oslobođen od knjiga dobilo se mjesta za izlaganje rijetkosti i dragocjenih knjiga. Time je knjižnica sve više poprimala karakter barokne izložbene dvorane.

Koliko je do sada poznato, veliki graditelj Filipa II – Herera – bio je, jedan od prvih koji je konzekventno proveo smještaj knjiga pomoću zidnih polica. Godine 1563–84. bio je izgrađen majestetično mračni Escorial gdje je poput kakva monaha i učenjaka stanovao kralj. Pod njegovim osobnim nadzorom knjižnica se[112] povećavala izvanredno brzo. Najvrednije povećanje svakako predstavlja ostavština državnika de Mendoze. Bibliotekar Montanus pridržavao se osebujnih načela u klasifikaciji: knjige je najprije razvrstao po jezicima, zatim je odijelio rukopise od tiskanih knjiga i konačno sve podijelio u 64 skupine prema strukama.

U Francuskoj nasljednici Franje I nisu zanemarili kraljevsku knjižnicu. Naročitu raskoš razvili su ti vladari u uvezu. Zahvaljujući visokom dometu francuskog knjigoveštva, mogli su relieurs du roi[113] zadovoljiti i najpretencioznije želje. Zbirka vrijednih rukopisa bila je povećana zbirkama Katarine de' Medici i kardinala Amboisa koju smo već spominjali. Značajno je nadalje prenošenje knjižnice iz Fontainebleaua u Paris. Tu je njome upravljao bibliotekar Rigault, koji je 1622. sastavio prvi katalog. No unatoč napredovanju u vanjskom i unutrašnjem uređenju Bibliothèque du Roi doskora je bila potpuno zasjenjena knjižnicom koju je osnovao kardinal Mazarin. Moćni državnik nije se za umjetnost i znanost zanimao više nego što je to tada bilo uobičajeno. No uz njega je bio Gabriel Naudé, uvaženi učenjak i ravnatelj biblioteke kakav se samo može poželjeti. U svom "Advis pour dresser une bibliothèque", koji je bio objavljen 1626, Naudé je izradio program za sveučilišnu knjižnicu opremljenu najznačajnijim knjigama iz svih područja znanosti na originalnom jeziku i u prijevodu, uz to još i s najboljim komentarima i priručnicima.

Naudé se borio protiv ljubavi prema rijetkostima, želio je da se jednako vodi računa o starijoj kao i o novijoj književnosti, štoviše, tražio je da se nabavljaju i djela heretika. Za njega nesređena zbirka knjiga ne zaslužuje naziv knjižnica, isto kao što gomila ljudi ne zaslužuje naziv vojska. Kao najbolju klasifikaciju preporučivao je onu qui est la plus facile, la plus naturelle,[114] koja se zasniva na podjeli na struke i koja se dalje dijeli u podskupine prema smislu. Svi ti prijedlozi polazili su od zajedničke misli da jedna takva zbirka ne smije služiti samo ugledu vlasnika, već istovremeno i općem dobru.

Pošto je god. 1642 stupio u službu Mazarina, Naudé je dobio priliku da ostvari svoj program. Sa svih strana pritjecali su darovi. Generali i diplomati koji su boravili u inozemstvu dobivali su naloge za nabavu knjiga. Sam Naudé poduzimao je velika putovanja u Englesku, Flandriju, Njemačku i Italiju. Na koncu je bilo sakupljeno gotovo 40000 knjiga, raskošno uvezanih u maroken–kožu i ukrašenih kardinalovim zlatnim grbom. I dok je Bibliothèque du Roi u ono vrijeme još zatvarala svoja vrata, Mazarin je svoju knjižnicu namijenio à tous ceux qui y vouloient aller estudier.[115] Ali ova najbolja i najljepša knjižnica, ovo osmo svjetsko čudo, kako ju je zvao Naudé, pala je početkom pedesetih godina žrtvom Fronde. Pljenidba je Naudéu izmamila krik bola, jer on je ljubio djelo svojih ruku kao otac svoje jedino dijete. Kad je njegov strastven koliko i ponosan apel upućen parlamentu ostao bez uspjeha, napustio je mjesto gdje je toliko toga stvorio i potražio službu u tuđini. Mazarin se, doduše, opet domogao vlasti i odmah otpočeo s obnavljanjem knjižnice, no njegova je bibliotekara na povratku kući zatekla smrt.

Da bi se razumjela pojava i značenje Naudéa, treba imati na umu činjenicu da je on živio u vrijeme novog procvata znanosti, obilježena imenima kao što su Scaliger i de Thou, Grotius i Hobbes, Galilei i Kepler, Bacon i Descartes. Razumljivo je da se u jednom takvom vremenu, kod svih onih koji knjige nisu samo skupljali već i proučavali, javila potreba da se povede računa o klasifikaciji i stručnoj evidenciji nad gomilama knjiga, koje više nisu brojile stotine, već tisuće i desetine tisuća svezaka. Tako je u to doba dobilo na značenju zvanje praktički obrazovanog bibliotekara, što se u stoljećima koja su slijedila samo još povećalo. Bio je sretan udes sudbine da su se u spomenutom slučaju sreli jedan genijalan predstavnik toga staleža s najdarežljivijim mecenom. No Naudé je već imao odlične uzore, kao takve navodi on sam Bodleianu i Ambrosianu.

Prva bijaše plemenito djelo Thomasa Bodleya, tipičnog predstavnika elizabetinske Engleske, koji je u sebi objedinjavao smisao za praktično s visokom humanističkom naobrazbom. On je studirao i predavao u Oxfordu, a nakon toga je kao diplomat upoznao razne dvorove evropskog kontinenta. Potkraj života učinilo mu se kako to kaže njegova bibliografija, da ne može učiniti ništa bolje nego to set up my staff at the library door in Oxon,[116] dakle, da opet podigne i preda na korištenje sveučilišnu knjižnicu koja je već desetljećima bila razorena. Vjerovao je da ima svojstva koja su za to potrebna: znanstvenu naobrazbu, dosta novaca, ugledne prijatelje i mnogo slobodna vremena. Tako je Bodley 1598. pošao sa svojim prijedlogom vicekancelaru i nakon petogodišnjeg rada, pri čemu nije štedio ni novac ni napore, a uz obilnu pomoć

sa svih strana, knjižnica je mogla biti otvorena u starim prostorijama. Ona je s pravom dobila naziv Bodleiana, ta njezin je osnivač bio neumoran u svojim nastojanjima oko nje: nagovorio je Stationers' Company[117] u Londonu da dobrovoljno šalje sva izdanja, pa je čak i svoj imetak ostavio Sveučilištu. Prema statutu, koji Bodley bijaše izradio, biblioteka je dnevno bila otvorena pet sati, no slobodan pristup imali su samo akademski obrazovani građani. Knjige su bile smještene po grupama, bez podgrupa. Prvi tiskani katalog objavljen je već 1605, drugi iz godine 1620, svjedoči o snažnom porastu broja knjiga tako da je stara zgrada doskora postala pretijesnom. Još za Bodleyeva života dograđen je manji prostor, a 1613, u godini njegove smrti, još jedan znatno veći.

Te novosagrađene prostorije imale su galerije sa stubama koje su vodile do gornjih polica s knjigama. Isti je sustav nekoliko godina ranije bio primijenjen u Ambrosiani.

Ambrosianu uopće možemo smatrati katoličkim pandanom Bodleyevu djelu.

Lik milanskog nadbiskupa Federiga Borromea ocrtao je Manzoni u svojim "Zaručnicima". On je u svemu kročio stopama svoga velikog srodnika i prethodnika Carla. I sam vrijedan učenjak i plodan pisac, nastojao je novu katoličku znanost postaviti na čvrste temelje. S tom je namjerom osnovao i svoju knjižnicu. Kako u toj knjižnici nije gledao samo skup umrlih duša već daleko više, živo radilište, stavio ju je pod znanstveni nadzor kolegija doktora za čije je publikacije osnovana posebna tiskara. Tome se pridružila jedna accademia delle arti[118] s bogatim umjetničkim zbirkama. Da bi se sve to moglo staviti pod krov, podignuta je godine 1603/09. posebna zgrada. Ambrosiana je obuhvaćala mnogo tisuća knjiga i rukopisa, među njima i dragocjeno blago samostana Bobbio, a naročito zbirku Orientalia. Bilo je odlučeno da bude otvorena svima omnibus studiorum causa pateat.[118]

Ista je liberalnost vladala u Rimu u knjižnici Angelica,[120] koju je osnovao augustinac Rocca u prvom desetljeću 17. stoljeća. Ta sloboda korištenja nije bila manja ni u Vatikani, već za vrijeme renesanse, no ipak se oštro razlikovala od kasnije prakse. Tako izvještava Montaigne: Je vis la bibliothèque sans nulle difficulté, chacun la voit einsin et en extrait ce qu'il veut. Alion još nije poznavao krasnu novu zgradu koju je po nalogu Siksta V (1585–90) izgradio Fontana. Vaticana je tada imala sreću u pogledu uprave. Jedan je od njenih ravnatelja bio poznati crkveni povjesničar Baronio. Braća Rainaldi[121] bijahu pak izradili dragocjene kataloge rukopisa.

17. stoljeće donijelo je Vatikani cio niz sjajnih prinova od kojih ćemo navesti samo tri najznačajnije. Godine 1658. u papin posjed prešla je Urbinska knjižnica koju je nekoć, kao što znamo, osnovao Federigo da Montefeltro. Tridesetak godina kasnije, kupljena je ostavština Kristine Švedske. Ta učena i neobična žena, kojoj je Ranke posvetio poseban odlomak u svojoj Povijesti papa, već je kao nasljednica svoga oca Gustava

Adolfa s najvećim marom skupljala knjige i rukopise i ta je strast nije napuštala za cijelog nemirnog života. Odlazeći u Rim ponijela je sa sobom sve svoje blago.

No najvećeg odjeka u učenom svijetu imala je nabava Palatine, koju je Maksimilijan Bavarski darovao papi, vjerojatno najviše iz političkih razloga, nakon što su Tillyjeve trupe zauzele Heidelberg. Knjižnica je s najvećim mogućim oprezom bila prenesena na Tibar. Stari uvezi, koji bijahu skinuti prije prenošenja, zamijenjeni su novima od zelene pergamene. Svaki svezak dobio je natpis: Sum de bibliotheca, quam Heidelberga capta spolium fecit et Gregorio XV trophaeum misit Maximilianus dux Bavariae.[122]

Vojvodin postupak bio je mnogo i gorko osuđivan. Historičaru se ne pristoji pridružiti se koru moralnog ogorčenja. Upravo povijest knjižnica pokazuje da su one od Cezara do Napoleona i dalje bile smatrane dobrim ratnim plijenom. Još opasnijim mi se čini poslužiti se eksproprijacijom Palatine u vjeskim polemikama, jer se junak i spasitelj protestantizma, Gustav Adolf, na svojim dalekim ratnim pohodima obilno služio istom praksom. Knjižnice su se posvuda sustavno praznile, a pritom su sve najviše privlačili isusovački kolegiji. Godine 1621. dogodilo se to u bavarskim pokrajinama, a pet godina kasnije u Pruskoj. Istu sudbinu doživljuju 1631. Würzburg, Erfurt, Eichsfeld, Mainz i Rheingau, a u idućim godinama Breslau, Bamberg i München. Švedski generali natjecali su se poslije kraljeve smrti u tome tko će bolje slijediti njegov primjer. Opustošili su posebno knjižnice u Šleskoj, Češkoj i Moravskoj. Gustav Adolf dao je pravovaljanost svojih postupaka potvrditi pravnim poveljama, no valja priznati da je sakupljeni ratni plijen uglavnom namijenio plemenitim ciljevima. Taj mu je plijen poslužio kao sredstvo za podizanje obrazovnog nivoa zemlje. Knjige i rukopisi bili su tako raspoređeni širom Švedske, ali je glavni kontingent dobila Sveučilišna knjižnica u Upsali, osnovana 1621 godine.

U svemu tome Njemačka bijaše žrtva. Kroz tri desetljeća njenim su župama bijesnile strahote rata. Premda su utvrđeni gradovi pretrpjeli manje materijalne štete nego nezaštićene pokrajine, duhovno osiromašenje posvuda se širilo. Odvlačenje i uništavanje knjižnica još nije bilo ono najgore. Mnogo teže bilo je što su pojedinci i društvo izgubili vezu s knjigom, čime se Njemačka odlikovala sto godina prije toga. Tako je opet valjalo raditi i stvarati iz početka. I kao na mnogim drugim područjima i tu su provincijalni knezovi bili među prvima koji su uočili važnost trenutka.

Knjižnicu u Wolfenbüttelu prepustio je unuk njezina osnivača sveučilištu u Helmstedtu. Na starom mjestu uredio je vojvoda August novu, daleko sjajniju knjižnicu. Brižljivo odgajan, on je kao princ živio, kako sam reče, na svojoj "Itaki", dok je vani bjesnio rat, i sve svoje slobodno vrijeme posvećivao je skupljanju i proučavanju knjiga. Kada je godine 1635. došao na prijestolje mnogo se trudio oko blagostanja zemlje. Svaki njegov slobodan sat pripadao je njegovoj knjižnici. Za nju je godišnje izdavao do 16 000 talira tako da je knjižnica u času njegove smrti brojila gotovo 28.000 svezaka, među njima

2000 rukopisa. S opravdanim ponosom hvalio se vojvoda: "S velikim trudom, teškim izdacima i naporom, ne samo da smo sabrali našu knjižnicu, već smo je i raznovrsnim, nevjerojatno napornim radom tako dobro uredili i sredili da takvih ima malo u cijeloj Evropi". On je bio i bibliotekar, koji je marljivom rukom sam pisao kataloge. U klasifikaciji nije slijedio Naudéov sistem skupina i podskupina, već je knjige, slično kao što je to bilo u Oxfordu, podijelio u dvadeset koordiniranih grupa.

Drukčije pobude od onih koje su vodile vojvodu od Braunschweiga pokretale su Ernesta Pobožnog u Gothi (u. 1675). On je sve svoje snage posvetio ponovnom podizanju ratom opustošena vojvodstva, proveo je uzornu organizaciju uprave i tako se zdušno zalagao za crkvu i školu da su ga prozvali knezom među pedagozima i pedagogom među knezovima. Podizanje knjižnice predstavljalo je samo jedan dio njegova odgojnog programa. Knjižnicu su sačinjavale starije knjige, zatim ratni plijen, koji je Ernest donio kući iz švedskih pohoda u kojima je sudjelovao, pa i velik broj kupljenih knjiga.

Jamačno je najljepši primjer vladareve brige za njegovu zemlju knjižnica koju je osnovao Veliki izborni knez. Medios inter praeliorum strepitus, victoriarum cursum,[123] Prve korake poduzeo je godine 1659 na Jütlandu. Dvije godine kasnije, pošto je mirom u Olivi osigurao posjede kojima je vladao, bilo je otvorenje. Samostanskog blaga gotovo više nije bilo, a i nasljedstvo je priješnjih izbornih knezova bilo malo. No osobnim zalaganjima, osiguranjem stalnog dohotka knjižnici i poticanjem na bogate poklone, Friedrich Wilhelm je povećao zbirku na 20000 tiskanih primjeraka i 1600 rukopisa. Knjižnicom je upravljao frankfurtski profesor Hendreich, koga su različito ocjenjivali, no on je izradio kataloge i proveo klasifikaciju što se održala preko sto godina. Knjižnica je u početku bila smještena u jednom krilu dvora i odmah otvorena za javno korištenje. Kratko prije kneževe smrti započeta je gradnja zasebne zgrade no ona je doprla samo do prizemlja. Hendreich je u svojoj Notitia veličao kneževe zasluge za knjižnicu, a jedan drugi učenjak reče, u pretjeranom stilu onoga vremena, da on osporava slavu vladarima Aleksandrije i Pergama.

Bilješke

104. Königsberg /danas: Kaliningrad/, glavni grad u bivšoj Istočnoj Pruskoj, na rijeci Prigelu. Sveučilište osnovano 1544. /Tu je neko vrijeme kao profesor predavao naš Pavao Skalić/. U gradu su do poč. 19. st. postojale dvije knjižnice: stara Sveučilišna /Universitätsbibliothek/ i Dvorska knjižnica /Hofsbibliothek/ vojvode Albrechta Pruskog u kojoj se nalazila skupina kodeksa uvezanih u srebrene korice /Silberbibliothek/. Te dvije knjižnice združene su god. 1827. u današnju Državnu i sveučilišnu knjižnicu /Staats – und Universitätsbibliothek/.

105. Fugger, moćna trgovačko–obrtnička i bankarska obitelj u gradu Augsburgu. Počela se isticati od 2. pol. 14. st. Moć obitelji najviše uzdigao Jakob II Bogati /1459–1525/. Gotovo svi članovi te obitelji bili su mecene znanosti i umjetnosti i pasionirani sabirači knjiga i umjetnina. Posebno se ističu: Rajmund /1489–1535, njegova zbirka prispjela u Dvor. bibl. u Beču/, Johan Jakov /1516–1575, njegova zbirka temelj Bavar. drž. bibl. u Münchenu/, Markus /1529–1597, čija knjižnica je najvećim dijelom prispjela u Bibl. u Münchenu/ i Ulrih /1526–1584, odličan grecist, njegova knjižnica prispjela u Kneže v. bibl. u Heidelbergu/.

106. Wolfenbüttel, njem. gradić na rijeci Okeru Braunschweiga. Prvi počeci tamošnje knjižnice (Herzog August Bibliothek) sežu u 16. stoljeće – Herzog Julius, oko 1560. No, prvi ju je sistematski počeo izrađivati Herzog August /u 1666/. U tu su knjižnicu dospjele vrlo bogate zbirke raznih vojvoda, knjige iz ukinutih samostana, Lutherovi spisi, a također i dragocjena knjižnica našega Matije Vlačića. Ondje su kao bibliotekari radili između ostalih. G. W. Leibniz i G. E. Lessing. Danas broji preko 400.000 sv. knjiga i oko 10.000 rukopisa.

107. Dvorska knjižnica u Beču /K.k. Hoffbibliothek/. Prvi joj počeci sežu u 14. st. Pravu Dvorsku knjižnicu osnovao kralj Ferdinand I /1526/. Od god. 1579. dobila pravo na obavezni primjerak. Od god. 1920. postala Austrijska nacionalna knjižnica /Oesterreichische Nationalbibliothek/. Danas broji preko 1.700.000 svezaka.
U toj knjižnici radili su i neki naši bibliotekari /Kopitar, Kostrenčić i dr./.

108. Albrecht II, bavarski vojvoda. God. 1558. na sugestiju J.J. Fuggera, postavio temelj današnjoj Bavarskoj državnoj knjižnici /Bayerische Staatsbibliothek / u Münchenu. Ta je knjižnica naglo rasla kupovinom ili darovima mnogih privatnih zbirka, a posebice se obogatila 1803, prilikom sekularizacije više od 150 crkvenih i samostanskih knjižnica.

109. "prvi bogataš i najučeniji čovjek Njemačke"

110. "muzeja ili knjižnice"

111. "mnogo čime se prirođena učenjačka radoznalost običava zabavljati kao hranom svojstvenom slobodnu čovjeku, matematičke sprave, stari novac, učeni ostaci staroga vremena i neki neobično rijetki proizvodi prirode i umijeća".
C.Clement. Musei sive bibliothecae.. 1635. str. 376.

112. Knjižnica u Escorialu nastala je iz stare Kraljevske knjižnice obogaćene cijelim nizom vrijednih privatnih zbirka /npr. velikog bibliofila Diega de Mendoze, A. Agustina i dr. Tu se nalazi i zbirka grčkih kodeksa koju je naš zemljak, filozof Franjo Petris donio sa Cipra.

113. "kraljevski knjigoveže"

114. "koja je najlakša, najprirodnija"

115. "svima koji hoće da tu dođu studirati"

116. "da svoju podršku dade knjižnici u Oksfordu"

117. "Društvo knjižara"

118. "Akademija umjetnosti"

119. "da bude otvorena svima u svrhu studiranja"

120. Angelica, prva javna knjižnica u Rimu (Otvorena 1604. god.) Osnovao ju je svojim zbirkama augustinijanac, bibliofil, Angelo Rocca /1545–1620/. Danas posjeduje preko 150.000 sv. knjiga i bogatu zbirku vrijednih rukopisa.

121. Rainaldi, talijanska bibliotekarska "dinastija" u 16. i 17. stoljeću, porijeklom iz Sulmone. To su: Federico (u. 1950) kustos Vaticane i brat mu Marino, koji su izradili inventare grčkih vatikanskih kodeksa. Na istom poslu radili su i kasniji njihovi nećasi Domenico i Alessandro.

122. "Iz knjižnice sam, koju je bavarski vojvoda Maksimilijan, nakon zauzeća Heidelberga zaplijenio i kao ratni plijen poslao Grguru XV."

123. "usred treštanja bitaka i trke pobjeda"

SEDMO POGLAVLJE

Motto: Od Leibnizova vremena pa sve do kraja 18. stoljeća postojao je u znanstvenom, književnom i društvenom životu Evrope jedinstven tip obrazovnog pojedinca i société anonyme kojoj su pripadali najrazličitiji duhovi... Ta société ne postoji više, ali u knjižnicama ona živi dalje i tu i mora dalje živjeti.

(Harnach, "Zentralblatt für Bibliothekswesen, 40, 536)

U razdoblju koje se obično naziva zajedničkim imenom "prosvjetiteljstvo" još je više porastao znanstveni polet, koji bijaše otpočeo u prošloj epohi. Sve je zahvatila neka potreba za istraživanjem, puna optimizma, kakvu je poznavala još samo renesansa. No ljudi se više nisu okretali prošlosti kao tada nego su, naprotiv, prekidali svaku vezu s tradicionalnim autoritetima. Proglašava se autonomija duha koji radi metodički i teži se za racionalnom spoznajom na svim područjima znanosti. Novoj metodi specijaliziranog istraživanja pridružila se nova sistematizacija znanstvenih disciplina i nov način organizacije međunarodne suradnje. U to vrijeme bila je osnovana većina akademija. Knjižnice na Zapadu mogu tom razdoblju zahvaliti svoje novo duhovno obilježje.

S punim pravom započinjemo svoje izlaganje s Francuskom. Jer ta zemlja nije tada bila uzorom samo kao država i vojna sila, već je diktirala i stil života, imala je vodeću ulogu u umjetnosti i književnosti, pa iako njezina znanstvena dostignuća nisu uvijek među najznačajnijima, ona je ipak podarila najrječitiji izraz dometima onoga vremena.

U drugoj polovini 17. stoljeća, kada je Descartes počeo stvarati svoju školu, a skeptik Bayle objavio svoj Dictionnaire, rodilo se u Francuskoj i pravo znanstveno proučavanje povijesti. Objelodanjivanjem Acta Sanctorum isusovci su započeli sustavno skupljati izvore i kritički ih ispitivati. Isto je radila, i to s još većim uspjehom, Kongregacija benediktinaca St. Maur, s velikim učenjakom Mabillonom na čelu. U Parizu, u St.–Germain–des–Presu, mauristi su stvorili neku vrstu akademije s centralnom knjižnicom u koju su prenijeli, koliko su to najviše mogli, građu iz starih samostana njihova reda. Poslije Mabillona došao je Montfaucon koji je pokušao izraditi centralni katalog svih rukopisa Zapada i koga smatraju ocem catalogue raisonné.[124] Ovi znanstveni pokušaji isusovaca i maurista postali su još značajniji za povijest knjižnica u Francuskoj zahvaljujući živom zanimanju koje je za njih gajio veliki ministar Colbert. Kao bibliofil i sakupljač

knjiga on je nastavio tradiciju Mazarina, a svog Naudéa imao je u historičaru Baluzeu. Njegovi izaslanici sustavno su proputovali sve pokrajine i nabavljali sve što se moglo nabaviti, a da pritom nisu prezali ni pred metodama koje se baš ne bi mogle nazvati besprijekornima. S jednakim žarom Colbert se brinuo i za Bibliothèque du Roi koja je došla pod njegovu upravu 1661. Monsieur Colbert, kaže jedan suvremenik, n' oublie rien de tout ce qu'il faut pour augmenter et embellir la bibliothèque, afin de contenter la généreuse inclination de son maître.[125] Diplomatski zastupnici Francuske u inozemstvu dobivali su naloge da kupuju knjige, a na Istok su se slali specijalni izaslanici. Novac koji je za to bio potreban stajao im je na raspolaganju. Budući da nisu izostali ni bogati darovi, broj knjiga Kraljevske knjižnice do ministrove se smrti učetverostručio.

Ovakav poletni razvitak knjižnica, započet s Colbertom, nastavljao se dalje. Luj XIV potpomagao je knjižnice na razne načine, a njegova dva nasljednika na prijestolju slijedili su njegov hvalevrijedan primjer. Sva je dvorska aristokracija dijelila ovu strast za skupljanje,, tako da su sjajne privatne knjižnice redom prelazile u kraljevo vlasništvo darom ili kupnjom. Diplomatski predstavnici u inozemstvu i dalje su radili za knjižnice, a naloge za nabavu knjiga dobivali su i učenjaci. na primjer mauristi. Naročito je bogato pritjecala Orientalia s Bliskog istoka, pa čak i iz Indije i Kine. Kada je započela revolucija, Bibliothèque du Roi s pravom je važila kao najveća i najbogatija zbirka knjiga i rukopisa na svijetu.

Ukorak s povećanjem broja knjiga razvijala se unutrašnja organizacija knjižnice. Od službenika koji su na tome radili posebnu pažnju zaslužuje Clément,[126] jer je on od godine 1675. uveo novu klasifikaciju knjiga, u dvadeset i tri skupine i u tu svrhu izradio stručni katalog. Istovremeno je izvršena inventarizacija rukopisa i na tom su poslu uz druge učenjake opet radili mauristi. Kroz cijelo ovo razdoblje vrijedne su usluge vršili članovi obitelji Bignon.[127] Za vrijeme najznačajnijega od njih, abbéa Jean Paula, knjižnica je bila smještena u nove prostorije. U slijedećem desetljeću otpočelo je tiskanje kataloga, ali ono nije bilo dovršeno. Na kraju ovoga razdoblja knjižnica je već brojila pedeset četiri službenika. Stanovitu sliku o težini zadataka koji su pred njima stajali možemo dobiti iz govora Sur les qualités et les devoirs du bibliothècaire[128] koji je abbé Cothon des Houssayes održao godine 1780. na Sorboni.

Već je u prošlom poglavlju bilo govora o klasifikaciji i katalogizaciji. Prosvjetiteljstvo je ovom problemu posvetilo naročitu pažnju, prije svega u Francuskoj. Baconova partitio universalis doctrinae humanae djelovala je na duhove gotovo fatalno, jer je utemeljila dogmu o potpunoj klasifikaciji znanosti. Slijedio je prijedlog za prijedlogom, a poneki od njih i nisu bili bez stanovitog značenja. No u praksi izbjegavali su se ti pokušaji koji su smjenjivali jedan drugi i bibliotekari su se držali konzervativne podjele u pet grupa koja bijaše osobito omiljena u Francuskoj (théologie, jurisprudence, sciences et arts, belles lettres, histoire). Ta je klasifikacija predstavljala temelj Clementovim skupinama i nju je sredinom 18. stoljeća razvijao vodeći knjižar prijestolnice, Martin.[129] A enciklopedisti su mu takozvanom système des libraires de Paris[130] pribavili još veći ugled hvaleći ga.

U početku knjižnica je bila teško dostupna publici. Tek je abbé Bignon donio pravila o korištenju koja su bila znatno liberalnija. Tako su svi korifeji prosvjetiteljstva mogli koristiti kraljevsku knjižnicu. Još je Narodna skupština 1790 priznavala njezino značenje za francuski kulturni život. Ni njezine veze s povijesnom znanošću nisu se nikad prekidale. Za povijest plemićkih obitelji bio je osnovan poseban genealoški odjel. Nadalje je i Cabinet des Chartes,[131] koji bijaše osnovan prvenstveno zaslugom maurista, također bio povezan s Bibliothèque du Roi, iako u početku sasvim slabo.

Unatoč svemu otišli bismo suviše daleko kad bismo toj ustanovi već u to doba htjeli priznati jedan čisto znanstveni karakter. Još nije bilo prevladano shvaćanje da je knjižnica raskošna izložbena dvorana. Kod kupnje i darovanja prednost su često imale bogato opremljene knjige i rijetkosti. Štoviše, knjižnica je dobila dva posebna odjela, estampes[132] i médailles,[133] kojima njihovi kraljevski vlasnici poklanjahu osobitu pažnju.

Ni u Engleskoj nije bilo znatno drugačije. I tamo su, u krugovima koji su vodili brigu o knjižnicama, još prevladavala shvaćanja karakteristična za prethodno razdoblje. Međutim, daljnji razvitak nije se odvijao jednako s obje strane Kanala. U Francuskoj su se sva slična stremljenja usredotočila na kraljevu ličnost, dok je u Engleskoj nosilac tih težnji bio cijeli narod, preko svojih zastupnika u parlamentu. U Francuskoj su, kao što smo vidjeli, poticaj dali historičari, u Engleskoj empiristi. U tome Bodleiana nije odigrala neku znatniju ulogu. Ona, doduše, ni nakon svojih sjajnih početaka nije bila zanemarena pa je tako na primjer obogaćena brojnim poklonima. Međutim, u vrijeme prosvjetiteljstva, sveučilišta nisu predstavljala središta kulturnog života u Engleskoj, bila je to samo prijestolnica.

Zamisao da se u Londonu izgradi velika knjižnica javlja se više puta već u 16. stoljeću. Sredinom slijedećega stoljeća, u burnim danima revolucije, pitanjima knjižnica bavio se Dury, tadašnji namještenik kraljevske privatne zbirke. Ovaj originalni duh objavio je godine 1650 "The reformed library keeper".[134] Taj je upravitelj za njega factor and trader for helps to learning,[135] te je pritom iznio neka stajališta koja se doimlju kao anticipacija modernih nastojanja oko public library.[136] Misao o pretvaranju kraljevske knjižnice u javnu, koju Dury još nije izravno zastupao, susrećemo kasnije kod Bentleya koji je upravljao ovom ustanovom na razmeđu slijedećeg stoljeća. On je sastavio "A proposal for building a Royal LIbrary and establishing it by Act of Parliament",[137] predložio je također osnivanje godišnjeg budžeta i to u tolikoj visini da bi se zbirka knjiga mogla povećati na 200.000 svezaka. Ali dio njegovih ideja ostvaren je tek poslije nakon više od jedne generacije, na poticaj fizičara i kraljeva osobnog liječnika H. Sloanea.

Ovaj je godine 1727. naslijedio velikog Newtona kao predsjednik Royal Society. Za njega je jedan satiričar rekao da je the foremost toyman of his time.[138] Sakupljao je sve što je bilo rare and curious[138] što je, međutim, u isto vrijeme značilo enlargement of our knowledge in the works of nature,[140] dakle, rijetke životinje, biljke i kamenje pa starine kao i znatnu količinu rukopisa i knjiga. U svojoj oporuci imenovao je odbor za njezino izvršenje a u vezi sa svojim zbirkama koje je ostavio naciji, uz uvjet – da se dâ odšteta njegovim nasljednicima. Godine 1753 Parlament je prihvatio ovu ponudu pa je Sloaneovu zbirku sjedinio s još druge dvije, Cottonovom[141] i Hyrleyevom.[142] Bodleyev prijatelj Cotton prikupio je za englesku povijest građu od neprocjenjive vrijednosti, koju je njegov unuk godine 1700 poklonio naciji, no ona je kasnije teško stradala u jednom požaru. Knjige iz dragocjene Harleyeve zbirke (u. 1724) već su bile prodane, a rukopise je kupio Parlament. Konačno je i George II poklonio svoju privatnu knjižnicu. Kraljevska zbirka, utemeljena već u srednjem vijeku, doživjela je promjenljivu sudbinu, obogatila se poklonima bibliofila Henrika VII, a doživjela gubitke za vrijeme ikonoklasta. Mnogo duguje princu Henriku, sinu Jakova I, a od naročitog je značenja bilo za nju dobivanje prava obveznog primjerka godine 1662, koje je sada prešlo na Nacionalnu knjižnicu.

Pošto je na ovaj način utemeljeni Britanski muzej[143] dobio dostojan dom kupnjom kuće Montagu, otovren je 1759 godine. Statuti su obećavali free access to all studious and curious persons,[144] u stvarnosti taj su pristup otežavale kojekakve formalnosti. Uopće, kao što već njegovo ime daje naslutiti, Britanski muzej manje je služio studiranju, a više razgledavanju, pogotovo što su njegove prirodoslovne zbirke predstavljale tada njegov važniji dio. Time se objašnjava zašto su prva tri ravnatelja knjižnice bili liječnici i članovi Royal Society.

U prošlom razdoblju pored Engleske i Francuske, Italija je još imala vodeću ulogu na području bibliotekarstva. Od sredine 17. stoljeća dolazi ona ponešto u pozadinu. No, ipak, i ovdje je bilo znanstvenih struja koje su koristile zbirkama knjiga.

Muratori, koji je najprije radio u Ambrosiani, a potom od godine 1700. bio bibliotekar i arhivist obitelji Este u Modeni, prenio je na Apeninski poluotok istraživalačke metode maurista i tako utemeljio veliku povijesno–starinarsku školu, koja je u 18. stoljeću djelovala na najrazličitijim područjima. Krugu Muratorija i maurista pripadao je i toskanski dvorski bibliotekar Magliabechi. Taj ekscentrični neženja od bojne vanjštine bio je meta poruge Firentinaca, ali je kao učenjak uživao svjetski glas i dopisivao se s najistaknutijim ljudima svoga vremena iz raznih zemalja. Bio je obuzet pravom bibliomanijom. U njegovoj su kući gomile svezaka bile naslagane sve do stropa i on se tu snalazio samo zahvaljujući svom izvanrednom pamćenju. Mobillon ga je zvao museum inambulans et viva quaedam bibliotheca.[145] Na smrti (1714) svoje je

zbirke zavještao velikom vojvodi i time položio temelj današnjoj Nacionalnoj biblioteci (Biblioteca Nazionale).[146]

Od ostalih osnovanih knjižnica spomena su vrijedne knjižnice kardinala Casanatea,[147] prijatelja Mabillona i Baluzea, u Rimu, pa knjižnica Brera[148] u Milanu, osnovana godine 1770. potpuno u duhu prosvjetiteljstva a pod pokroviteljstvom carice Marije Terezije. O tome kakav je znanstveni duh vladao u krugovima tadašnjih talijanskih bibliotekara svjedoče dva uzorna djela, Bandinijev[149] katalog rukopisa firentinske Laurenziane i, premda nedovršen, Audiffredijev katalog knjiga netom spomenute knjižnice Casanatense.

Pogledamo li sada Njemačku, naići ćemo na mnogo veću raznolikost nego li u zemljama o kojima je dosad bila riječ. To je u prvom redu uvjetovano koncepcijom ove knjige, po kojoj smo njemačkim knjižnicama posvetili veću pažnju nego knjižnicama drugih zemalja. No mogli bismo navesti još i jedan drugi razlog koji se odnosi baš na ovo poglavlje. Poslije godine 1650 Njemačka je najživlje sudjelovala u duhovnim previranjima Zapada, ali strahovite rane koje je zadobila u tridesetogodišnjem ratu tek su polako zacjeljivale. Tako su na izmaku naše epohe u mnogim knjižnicama vladale prilike koje nisu bile dostojne velikoga kulturnog naroda, a druge su knjižnice u istom razdoblju doživjele takav razvoj da on po svom značenju nadmašuje čak i ono što je bilo učinjeno u Parizu.

O njemačkim knjižnicama ovog vremena postoje dva izvještaja, jedan Uffenbachov[150] s početka 18. stoljeća, drugi Hirschingov[151] s kraja istog stoljeća. Ni jedan ni drugi ne daju vedru sliku o većini javnih knjižnica: pomanjkanje prostora, loša organizacija, nepotpuni katalozi, mala mogućnost korištenja. Prikazi nisu potpuni, čini se da nisu ni sasvim bez predrasuda, no u bitnim stvarima bit će da su odgovarali stvarnosti.

Značajnije crkvene knjižnice postojale su još samo u većim gradovima. Knjižnice vjerskih zaklada i samostana većinom su bile sasvim zapuštene. Prosvjetiteljske ideje dovele su do toga da su se stari kodeksi prodavali, pa su tako na primjer dragocjenosti samostana Weissenburga bile u opasnosti da budu prodane zlatarima. Samo zahvaljujući intervenciji uviđavnih pojedinaca, izbjelge su tu sudbinu i bile pohranjene u Wolfenbüttel. – No tako nije bilo posvuda. Za niz franačkih i bavarskih samostana zna se da su oni nanovo klasificirali i inventarizirali svoje zbirke, pa čak da su nalazili i novac za nabavu novih knjiga. Nisu izostala ni lijepa nova zdanja. Podsjećam samo na dražesnu knjižnicu u Amorbachu.[152] U samostanu pak sv. Blaža u Schwarzwaldu razvilo se, pod utjecajem maurista, znanstveno proučavanje koje je doseglo svoj vrhunac kratko vrijeme pred revoluciju, u doba učenog opata Gerberta.

Većina gradskih knjižnica i dalje je kukavno životarila, dok su se neke

od njih kupale u sjaju otprije stečenih bogatstava. Novi život osjećao se samo u nekoliko tadašnjih naprednijih gradova. U Frankfurtu na Majni spojeno je 1668 nekoliko dotle odvojenih zbirki u jednu javnu knjižnicu, a nešto kasnije otvoreno je mjesto bibliotekara. Leipzig je privatnim zavještanjem dobio 1677 svoju gradsku knjižnicu, koja je kasnije povećana i proširena. Najneobičnija zaklada bila je trgovačka knjižnica u Hamburgu iz godine 1735. Svoj postanak zahvaljuje predstavnicima trgovačkog staleža pa je tako bila usmjerena na knjige koje su bile važne za trgovinu i pomorstvo, a skupljala je osim toga i Hamburgensia.

U radosne događaje tadašnjeg njemačkog bibliotekarstva spada i ponovno povećavanje privatnih zbirki. Tu su se ratni gubici mogli najbrže nadoknaditi. Osnivanje takvih knjižnica odgovaralo je i općem duhu vremena. Već je Uffenbach u svojim izvještajima jasno isticao njihovo značenje, dok su kod Hirschinga već znatno dobile na kvaliteti i kvantiteti. Najveći broj privatnih knjižnica imali su tada Berlin i Nürnberg, a s njima su se natjecali Hamburg, Dresden i Beč. Još nije bilo pravog kidanja s koncepcijom knjižnice kao kabineta rijetkosti, no znanstveni je karakter sve više jačao. Tako su osnovni dio knjižnog fonda predstavljale znanstvene ili poluznanstvene knjige, dok je beletristika bila slabo zastupljena.

Pa i većina knjižnica na kneževskim dvorovima i dalje je, služeći istovremeno kao izložbeni salon i radna soba, sačuvala obilježja knjižnice karakterističan za prethodnu epohu.

U jednu od najblistavijih zbirki rijetkosti u Evropi razvila se Dvorska knjižnica u Beču. Njezin uspon započinje postavljanjem Hamburžanina Lambecka za bibliotekara. On je poduzimao daleka putovanja, održavao veze s učenjacima iz raznih zemalja i stekao glas sveznadara. Od 1663 do 1680 radio je u Beču i tu izvršio novu klasifikaciju knjiga. Međutim, katalogizacija je ostala tek projekt. Opisi rukopisa koje je dao u svojim Commentarii bili su suviše opširni i ni u kom slučaju nisu se mogli usporediti s Montfauconovim catalogue raisonné. Uopće, Lambeck je znao više obećati nego što je mogao izvršiti. Pritjecanje knjiga i rukopisa, koje je bilo otpočelo sredinom 17. stoljeća, još je više poraslo za vladavine Karla VI. Tada su bile nabavljene prekrasne zbirke princa Eugena, a u isto vrijeme knjižnica je dobila impozantnu novu zgradu, djelo majstora Fischera von Erlacha.

Promjenljiva bijaše sudbina zaklade Velikog kneza izbornika. U početku njegovi su nasljednici i dalje povećavali broj knjiga, udarili su temelj zbirci Orientalia koja će se kasnije razviti u pravo blago. God. 1699 također su po francuskom uzoru uveli obvezni primjerak. No s Vojničkim kraljem[153] dođoše zla vremena. On je osoblje uskratio plaće, a dio novčanog fonda predviđenog za knjižnicu namijenio je jednom generalu. Čak je postojala opasnost da knjige budu predane drugim knjižnicama. Pa i Friedrich Veliki, za koga je dnevno ophođenje s knjigama značilo život, koji je u pojedinim svojim dvorcima osnivao posebne knjižnice i kojega je posvuda pratila jedna putujuća knjižnica, dugo nije pokazivao gotovo nikakvo zanimanje za kraljevsku knjižnicu. Tek je poslije 1770 promijenio svoje držanje. Tada je knjižnica dobila velika novčana sredstva, tako da se broj svezaka ubrzo popeo na 150.000, a dobila je također i novu zgradu, čuvenu "Komodu". No i nakon toga, unutrašnja organizacija nije ništa uznapredovala, jer je nedostajalo osoblje koje bi uredno vodilo knjižnicu.

Jedan od štovatelja velikog kralja bijaše Karl Eugen Württemberški. On je bio pravi predstavnik prosvjećenog, bezobzirnog apsolutizma. Pored Karlove škole osnovao je i jednu javnu knjižnicu koja je, zahvaljujući njegovu sakupljačkom maru, brojila u trenutku njegove smrti 1793 godine oko 100.000 svezaka. Vojvoda je o svemu odlučivao sam i sve je obavljao sam, no pritom je više radio za vlastitu slavu nego u interesu zemlje. Najviše je, naravno, vodio računa o dragocjenostima, naročito o svojoj zbirci biblija. Koliko su inače tadašnji knezovi cijenili svoje rijetkosti, pokazuje ovaj događaj: kad je göttingeški profesor Michaelis zamolio zemaljskoga poglavara u Kasselu za korištenje nekoga hebrejskog biblijskog kodeksa, ovaj je, doduše, izdao za to dozvolu, ali je rukopis dao u Göttingen prenijeti pod zaštitom husarskog eskadrona.

Ovdje treba nešto reći i o knjižnici u Petrogradu. Već je Petar Veliki, nastojeći da rusku kulturu što više približi zapadnoevropskoj, pomišljao na osnivanje jedne takve ustanove. No tek je Katarina II, štovateljica Voltaireova, ostvarila taj plan. Temelj knjižnice sačinjavala je varšavska zbirka braće Zaluski.[154] Ti su poljski plemići stekli velikih zasluga radeći na ponovnom oživljavanju književnosti i znanosti svoga naroda, pa su tako sakupili i knjižnicu od preko 100.000 svezaka koju su godine 1784. namijenili javnosti. No nakon toga, ona je bila izložena propadanju i zapuštenosti dok nije kao ratni plijen bila prenesena u Petrograd. Kasnije je nabavljena zbirka Dubrovskoga,[155] službenika ruske ambasade u Parizu, koji je za vrijeme revolucije pribavio raznovrsno blago iz francuskih samostana, među njima naročito rukopise iz Corbiea. I u 19. stoljeću knjižnica u Petrogradu često se povećavala na sličan način. No bilo kako bilo, rezultat je bio sjajan. Danas se ona ubraja u najbogatije i najistaknutije knjižnice svijeta.

Najteži prijekor što ga je Uffenbach bio uputio njemačkim knjižnicama svakako je onaj koji se odnosio na nesposobnost njihova osoblja. On te ljude naziva neznalicama, neotesancima, pakosnicima i lijenčinama. Na isti ih je nelaskav način opisao i Hirsching. Prema njemu, njihovo poznavanje knjiga bilo je neznatno ili uopće nikakvo, oni su bahati mizantropi koji svoju službu smatraju nekom vrstom sinekure. Čini se da u ovom pogledu oba izvjestitelja nisu imala baš sasvim krivo. Nije li se i sam Lessing, kad je 1770 pozvan u Wolfenbüttel, namjeravao okoristiti knjižnicom, ali ne da i on njoj koristi. Na taj je način zanemario poslovanje pa iako je započeo

novu klasifikaciju, stvorio je samo sveopću zbirku.

Treba, međutim, naglasiti da nisu svi bibliotekari dijelili Lessingove nazore. Oštra kritika, koja se kao što smo vidjeli više puta oglasila, pogrdni nadimci kao "cerber", "zmaj zlatnoga runa", što ih često susrećemo u literaturi onoga vremena, pokazuju da je bilo i onih koji su mislili drukčije. Ta upravo tamo, gdje je Lessing proveo posljednje godine života, dvije generacije ranije djelovao je čovjek koga smatramo vođom njemačkog prosvjetiteljstva i koji je postavio sjajne smjernice za dužnosti bibliotekara – Gottfried Wilhelm Leibniz.

Još kao dijete on se živo zanimao za zbirku knjiga svoga oca. Kada je kasnije postao bibliotekar učenog bibliofila von Boineburga u Mainzu, iznio je prvi put pred javnost svoj omiljeni bibliografski projekt – izdavanje polugodišnjeg izbora knjiga (nucleus librarius semestralis),[156] po uzoru na Journal des savants,[157] koje bi zatim spojio u jedan inventarium scientiae humanae libris proditae.[158] Stvarni je napredak znanosti, smatrao je on, moguć samo onda, kada svaki pojedini učenjak može lako i jednostavno raspolagati sumom rezultata prijašnjih istraživanja.

Na Leibniza je odlučujući utjecaj imao njegov boravak u Parizu, koji se zbio upravo u vrijeme kada je Bibliothèque du Roi, pod Colbertom, doživjela sjajan procvat. Clément i Baluze bijahu njegovi prijatelji, a Naudéov "Advis" njegova lektira. U to je vrijeme Leibniz održavao prijateljske veze također s učenim isusovcima i mauristima. Njegove povijesne studije, koje su označile prekretnicu u njemačkom historijskom istraživanju, kretale su se stazama što su ih oni zacrtali. Upravo te studije najvećim dijelom dovele su do toga da se njegovo shvaćanje važnosti znanstvene knjižnice sve više produbljivalo.

Godine 1676 Leibniz je pozvan kao bibliotekar i historiograf u Hannover, a petnaest godina poslije toga preuzeo je upravu nad zbirkom u Wolfenbüttelu. Obje ustanove zahvaljuju njemu znatno povećanje svoga knjižnog fonda, a Wolfenbüttel posebno i stvaranje abecednog kataloga. U to je vrijeme tamo bila podignuta nova zgrada, elipsoidna centralna građevina sa staklenom kupolom koja je izazivala divljenje. Ali Leibniz nema istaknuto mjesto u povijesti knjižnica toliko zbog svojih praktičnih radova koliko zbog načela, ideja i planova što ih nalazimo u njegovim pismima i brojnim molbama upućenim welfiškim knezovima.

Leibnizov je ideal bila bogata i dobro uređena knjižnica i nastojao je da njeno značenje dočara uvijek novim izrekama i metaforama. Tako ju je uspoređivao sa skupom najvećih ljudi svih vremena i naroda koji nam otkrivaju svoje najbiranije misli. Po njemu, takva jedna knjižnica obavlja za državu i društvo sličan zadatak poput crkve i škole. Leibniz nije vrijednost knjižnice određivao prema broju, već prema kvaliteti knjiga i pritom nije tražio raritete već naprotiv najvažnija djela onih autora koji su stekli priznanje u carstvu znanosti. Isto tako smatrao je važnijima male

sveščiće, tzv. "curieuses", od debelih knjižurina isprazna sadržaja. Težište je stavio na redovitu nabavu kontinuacija i novih knjiga. Nepoštivanje toga pravila dovelo bi po njemu do propadanja cijele zbirke. No nužna pretpostavka za sve to je slobodno raspolaganje dostatnim godišnjim budžetom. Zato Leibniz nije posustajao u salijetanju welfiških knezova molbama i smišljao je uvijek nove načine kako da stvori potrebne izvore prihoda. Svoj smisao za praktično dokazao je i u pitanjima klasifikacije i katalogizacije knjiga. Poput francuskih bibliotekara davao je prednost sustavu division civile selon les facultés et les professions[159] pred strogo znanstvenim sustavom. Od kataloga tražio je abecedni katalog, no želio je i kronološki, prema godini izdanja, a posebno je preporučao indices materiarum[160] sređene prema predmetnim riječima.

Mnoge od Leibnizovih ideja nalazimo već u Naudéovom "Advisu", druge opet kod Duryja i Bentleya. Međutim, zbog toga nisu manje njegove zasluge u jasnom isticanju značenja velike posudbene znanstvene knjižnice kao i u pronalaženju sredstava i načina da se takve knjižnice stvore.

Bilo bi privlačno temeljitije se pozabaviti Leibnizovim djelovanjem na njegove suvremenike i na kasnije generacije. Mi ovdje, naravno, možemo pratiti taj utjecaj samo na nekoliko mjesta.

Vjerojatno, uz njegovo sudjelovanje slale su se upute za katalogizaciju i kupnju knjiga iz Hannovera u Helmstedt, no zbog nesposobnosti tamošnjeg bibliotekara one nisu bile i ostvarene. U Würzburg je 1724 došao Leibnizov učenik i nekadašnji pomoćnik Eckhart. Njegovoj inicijativi zahvaljuje franačka sveučilišna knjižnica smještaj knjiga po strukama, katalogizaciju, osnivanje redovnog budžeta te liberalan red korištenja.

Put kojim su Leibnizove ideje doprle do saske prijestolnice nije tako lako slijediti. Već smo spomenuli obilje privatnih knjižnica u Dresdenu. Skupljanje knjiga bilo je tada baš u otmjenim krugovima pitanje dobra odgoja. A najblistaviji primjer tu je dao sigurno grof Brühl, koji je sakupio izizetno dragocjenu knjižnicu od 62.000 svezaka.

Jedan od njegovih takmaca, i kao političar i kao bibliofil, bio je grof Bünau. Za razliku od Brühla, on se bibliofilstvom nije bavio iz želje za blještavilom, već su ga u tome prvenstveno rukovodile znanstvene težnje. Poput Leibniza i mauristа, on je svoje slobodno vrijeme koristio za proučavanje povijesti, a u tome mu je kao tajnik pomagao sam Winckelmann. Bünauova velika Povijest njemačkog carstva i njegovih careva stekla je veliko priznanje i pribavila mu je glas njemačkog Muratorija. Njegova zbirka knjiga nastala je u vezi s njegovim povijesnim istraživanjem. Imala je univerzalan karakter, premda je po broju svezaka zaostajala za Brühlovom.

Od 1740 u grofovoj je službi bio Francke[161] i na poticaj i pod nadzo-

rom svoga gospodara objavio je "Catalogus Bibliothecae Bunavianae". Premda je djelo ostalo nedovršeno, postalo je poznato daleko izvan njemačkih granica, zahvaljujući prije svega svojoj originalnoj podjeli u kojoj su uglavnom prevladavala povijesno–geografska načela. Kada su potom šezdesetih godina Brühlova i Bünauova zbirka bile pripojene Dvorskoj knjižnici u Dresdenu, prešao je Francke u njezinu službu i tu izvršio veliku, novu klasifikaciju knjiga, posve u duhu načela koja je iskušao radeći za Bünaua. Njegovo djelo nastavio je povjesničar Adelung.[162] Tada je knjižnica bila premještena u Japansku palaču, sastavljeni su katalozi, kojih do tada nije bilo, a osigurana su i novčana sredstva za nabavu knjiga.

Premda se knjižnica u Dresdenu krajem stoljeća ubrajala u najvažnije njemačke knjižnice, ipak je – i to s punim pravom – daleko veći ugled uživala Sveučilišna knjižnica u Göttingenu. Ona nije značila samo najpotpunije ostvarenje Leibnizova programa, već ujedno i daljnje proširenje ovoga programa zahvaljujući svojoj uskoj povezanosti sa sveučilištem koje je bilo uređeno sasvim prema suvremenim načelima. Von Münchhausen, prvi kurator u Göttingenu, je "shvatio koliki bi utjecaj knjižnica morala imati na čitavo sveučilište" i on je "odmah pomišljao na to da putem knjižnice udari temelj na kojem bi se cijelo sveučilište dalje razvijalo kao samostalna ustanova."

Koliko je jedinstven bio položaj tadašnje knjižnice u Göttingenu vidi se ako pogledamo druge sveučilišne knjižnice u Njemačkoj. Prema Hirschingu, zadovoljavajuće ili podnošljive prilike vladale su samo na nekoliko sveučilišta, dok su prilike na ostalima bile trajno ili povremeno vrlo loše. Tako se događalo da se do knjiga nije moglo doći jer je bibliotekar otputovao, ili je opet zbog njegove bolježljivosti knjižnica bila zatvorena čitavu zimu. Bilo je tu mračnih prostorija s razbijenim prozorima, prostorija punih paučine, dima ili plijesni. U nekima od njih često je bila potrebna okretnost plesača na užetu ili krovo–pokrivača da bi se doprlo do polica. Čak i u Halleu, gdje se rodio njemački racionalizam, vladale su još u drugoj polovici 18. stoljeća jadne prilike. To je prije svega dolazilo otuda što se tamo nisu dovoljno gajila filološko–povijesna istraživanja, a na Sveučilištu u Göttingenu, ona su naprotiv spadala u najvažnije discipline.

Sve do svoje smrti (1770.) Münchhausen je osobno rukovodio kupnjom knjiga. Slao je svoje ljude na sve važne aukcije i održavao veze s domaćim i inozemnim knjižarima. Uvijek je vodio računa o željama profesora. Pored toga posredovao je kod mnogih darovanja. U svemu su se slijedila Leibnizova načela i svakoj se grani znanosti poklanjala jednaka pažnja.

Prinove koje su godišnje pritjecale dostavljale su se recenzentima časopisa "Göttinger gelehrte Anzeigen",[163] jer jedan od Münchhausenovih ciljeva bio je usko povezivanje knjižnice s tom sveučilišnom publikacijom, koja je ubrzo postala poznata i cijenjena u cijelom obrazovanom svijetu.

Stvarni ravnatelj knjižnice bio je profesor Gesner. Njegov biograf kaže za njega: non modo scientia bibliothecariorum omnium longe princeps erat, sed etiam elegantissima humanitate et exprompta adversus hospites facilitate.[164] Tako i on sam zahtijeva u jednom izvještaju da bibliotekar ne smije skupljati knjige poput kakva novčara, već da to blago mora "podijeliti što većem broju ljudi". Gesner se smatra jednim od osnivača neohumanističke filologije, a njezinim vođom poslije Gesnera Heyne. Ovaj je, prije nego što je bio pozvan u Göttingen, radio u Brühlovoj knjižnici i mnogo se družio s Winckelmannon. U Göttingenu razvio se u organizatora velikog stila koji je za svaki problem sigurno pronalazio najpraktičnije rješenje. On je u sebi ujedinio djelatnost Münchhausena i Gesnera pa je na taj način još više povećao njihov utjecaj. Broj knjiga, koji je kad je on stupio u službu iznosio 60.000 svezaka, udvostručio se za slijedećih dvadeset godina i na razmeđu stoljeća dostigao je visinu od 200.000 svezaka. Dok je knjižnica u početku zapremala samo jednu dvoranu kolegija, proširila se s vremenom na cijelu zgradu pa je još trebalo dograditi jedno krilo.

U katalogizaciji nije od samog početka bilo strogo znanstvene sistematizacije, već je postavljena jedna praktična shema, kako to bijaše preporučio Leibniz. No izradba kataložnog sustava nije bila najsretnija i pogreške su skupo stajale. Tek od 1782, kada je Heyne našao odličnog suradnika u Reussu, uspjelo mu je stvoriti čvrstu organsku vezu između smještaja knjiga na police i katalogizacije, te osigurati redovito popisivanje svih prinova utvrđenim putem, preko akcesije, autorskog i predmetnog kataloga.

Krajem 18. stoljeća svi su naveliko hvalili knjižnicu u Göttingenu. Ne bi bilo teško sastaviti čitav kor onih koji su je hvalili. Među njima nalaze se najblistaviji duhovi kao što su Herder, Goethe i Humboldt. Zlobnici su pak govorili da ponosni göttingeški profesori zahvaljuju svoje znanstvene uspjehe isključivo Sveučilišnoj knjižnici.

Bilješke

124. catalogue raisonné – katalog /popis djela/ s kritičkim primjedbama

125. "gospodin Colbert ne zaboravlja ništa što je potrebno da poveća i uljepša knjižnicu, da bi zadovoljio plemenitom nagnuću svoga gospodara"

126. Nicolas Clement /1647–1712/, francuski bibliotekar i povjesničar. Katalogizirao Kraljevsku knjižnicu u Parizu i inventarizirao Arhiv Ministarstva vanjskih poslova. Kolekcionar grafika (preko 18.000 komada darovao Kraljevskoj knjižnici).

127. Među njima najpoznatiji Jean Paul Jerome Bignon /1662–1743/ redovnik–oratorijanac, upravitelj Kraljevske knjižnice u Parizu. Sam je posjedova knjižnicu s više od 50.000 sv.

128. "O svojstvima i dužnostima bibliotekara". (Originalni latinski naslov: De officus et dotibus praefecti bibliothecae – 1781.

129. Gabriel Martin /1678–1761/, učeni knjižar i antikvar u Parizu. Izdao je oko 150 kataloga svoje knjižare (obično prigodom velikih aukcija). Građu je najčešće dijelio u pet skupina: teologija, pravo, prirodne znanosti i umjetnosti, lijepa književnost, povijest.

130. "sistem pariških knjižara"

131. Cabinet des chartes, kabinet zbirka i radne sobe/ starih listina – Arhiv.

132. estampes – gravire, crteži i sl = Grafička zbirka.

133. medailles – Medalje, stari novac, spomenice, plakete i sl. = Numizmatička zbirka

134. "Voditelj preuređene knjižnice"

135. "/glavni/ činilac i posrednik u pomaganju kod učenja"

136. javne knjižnice

137. "Prijedlog za gradnju Kraljevske knjižnice i njezino izgrađivanje putem zakona Parlamenta"

138. "najistaknutiji žongler ovoga doba"

139. "rijetko i zanimljivo"

140. proširenje našeg znanja o djelovanju prirode"

141. Robert Bruce Cotton /1571–1631/, engleski erudit i političar. Bibliofil. Njegova je zbirka starih rukopisa i isprava danas u Brit. muzeju u Londonu.

142. Robert Harley /1661–1724/, engleski političar, kolekcionar starih knjiga i rukopisa. Veći dio njegove zbirke danas u Brit. muzeju.

143. Godinom osnutka Biblioteke Britanskog muzeja u Londonu smatra se 1753. Ta je biblioteka tokom vremena postala jedna od najvećih i najbogatijih na svijetu. (Danas broji oko 7.000000 svezaka.) Današnja klasicistička zgrada Muzeja sagrađena je 1823–1856. Graditelj Smirke.

144. "slobodan pristup svim osobama koje se bave znanošću i istraživanjima".

145. "muzej koji hoda i neka vrsta žive knjižnice

146. Biblioteca nazionale u Firenci, utemeljena god. 1747. Njen osnovni fond činila je biblioteka A. Magliabechija /otud staro ime: Magliabechiana/. Obogatila se brojnim

darovima, zbirkama ukinutih samostana, Palatinom. God. 1885. postala nacionalnom bibliotekom za Toscanu.

147. Biblioteca Casanatense u Rimu, osnovao je kardinal Girolamo Casanete /1698./ Najpoznatiji njezin bibliotekar bio je Giovanni Battista Audiffredi /1714–1794/. Izradio je abecedni katalog tiskanih knjiga casanatense.
(Catalogus Casanatensis librorum typis umpressorum 1761–1788.)

148. Knjižnica Brera u Milanu, osnovana 1763. Od god. 1770, po odluci Marije Terezije, prenesena u palaču Brera /bivši Isusovački kolegij/. Danas je to nacionalna knjižnica za Lombardiju i zove se službenim imenom Biblioteca Nazionale Braidense.

149. Angelo Maria Bandini /1726–1803/, upravitelj Laurenziane u Firenci, sastavio katalog njene zbirke rukopisa /Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Laurentianae – 1764–1793./.

150. Zacharias Konrad Uffenbach /1683–1734/, istaknuti njemački bibliofil 18. stoljeća. Posjedovao dragocjenu knjižnicu koju je potkraj života bio prisiljen prodati, a prethodno je odlično sastavio njezin katalog /Bibliotheca Uffenbachiana universalis. 1729–1731/. Ostavio značajno djelo o svojim bibliofilskim putovanjima /Merkwurdige Reisen durch Niedersachsen, Holland u. England. 1753–1754/

151. Friedrich Karl Gottlieb Hirsching /1762–1800/, profesor filozofije, napisao djelo o značajnijim njemačkim knjižnicama /Versuch einer Beschreibung sehenwurdiger Bibliotheken Teutschlands. 1786–1791./

152. Amorbach, grad i lječilište u Bavarskoj sa starom benediktinskom opatijom /osn. 743, ukinutom 1803./ koja je imala bogatu knjižnicu i skriptorij /Richard opat iz Fulde, pisar Otloh iz St. Emmerana/. Njezino knjižno blago tokom stoljeća najvećim dijelom razneseno.

153. ("Vojnički kralj") – naziva Fridricha I ruskog kralja (1713–1740)

154. Jozef Andras Zaluski /1702–1774/, poljski grof, strastveni skupljač knjiga god. 1748. svoju obiteljsku zbirku u Varšavi otvorio javnosti. Po naredbi Katarine II ta je knjižnica 1795. prenesena u Petrograd /God. 1921. djelomično je vraćena./

155. Petar Petrovič Dubrovskij /u. 1806/, službenik ruskog poslanstva u Parizu. U Francuskoj sabrao mnogobrojne stare rukopise i minijature koje je predao Imperatorskoj javnoj knjižnici u Petrogradu. /Imperatorskaja publičnaja biblioteka/ i tamošnjem muzeju Ermitazu.

156. "polugodišnja knjižnička jezgra"

157. "Znanstveni časopis"

158. "inventar ljudskog znanja koje je izneseno u knjigama"

159. "građanska podjela prema fakultetima i zanimanjima"

160. "predmetne indekse"

161. Johann Michael Francke /1717–1775/, bibliotekar privatne knjižnice grofa Bunaua u Nothnitzu te knjižnice izbornog kneza saskog u Dresdenu /današnjoj Sacssische Landesbibliothek/. Saskoj zemaljskoj knjižnici.

162. Johann Christian Adelung /1732–1806/, njemački leksikograf i bibliotekar /u Dresdenu/. Prvi nastavljač poznatoga i još uvijek korisnog priručnika: C.G.Jocher, Gelehrten Lexicon.

163. Gottingeški znanstveni oglasnik "Getingeške učene vijesti", počele izlaziti od 1739. Donosile prikaze i ocjene izašlih knjiga. Najstariji njemački znanstveni časopis.

164. "nije samo među svim bibliotekarima bio kudikamo prvi po svom znanju, nego također i svojom veoma otmjenom čovječnošću te spremnošću i uslužnošću prema strankama". J.A.Ernesti. Narratio de J.M.Gesnero.Lipsiae, 1826. str. 30.

OSMO POGLAVLJE

Od kraja srednjega vijeka razvoj knjižnica tekao je jasno uočljivim ritmom. Kao što je razdoblje koje je slijedilo iza renesanse moralo riješiti do tada nepoznate probleme unutrašnjeg uređenja knjižnica, tako je i 19. stoljeće – nakon što je prosvjetiteljstvo stvorilo tip znanstvene priručne knjižnice – moralo riješiti niz teških novih organizacionih pitanja. I kao što je razdoblje iza renesanse započelo brojnim promjenama vlasništva, tako je to u još većoj mjeri bilo s ovim posljednjim. Prvi put poticaj za to dala je reformacija, sada francuska revolucija.

U studenom 1789. godine crkvene su knjižnice proglašene narodnom imovinom, a tri godine kasnije konfiscirane su zbirke izbjeglica. Smatra se da je tada u Francuskoj osam milijuna knjiga promijenilo vlasnika, od toga samo u Parizu gotovo dva milijuna. Sada je trebalo smjestiti i rasporediti ta brda knjiga i omogućiti njihovo korištenje. Revolucionarne vlade koje su se smjenjivale jedna za drugom, donijele su gomilu zakona i dekreta, pa su čak predvidjele i jedan veliki centralni katalog za čitavu Francusku. No vremena nisu bila takva da bi se riječi mogle provoditi u djela. Mnogo toga bilo je izgubljeno ili uništeno. Pa ipak znatne su količine knjiga dospjele najprije u provizorna spremišta, dépôts littéraires,[165] a odatle u nove općinske knjižnice koje su 1803. došle pod upravu gradskih vlasti dok je vlada zadržala pravo nadzora. No stanje u tim bibliothèques communales[166] dugo još nije bilo zadovoljavajuće. Tek su sredinom stoljeća u Parizu bile donesene opće odredbe, a nešto kasnije uslijedila je reorganizacija sveučilišnih knjižnica.

U glavnom gradu bilo je osnovano devet dépôts littéraires. Tu su se knjigama snabdijevale nove državne ustanove: Arsenal,[167] Ste. Geneviève,[168] Mazarina i prije svega Bibliothèque Nationale. Njezin se fond povećao za oko 300.000 knjiga te za tisuće i tisuće rukopisa, a među njima nalazilo se i blago iz St.–Germain–des–Prés i Sorbone. I pokrajine su također morale platiti svoj doprinos Bibliothèque Nationale. A kad su revolucionarne i carske trupe pronijele svoje pobjedonosno oružje Nizozemskom, Njemačkom, Austrijom i Italijom, mnoge su se dragocjenosti tamošnjih knjižnica preselile u Pariz, da bi nakon Napoleonova pada samo djelomično bile vraćene u stari zavičaj. Jednim dekretom iz 1805. bilo je utvrđeno da Nacionalnu knjižnicu treba po mogućnosti što više kompletirati iz ostalih zbirki u zemlji i to putem zamjene za dublete. Ta se odredba doduše nije mogla izvršiti, no otad je vrijedilo načelo da Bibliothèque Nationale mora biti centralna knjižnica Francuske i to ne samo po imenu. U tu svrhu bili su preuređeni i pooštreni zastarjeli propisi o obveznom primjerku.

Kratak prikaz sudbine Bibliothèque Nationale ne bi bio potpun kada ne bismo spomenuli velike zasluge tadašnjega načelnika Odjela tiskanih knjiga van Praeta.[169] Zahvaljujući njemu knjižnica je koristila sve mogućnosti koje su joj vrijeme i prilike pružali. Prije svega, njegovim zalaganjem ostvarena je odluka vlade da se nova državna ustanova učini pristupačnom svakome. On je bio jedini koji se, zahvaljujući svom nevjerojatnom pamćenju, snalazio u nagomilanom knjižnom blagu pa je s pravom zaslužio nadimak "le catalogue vivant".

Dakle, dva najvažnija rezultata što ih je revolucija donijela povijesti francuskih knjižnica bili bi: centralizacija knjižnih fondova i načelo da knjižnice moraju biti pristupačne javnosti. – Pogledajmo sada kako je Njemačka slijedila primjer svoje susjede.

Ovdje je već ukidanje isusovačkog reda (1773) dovelo do stanovitog kretanja velikog broja knjiga. Sada su i ostale zaklade i samostani počeli prodavati svoje blago tako da su pasionirani bibliofili i okretni trgovci knjigama i rukopisima imali bogatu žetvu. Tipičnim predstavnikom svoga vremena možemo smatrati bivšeg benediktinca Maugérarda koji je svojim rafiniranim smicalicama nadmudrivao sve kolege, a nije prezao ni pred nepoštenim potezima.

Poslije 1794. na knjižnice duž Rajne sručili su se francuski emisari. Od početka idućeg stoljeća među njima se nalazio i Maugérard koji je tako temeljito čistio sve na što bi naišao i s takvom revnošću služio svoje pariške naredbodavce, koristeći sve svoje znanje i iskustvo, da mu je kasnije bila podignuta spomen–ploča. Samo su manje vrijedne stvari odlazile u dépôts littéraires koji su sada bili podignuti i na njemačkom tlu. Ona područja Njemačke koja su bila izručena neprijatelju tek nakon poraza Pruske, nisu pretrpjela takve gubitke. U Pariz su privremeno bili preneseni dijelovi samo malog broja zbirki, kao na primjer dio knjižnice u Wolfenbüttelu. A najznačajnija knjižnica nove kraljevine Westfalije, Göttingen, ostala je potpuno neoštećena. Jérôme je čak namjeravao da iz nje u malome stvori ono, što je njegov brat nastojao na velikom planu učiniti iz Bibliothèque Nationale. Međutim, knjige koje su pristigle iz inozemstva, jedva su bile raspakirane, a već su zbog sloma francuske vladavine morale biti vraćene.

Za ostale njemačke knjižnice presudan je bio glavni ukaz carskog izaslanstva iz 1803.[170] Nestankom velikog broja knjižnica i gradova–republika nestao je, ili je promijenio gospodara i dobar dio tamošnjih knjižnica. A prije svega došlo je, kao i u Francuskoj, do pljenidbe crkvenih knjiga.

Najbolje rezultate sekularizacija je dala u Bavarskoj i njome se osobito okoristio München. Ondje je nedugo prije toga, pri prijelazu krune na falačku lozu, bio nabavljen znatan dio knjižnice iz Mannheima. Sada je pod mudrim i (unatoč ponekim pogrešnim potezima) besprijekornim rukovođenjem Aretinovim[171] dospjelo u glavni grad oko 150 knjižnica raznih samostana i zaklada. Time je Dvorska knjižnica

zauzela vodeće mjesto među srodnim ustanovama u Njemačkoj i dugo ga zadržala, a njezino bogatstvo srednjovjekovnim rukopisima i inkunabulama jamačno nikad neće biti nadmašeno. Pored Münchena bavarska je vlada naročito bogato obdarila Bamberg i Würzburg. Slično, premda u manjoj mjeri, bilo je i u Württembergu i Badenu gdje su se znatno povećale zbirke u Stuttgartu i Karlsruheu. Konačno, slične su se stvari događale u Hessen–Darmstadtu, dok je najveći dio knjiga u Nassau bio rasut na nedozvoljen način.

Sekularizacija za Prusku nije predstavljala događaj od presudne važnosti, jer je katoličko područje činilo samo manji dio njenog teritorija. Također nije bilo nikakvih planova za centralizaciju u korist Berlina kamo je dospio samo malen broj dubleta iz pokrajina. Znatnije su se obogatili Münster, Königsberg, a prije svega Breslau. Tamo je, zajedno sa sveučilištem iz Frankfurta na Odri, dospjela i njegova knjižnica. Osim toga, planirala se u Breslau izgradnja centralne knjižnice po ugledu na München i Pariz. Prenošenje crkvenih zbirki u tu knjižnicu bilo je, doduše, doskora obustavljeno, no Sveučilišna knjižnica u Breslau ipak je primila oko 70.000 svezaka, između ostalog velik broj inkunabula.

Opisane promjene nametnule su potrebu da se te dijelom novonastale, a dijelom znatno obogaćene ustanove, otvore za publiku. Taj se zadatak činio još težim, jer se baš u to vrijeme povećao broj zadataka koje su knjižnice morale riješiti i to iz ovih razloga:

Prvo, sada i na njemačkom tlu dolazi do produbljivanja pojma države i nacije kao i do promjena društvenog poretka što dovodi do toga da se knjižnice počinju općenito smatrati javnim ustanovama. Zatim, u novom stoljeću dolazi do jačanja znanstvenih istraživanja, što nije moglo mimoići ni knjižnice. No one su, kao što smo vidjeli u prošlom poglavlju, bile za to slabo pripremljene. Gotovo nigdje nije bilo stručnog osoblja. Ipak su se našle dvije knjižnice koje svojom organizacijom mogu poslužiti kao uzor. To su knjižnice u Dresdenu i Göttingenu.

Göttingeški sistem doživio je u ovo doba trijumfalni pohod kroz Njemačku. Uveden je u pruske sveučilišne knjižnice, a također i u novoosnovane knjižnice u Bonnu i Breslau. Da je taj sistem došao do izražaja i u Berlinu, može se zahvaliti W. von Humboldtu, koji se kao student u Göttingenu mnogo družio s Heyneom, a sada je, u vrijeme pruskog preporoda, rukovodio školstvom, iako samo godinu dana. Osnutak Sveučilišta u Berlinu u to vrijeme doveo je do osjetnog proširenja zadataka Kraljevske knjižnice. Humboldtovim zalaganjem povećan je njezin godišnji budžet, poboljšana je organizacija i proširene mogućnosti korištenja. Novi abecedni katalog još je strogo slijedio göttingeški uzor. Nasuprot tome, nekoliko desetljeća kasnije, Schrader je pri stvaranju predmetnoga kataloga pošao svojim putem. Otada Državna knjižnica ima instrument poslovanja kakav još nemaju ni Pariz ni London.

Stvari su u Berlinu bile relativno jednostavne. Ali kako da srodna ustanova

u Münchenu savlada svoj mnogo teži zadatak? Gomile rukopisa koje su nadolazile isprva su se tu pokušali razvrstati prema strukama, no taj je pokušaj pravovremeno napušten. Velika je zasluga Schmellera što je ne samo sačuvao povijesnu tradiciju ponovnim uspostavljanjem načela provenijencije, već i zbog toga što je prema tom načelu proveo (1829–1852) klasifikaciju i katalogizaciju knjiga. Idući njegovim stopama njegovi su učenici i sljedbenici mogli objaviti monumentalni münchenski katalog rukopisa.

Slično je bilo i s novopridošlim knjigama. I tu je najprije bilo nekoliko neuspjelih pokušaja, dok pomoć nije stigla sa Schrettingerom.[172] Ovaj oštroumni praktičar, upravo je iz jednog neuspjelog pokušaja s göttingeškim sistemom izvukao pouku, da oponašanje ne vodi cilju i da ova posebna zadaća zahtijeva i posebno rješenje. Zato je knjige razvrstao u koordinirajuće skupine i spojio ih u nekoliko glavnih odjela, i do 1818. dovršio abecedni katalog. Ostali njegovi planovi, koji su išli daleko ispred onoga vremena, nailazili su dijelom na otpor kolega, a dijelom su ostali nedovršeni. No Schrettinger ih je ostavio potomstvu u svojim teoretskim spisima. I ovdje nalazimo osnovnu misao: "Otkloniti himeru detaljne klasifikacije znači postaviti temelj pravoj znanosti o knjižnicama."

Među protivnicima ovoga shvaćanja bio je F. A. Ebert.[173] On je bibliotekarsku naobrazbu stekao u Dresdenu, uživio se posve u Franckeov sistem i učinio taj sistem svojim idealom. U skladu s time započeo je, pošto je 1823. postao voditelj zbirke u Wolfenbüttelu, novu klasifikaciju ne obazirući se na dotadašnju, no zatim se, prije nego što je završio posao, vratio u Dresden i tu umro pavši s ljestava tek što je prešao četrdesetu.

Iako se Ebertov praktičan rad ne može visoko ocijeniti, njegovi književni radovi zaslužuju daleko veću pozornost. Spomenimo ovdje samo Povijest knjižnice u Dresdenu, koju je sastavio služeći se pouzdanim izvorima, zatim Bibliografski leksikon, rađen strogo znanstveno, te originalni Priručnik o rukopisima koji je izrastao iz proučavanja knjižnog blaga u Wolfenbüttelu. Moramo se za trenutak zadržati i na njegovom mladenačkom spisu "O javnim knjižnicama." Tu on kritizira prilike koje vladaju u sveučilišnim knjižnicama još početkom stoljeća. Te knjižnice opisuje kao "prašnjave, puste i neposjećivane dvorane u kojima se bibliotekar po službenoj dužnosti mora zadržavati nekoliko sati tjedno, da bi za to vrijeme bio – sam". Iza toga prelazi na prijedloge za reformu. Najznačajniji od njih glasi: Treba prekinuti s dosadašnjom praksom da bibliotekar obavlja svoju službu kao sporedno zvanje. Za stručno upravljanje knjižnicom potrebna je osoba s najboljim duhovnim i karakternim osobinama koja će sve svoje sposobnosti posvetiti službi. Te misli, produbljene i proširene, nalazimo ponovo u kasnijem članku "Obrazovanje bibliotekara". Aliis inserviendo consumor[174] trebalo je prema Ebertu biti geslo svakog pravog bibliotečnog službenika, a Schrettinger je to shvaćanje javno odobravao. Ono u čemu su se njih dvojica razlikovali, bilo je, kao što smo već spomenuli, metoda rada. Eminentni praktičar Schrettinger crpio je iz svakog novog velikog zadatka nova načela, dok se teoretičar

Ebert, koji je i inače u mnogo čemu bio vezan za nazore protekloga stoljeća, čvrsto držao Franckeovih ideala.

No obojica, i Schrettinger i Ebert, bili su u svojim nastojanjima još prilično osamljeni u ono vrijeme. Bilo bi nepravedno kad bismo ovom vremenu pjesnika i mislilaca općenito odricali pravo zanimanje za unutrašnje uređenje knjižnica. Ustanove u Jeni i Weimaru koje su bile pod Goetheovim nadzorom dokazuju suprotno. No čini se kao da je tadašnja orijentacija u znanosti otežavala pravo razumijevanje stvari upravo onim krugovima učenjaka iz kojih su u pravilu dolazili bibliotečni radnici. Pa ako i smatramo osamljenim mišljenje bibliotečnog kustosa u Breslau, Hoffmanna von Fallerslebena, koji je u svojoj službi vidio samo neku prebendu, a stroge propise kojima se u službi morao pokoravati smatrao gorima od najgore kaplarske palice 18. stoljeća, ipak je značajno da su ta njegova zapažanja poslužila kao uvod za novi stručni časopis Serapeum.[175]

Osnivanje svemoćne komisije za knjižnice nije bilo sretno, jer ta je komisija većinom dovodila do toga da su se ionako škrti novci dodjeljivali pojedinim fakultetima pa i pojedinim profesorima. Na naročito loše prilike u tom pogledu naišao je profesor ustavnoga prava von Mohl u Tübingenu. On se žestogo borio da ih suzbije i 1836. sam preuzeo upravu nad tamošnjom knjižnicom. Kako je on shvaćao dužnosti novoga zvanja, pokazuju njegove riječi: "Pravi ravnatelj knjižnice mora danonoćno radi za svoju knjižnicu, za nju kupovati i zamjenjivati, prosjačiti i, gotovo bih htio dodati, krasti". No kod svojih kolega i vlade naišao je na žesto otpor i njegov je pokušaj da se eliminira utjecaj komisije i da se novčani fond raspoređuje po jedinstvenim i razumnim načelima propao.

Desetljeća koja su slijedila donijela su revoluciju pa potom reakciju. To nisu bila vremena pogodna za temeljite bibliotečne reforme. Do njih je došlo tek nakon što su se prilike općenito promijenile. No da bi se te reforme mogle ispravno ocijeniti, treba znati što se tada događalo u Engleskoj i Francuskoj, točnije, treba poznavati razvoj Britanskog muzeja i Bibliothèque Nationale.

Velika reforma Britanskog muzeja vezana je uz Talijana Antonija Panizzija. On nije bio rođeni učenjak iako od njega imamo vrijednih izdanja, na primjer izdanje Boiarda, već se sasvim posvetio javnom životu i najživlje se bavio politikom. Strastvene prirode, k tome kao karbonar protjeran iz domovine i na stranom tlu izložen brojnim otporima, volio je borbu no nije se borio iz osobnih motiva, već samo u interesu ustanove kojoj je posvetio sve svoje snage i za koju je vjerovao da će je samo on moći dovesti do željene visine. Suvremenici su ga zvali drugim osnivačem Britanskog muzeja, Napoleonom među bibliotekarima. Njegov nasljednik Garnett kaže o njemu: (Panizzi) governed the library as his friend Cavour his country, and in a spirit and with objects nearly similar, perfecting its internal organisation with one hand, while he extended its frontiers with the other.[176]

Njegovo stalno napredovanje – 1831. postao je psecijalni pomoćnik, 1837.

keeper of the printed books,[177] 1856. konačno upravitelj knjižnice – značila je i stalno proširivanje njegova djelokruga. U izvještajima nadzornim organima, u usmenim i pismenim pregovorima s vladinim komisijama, čak i u kontaktima s prijateljima i znancima branio je svoja načela, koja je već u samom početku bio sažeo u slijedeće tri rečenice: The (British) Museum is not a show, but an institution for the diffusion of culture. It is a department of the civil service, and should be conducted in the spirit of other public departments. It should be managed with the utmost possible liberality.[178] Što je to značilo za njegovo vrijeme pokazuje i primjedba tadašnjeg člana parlamenta Cobbetta: Britanski muzej je zabavište za bogataše i aristokrate. Neka sami plaćaju svoju zabavu.

Od njegova postanka broj knjiga i rukopisa u Muzeju znatno je porastao, posebno zahvaljujući brojnim i velikim poklonima, kao na primjer poklonu King's Library, omiljenoj tvorevini Georga III. Povremeno je i Parlament davao novčane priloge. No, u svemu tome nije bilo ni kontinuiteta ni sistema. Panizzi je smatrao da je Britanski muzej pozvan da postane nacionalnom knjižnicom, dostojnom carstva kakvo je bila Engleska. Ta bi knjižnica morala čuvati sva djela domaće književnosti i najvažnija djela stranih književnosti. Tako je uspio dobiti odobrenje za velik i redovit godišnji budžet, čija namjena nije bila vezan a ni uz kakve uvjete. Posljedica toga bila je da se broj knjiga ubrzo udvostručio i oko 1870. dostigao već milijun svezaka. Istovremeno Panizzi je bio posrednik kod dragocjenih darova, od kojih naročito treba spomenuti dar njegova prijatelja Grenvillea.[179] Konačno, on je isključivo svojim osobnim zalaganjem postigao da se pravo na obvezni primjerak, s kojim se do tada postupalo vrlo nemarno, strogo provede unatoč svim otporima.

S istim marom Panizzi se posvetio i prbolemu rekatalogizacije za koju je upravo u to doba, kad je on stupio u službu, trebalo pronaći neko rješenje. Borio se protiv već započetog stručnog kataloga i izborio započinjanje abecednog kataloga. Za taj je katalog sastavio pravila koja su doskora stekla ugled kanona u anglosaksonskom svijetu. Iako katalog,[180] koji je na traženje nadzornih organa bio prerano započet, nije objavljen odmah i tek je za Panizzijeve uprave završen kao rukopis, tiskan je, ipak, (1881–1900) posve u duhu svoga tvorca.

Panizziju s pravom pripada osobita slava zbog preuređenja i proširenja zgrade Britanskog muzeja. U vrijeme kada se Evropa još čvrsto držala staroga tipa dvorane s galerijama i kada se tek nastojalo povećavati dimenzije te dvorane, kako to pokazuju fantastični nacrti Francuza Horeaua, pa se čak još ni Amerika nije mogla odlučiti da napusti tradiciju, Panizzi je, budući da su to tražile prilike, učinio korak dalje i razdvojio spremište knjiga od prostora za publiku. Jamačno pod utjecajem upravo dovršene Kristalne palače, koja je pokazala sjajne mogućnosti željezne konstrukcije, načinio je on godine 1852. nacrt čitaonice. Kada je pet godina kasnije građevina bila dovršena, visina njezine kupole i njezina veličina pobudile su sveopće divljenje. Ona je samo nešto malo zaostajala za rimskim Pantheonom i u nju se moglo smjestiti više stotina sjedala.

Čitaonica je bila okružena novim spremištem. Nacrt za to spremište načinjen je već 1817. u Frankfurtu, no tada još nije naišao na potrebnu pažnju. Gärtnerovo[181] krasno zdanje knjižnice u Münchenu donijelo je samo taj napredak, da su galerije bile postavljene nisko te su nepraktične ljestve mogle nestati. Tada su u Londonu postavljeni regali s pomičnim policama, a isključiva primjena željeza pružala je sigurnost od požara. No prije svega, nastojalo se što je moguće više uštedjeti na prostoru i to tako da se police postave ležima jedne do druge. Tako izgrađena New Library Britanskog muzeja označila je prekretnicu u povijesti bibliotečne arhitekture.

Prva imitacija londonskog modela izvršena je u Parizu prigodom velikih radova oko proširenja Bibliothèque Nationale. To je proširenje bilo neophodno, jer su se tek nakon toga mogle pregledno smjestiti gomile knjiga sakupljene tokom revolucije i koje su otada, doduše lagano, ali stalno rasle. Najprije, nakon smrti van Praeta, uvrštene su u fonds porté[182] stare i već katalogizirane knjige, dok su knjige koje su prispjele poslije 1789. i još nisu bile popisane kao i kasnije pridošle knjige, bile uvrštene u fonds non porté,[183] a oba odjela bila su podijeljena u skupine prema shemi rasporeda knjiga, koja je u svojim bitnim crtama potjecala još od Clementa. Zatim se pristupilo katalogizaciji i najprije se, kao i s onu stranu Kanala, pokušalo sa stručnim katalogom. Za neke odjele on je bio dovršen i čak predan u tisak. No i tu se pokazalo da zacrtani put ne vodi cilju. U tom odlučujućem trenutku postao je Delisle za Pariz ono što je Panizzi bio za London, a Schrettinger za München.

Delisle je bio jedan od najsitaknutijih predstavnika francuske znanosti 19. stoljeća i premda nikad nije držao profesorsku katedru, bio je vođa jedne historijske škole. Kao pitomac École des Chartes nastavio je u neku ruku tradiciju maurista. Zbog toga se u početku i posvetio Odjelu rukopisa i njihova klasifikacija i katalogizacija uglavnom je njegovo djelo. Možda on više od Schmellera zaslužuje počasno ime tvorca modernog kataloga rukopisa. Došavši 1874. na čelo knjižnice, očitovao je svoje sposobnosti kao ravnatelj velikog stila. Svoju odlučnost dokazao je već nedugo prije toga, braneći zbirke od napada Komune. A da je znao spojiti oštroumnost znanstvenog radnika sa spretnošću diplomata, pokazao je zloglasni slučaj Libri.[184] Taj talijanski učenjak i pustolov, domogavši se u Francuskoj visoka položaja, koristio je taj položaj da u zapanjujućim razmjerima opljačka knjižnice Pariza i pokrajine. Proces, koji je bio pokrenut protiv njega, zapleo se u političke razmirice revolucionarne godine 1848. i tako nije doveo do zadovoljavajućeg rezultata. Tek nakon više desetljeća, Delisle je uspio pružiti nepobitan dokaz o krađi pa je čak i znatan dio otetog blaga uspio vratiti u Francusku.

Kao upravitelj knjižnice Delisle je, dakle, u odjelu tiskanih knjiga trebao učiniti ono što je već učinio za rukopise. Najprije je novopridošle knjiga iz svake skupine stavljao u poseban odjel, fonds nouveau,[185] unutar kojega su se knjige slaga-

le jednostavno prema numerusu currensu. U isto vrijeme započeo je i objavljivanje popisa prinova za svaki mjesec, najprije autografiranog, a nešto kasnije tiskanog. Zatim su bili obrađeni još nedovršeni dijelovi fonds non porté, tako da je do 1893. sve bilo popisano na listiće. Tri godine kasnije započeto je tiskanje abecednog kataloga.[186] Otada je taj katalog unatoč mnogim zaprekama snažno napredovao, premda se vrijeme njegova dovršenja još ni danas ne može sagledati.

Ako se sada ponovo vratimo Njemačkoj, nameće nam se pitanje: da li je ono što se tamo događalo bilo pod utjecajem Pariza ili Londona? – Što se tiče Pariza, odgovor je negativan. Delisle je, doduše, s kolegama onkraj Vogeza održavao najživlje veze, no Njemačka je već imala dostatan uzor, a što je važnije od svega, reorganizacija Bibliothèque Nationale izvršena je vremenski prekasno da bi došla u obzir kao uzor. Drukčije je bilo s Panizzijem. Njegova markantna ličnost bila je utjelovljenje ideala koji su nekoć postavili Ebert i von Mohl. Danas znamo da su mjerodavni krugovi u Njemačkoj razmišljali o njegovim idejama. Smatram da će se sustavnim istraživanjem te veze rasvijetliti u pojedinostima. Na primjer, kao što ćemo odmah vidjeti, novi tip bibliotečne zgrade što ga je stvorio Panizzi, predstavljao je važan dio njemačkog programa za reformu bibliotekarstva.

Na čelu pokreta stajao je bonski jezikoslovac F. Ritschl. Njegov je biograf pun pohvale za njegovo upravljanje knjižnicom u godinama 1854 – 1856. Nasuprot tome, mladi autor povijesti bonske knjižnice vidljivo se trudi da umanji Ritschlove zasluge. Ritschl je, nema sumnje, imao dosta ne baš ugodnih osobina, a ne dugujemo mu ni neke stvarno pionirske novosti. Po uzoru na Aleksandrijsku knjižnicu, koja je po prvi puta bila prikazana u pravom svjetlu zajvaljujući njegovim istraživanjima, on je do tada loše vođenu knjižnicu u Bonnu pretvorio u "dobro uređenu i vrlo liberalnu ustanovu."

Iz kruga njegovih službenika i brojnih dobrovoljnih pomoćnika nastala je ona bibliotekarska škola koja je svoju djelatnost razvila sedamdesetih godina. Jedan je od tih bibliotekara bio Klette. Njegova je brošura "Samostalnost bibliotekarskog poziva" umnogome je doprinijela da je došlo do raskida s dotadašnjim sistemom. Toj je školi, nadalje, pripadao Dziatzko,[187] koji je kao prvi profesionalni pruski bibliotekar posve u duhu svoga učitelja preuredio zapuštenu knjižnicu u Breslau, sastavio uzorna pravila za abecedni katalog na listićima i nakon svoga premještenja u Göttingen godine 1886, preuzeo tamo novoosnovanu katedru za bibliotekarstvo kao pomoćnu znanost.

Profesionalni bibliotekar bio je i Barack, osnivač i dugogodišnji voditelj prekrasne zbirke u Strassburgu. Drugi je bio Hartwig u Halleu. On je, slično kao Ritschl i Dziatzko, glavnu pažnju usmjerio na suvremenu i potpunu katalogizaciju bibliotečnog fonda. Plod njegova rada, nacrt za stručni katalog knjižnice u Halleu, naišao je na sveopće priznanje. Njegova uprava važna je i zbog nečeg drugog. U godinama 1878 –

1880. izgrađena je nova bibliotečna zgrada kod koje je prvi put u Njemačkoj primijenjen sistem spremišta po englesko–francuskom uzoru. Slijedila je izgradnja čitavog niza novih knjižnica koje su građene po novom, sve praktičnijem tipu gradnje: spremište, upravne prostorije, čitaonica, prostorija za časopise. Bilo je pokušaja da se praktični ciljevi povežu s estetskima, dok konačno za Deutsche Bücherei[188] u Leipzigu, koja bijaše dovršena godine 1916, nije pronađeno najsretnije rješenje ovoga problema.

No nemojmo ići suviše ispred vremena! Pokret reformacije zahvaćao je sve šire krugove pa je čak naišao i na jaku podršku u znanstvenom svijetu. Idealizam je zamijenjen realizmom. Tada se nastojalo utvrditi pojedine činjenice egzaktnom metodom. Da bi se mogla svladati brda materijala, stvarani su opsežni organizacioni planovi, provodila se sve veća diferencijacija istraživalačkog rada. A svaka disciplina za se opskrbila se jednim ili više stručnih časopisa. Zbog svega toga, knjižnica je sve više dobivala na značenju. Svrsishodan raspored knjiga i mogućnost njihova korištenja predstavljali su u neku ruku nužnu kariku u cjelokupnom znanstvenom pogonu.

Tome treba dodati da se nakon osnutka Njemačkog carstva u skladu s političkim i privrednim poletom raspolagalo znatno većim novčanim sredstvima, da je, nadalje, razvoj prometa i tehnike također povećavao mogućnost daljnjeg proširenja zbirki knjiga već prema potrebi. Tada se konačno i vlada sjetila svojih obveza prema knjižnicama.

Značenje knjižnice kao javne ustanove nitko nije shvatio bolje od Althoffa, koji je iza osamdesetih godina predstavljao dušu pruskog ministarstva prosvjete. U njegovoj biografiji, koja još nije napisana, velik će prostor zauzeti njegovo zalaganje za knjižnice. Možemo govoriti o Althoffovoj eri. Najviše se borio da ustanove koje mu bijahu povjerene dobiju dovoljna financijska sredstva. Njegova daljnja briga bilo je osoblje, njegovo povećanje, poboljšanje gospodarskog i socijalnog položaja tog osoblja i, konačno, njegovo jedinstveno školovanje i reguliran posao. Ta nastojanja ministarstva podržavao je novi stručni časopis koji je osnovao Hartwig kao i Savez bibliotekara, osnovan 1900, na svojim godišnjim skupštinama.

Althoffovo djelovanje išlo je, razumije se, osobito u prilog Berlinu. Tu je 1885. došlo do reorganizacije kojom su znatno prošireni zadaci Kraljevske knjižnice[189] kao središnje ustanove. Premda željeni cilj, kao što ćemo još vidjeti, ni izdaleka nije bio postignut, ipak je Kraljevska knjižnica zauzela s pravom prvo mjesto među srodnim ustanovama u Njemačkoj. A da povremeno napuštanje načela kojeg su se inače pridržavali, da se naime zapošljavaju isključivo profesionalni bibliotekari, može dovesti samo do dobrih rezultata, pokazuje primjer Harnacka koji je 1905. preuzeo upravu nad zbirkama i prenio ih u krasnu novu zgradu.

Jednako kao što je nastojao oko dobrobiti Kraljevske knjižnice, trudio se Althoff i oko organske povezanosti svih knjižnica. U tu je svrhu slijedio ukaz za uka-

zom. Od 1885. u Berlinu su se objavljivali godišnji popisi njemačkih sveučilišnih publikacija, a uskoro zatim i školskih spisa. Od godine 1892. najprije je samo Berlin objavljivao popise svojih novih izdanja, a šest godina kasnije radilo se to u suradnji sa svim pruskim sveučilišnim knjižnicama. Dodatna mjera bilo je popisivanje u centralni abecedni katalog starijih knjiga izašlih do godine 1898. Ova ideja nije bila nova i već je bila razmatrana u najrazličitijim zemljama. U Njemačkoj pojavila se četrdesetih godina. Na Althoffov poticaj tu je zamisao ostvario Treitschke u jednom svom članku u "Pruskim godišnjacima". Sredinom devedesetih godina počelo se s radom i do danas je glavni dio posla završen. Kako su svjetski rat i njegove posljedice privremeno onemogućili tiskanje kataloga, posebno je značenje dobio Berlinski obavještajni ured. Otvoren godine 1905. on se razvio u centar za bibliografska istraživanja. Konačno, su sve te organizacije postale opće korisne preko međubibliotečne posudbe koja od godine 1892. međusobno sve više povezuje njemačke knjižnice.

Ostale događaje iz vremena Althoffova režima – podsjećam na osnivanje njemačke muzičke zbirke u Berlinu ili na popisivanje inkunabula – spomenut ću samo usput. Iz svega progovara isti duh. Ideja koju su ostvarili Althoff i njegov krug, bila je u osnovi Leibnizova ideja o organizaciji knjižnica, prilagođena pomoću modernih metoda suvremenim potrebama.

Bilješke

165. "dépôts littéraires" – knjižna skladišta

166. "bibliotheques communales" – općinske knjižnice

167. Arsenal, velika zgrada u Parizu /nedaleko Bastille/ u kojoj su od 1797. bile smještane razne, podržavljene od države prisvojene knjižnice. Tako je ondje nastala velika knjižnica (Bibliothèque de l'Arsenal) kojoj je na čelu dugo vremena stajao Charles Nodier, a stalni su posjetioci bili najpoznatiji francuski književnici 19. stoljeća. Danas broji preko 1.500.000 svezaka.

168. Ste Geneviève /Sveta Genoveva/, stara pariška opatija u neposrednoj blizini Pantheona. Ondje je za vrijeme francuske revolucije osnovana knjižnica. Jezgru njenog fonda sačinjavali su rukopisi istoimene opatije. Danas broji preko 900.000 svezaka.

169. Joseph–Basile–Bernard van Praet /1754–1837/, bibliotekar i bibliograf u Parizu. Najprije radio u knjižnici Marije Antoinette, kasnije kao službenik Kraljevske knjižnice. Zvali ga "živi katalog". Pisao o knjigama tiskanim na pergameni.

170. /1803/ Reichs–Deputations–Hauptschluss, donesen u Regensburgu. Tom je odlukom između ostalog, proglašena sekularizacija i tzv. medijatizacija /pripajanje manjih oblasti i državica većima/ na području Njemačke.

171. Johann Christian Aretin /1773–1824/, bibliotekar u Münchenu. Sudjelovao kod prikupljanja zbirka sekulariziranih bavarskih samostana. Zagovarao centralizaciju. Napisao više historiskih i političkih spisa.

172. Martin Schrettinger /1772–1851/, eksbenediktinac, upravitelj Dvorske knjižnice (danas Bavarske državne knjižnice) u Münchenu. Izjasnio se protiv smještanja knjiga po stručnim skupinama, što su prihvatile i neke druge njemačke knjižnice. Napisao djelo: Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothekswissenschaft, 1808–1829.

173. Friedrich Adolf Ebert /1791–1834/, bibliotekar u Wolfenbüttelu i u Dresdenu. Napisao niz djela iz područja bibliotekarstva. Njihovi su originalni naslovi: Die Bildung des Bibliothekars – 1820; Geschichte und Beschreibung der Kg: Bibliothek zu Dresden. 1822. i dr. Allgemeines bibliographisches Lexicon 1821–1830 /u 2 sv./.

174. "služeći drugima izgaram /nestajem/"

175. "Serapeum" – prvi stručni časopis za bibliotekarstvo, rukopise i staru književnost. Izlazio u Leipzigu od 1840–1870. Uređivao ga E.W. Robert Naumann.

176. "upravljao je knjižnicom kao što je njegov prijatelj Cavour upravljao svojom zemljom, približno sličnim duhom i sredstvima: usavršavajući jednom rukom njezinu unutarnju organizaciju, dok je drugom širio njene granice".

177. "voditelj odjela tiskanih knjiga"

178. /Knjižnica/
"Britanski muzej nije vašarska šatra, nego ustanova za širenje kulture, on je odio za usluživanje građana. Mora biti vođen u duhu drugih javnih odjela. On mora biti vođen s najvećom mogućom širokogrudnošću".

179. Thomas Grenville /1755–1846/, engleski državnik i bibliofil, prijatelj A. Panizzija. Njegova velika zbirka /Americana, aldine, Hispanica, inkunabule na pergameni/ nalazi se danas u knjižnici Britanskog muzeja u Londonu.

180. Katalog tiskanih knjiga Britanskog muzeja /British Museum General catalogue of printed books/ – London. 1. izd. 1880–1905 u 71 sv.; 3. izd. 1965–1966 u 263 sv.

181. Friedrich Gärtner /1732–1847/ bavarski graditelj. Sagradio u Münchenu Crkvu sv. Ljudevita /Ludwigskirche/, Drž. knjižnicu /Staatsbibliothek/, Sveučilište /Universität/ i dr.

182. "unešeni fond"

183. "neunešeni fond"

184. Guglielmo Libri /1803–1869/, talijanski profesor matematike. Kao odlični poznavalac knjiga, godine 1841. u Parizu postaje član Komisije za inventariziranje rukopi-

sa. U tom svojstvu neovlašteno uzima i prenosti u Englesku vrlo velik broj dragocjenih rukopisa i knjiga iz francuskih knjižnica /11 aukcija!/ Francuski sud osudio ga je na 10 godina robije.

185. "novi fond"

186. Catalogue générale –
Opći katalog tiskanih knjiga. Do danas izišlo 220 svezaka tj. do slova W.

187. Karl Džiatzko /1842–1903/, klasični filolog i bibliotekar /Bonn, Freiburg, Wroclaw, Göttingen/. Njegove Instrukcije za popisivanje knjiga Wroclawske knjižnice /1866/ bile su osnova za izgradu poznatih Pruskih instrukcija /1899/. Autor većeg broja drugih stručnih djela.

188. Deutsche Bücherei in Leipzig, arhiv za njemačku knjižnu produkciju tj. ustanova koja bi imala zadatke: sabiranje svih knjiga tiskanih na njemačkom jeziku, davanje obavijesti o tom materijalu, izrada njemačke bibliografije.

189. Kraljevska knjižnica u Berlinu /Königliche Bibliothek zu Berlin/ Osnovana 1659, otvorena 1661. Najveći polet za Friedricha II Velikog /1740–1786/. /God. 1856. kupila zbirku slavenskih rukopisa Vuka Karadžića! /Nakon osnutka Njemačkog carstva /1871/ postala Pruska državna knjižnica /Preussische Staatsbibliothek/., Danas se zove: Njemačka državna knjižnica /Deutsche Staatsbibliothek/ i broji oko 1.700.000 svezaka.

DEVETO POGLAVLJE

Mnoge velike evropske knjižnice imaju dugu prošlost i zahvaljujući njoj razvile su se u izrazito samostalne ustanove. No isti taj povijesni razvitak povezao ih je s grupama kojima se granice djelovanja danas većinom poklapaju s nacionalnim granicama. Svaka od tih grupa, promatrana kao cjelina, pokazuje neka posebna obilježja koja se mogu objasniti upravo poviješću dotične nacije.

Ako je na primjer karakteristično za Njemačku da su se u njoj do danas održala načela partikularizma i regionalizma, ako Francusku nasuprot tome smatramo tipičnim primjerom krute centralizacije, onda te razlike dolaze do izražaja i u organizaciji njihovih knjižnica. Čak u pojedinim njemačkim državicama postoje državne, pokrajinske i sveučilišne knjižnice, koje se također međusobno razlikuju po strukturi. Njima se pridružuju gradske knjižnice od kojih se svaka čvrsto drži svojih lokalnih osobitosti. Usporede li se knjižnice po broju knjiga, tada daleko ispred ostalih odskače njemačka prijestolnica. Državna knjižnica ima preko milijun i pol svezaka, a ostale berlinske knjižnice ukupno oko tri milijuna.

Pored njih Münchenska knjižnica znatno prelazi milijun svezaka, a knjižnica u Strassburgu gotovo isto toliko. Nadalje, četiri državne i gradske knjižnice kao i šest sveučilišnih knjižnica imaju svaka po više ili nešto manje od pola milijuna. – A pogledajmo sada Francusku! Statistika Bibliothèque Nationale navodi brojku od tri i pol milijuna svezaka. S ostalim pariškim knjižnicama povećava se taj broj na daljnjih šest milijuna. Međutim izvan prijestolnice postoje samo tri ustanove koje imaju približno pola milijuna svezaka. Razlike između pojedinih knjižnica, kao što smo vidjeli u prošlom poglavlju, gotovo su nestale u doba revolucije. Knjižnice su bile spajane, stavljane pod nadzor ministarstva prosvjete, a bibliotečno poslovanje bilo je povjereno službenicima koji su za to jednoobrazno pripremljeni. Ministarstvo ima nadzor čak i nad gradskim knjižnicama, premda su one bile prepuštene lokalnim vlastima. što može postići ovako dobra organizacija rada dokazuje tiskanje Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France, koje je započeto 1885. a sada se približava svom završetku.

U stanovitom smislu, Italija danas stoji negdje u sredini između Njemačke i Francuske u tom pogledu. Ovdje nalazimo časnu staru Vatikanu koja je opet, nakon dugog Trnoružičina sna, otvorila svoje dveri svijetu znanosti i koja je pod uzornom upravom oca Ehrlea[190] došla do značajnih prinova kao što su obiteljske zbirke Borghese i Barberini. U njoj je uređen i veliki odjel priručnih djela, a da ona uza sve to nije izgubila svoj tradicionalni karakter knjižnice rukopisa. Tamo postoje i druge ustanove s

višestoljetnom tradicijom kao što su Magliabechiana, Laurenziana i Marciana, zatim Brera, djelo carice Marije Terezije, i konačno, knjižnica Vittorija Emanuela u Rimu koja je bila uređena tek nakon političkog ujedinjenja Apeninskog poluotoka. Sve ih je, međutim, zajedno s ostalim državnim i sveučilišnim knjižnicama bez obzira na to koliko različita bila njihova unutrašnja struktura, uzela pod svoje okrilje centralna uprava nove kraljevine i uredila ih na način koji po ujednačenosti ne zaostaje za uređenjem francuskih knjižnica.

Lako bismo mogli navesti još više takvih primjera, ako pogledamo prilike u Engleskoj. No zadovoljimo se ovim što smo naveli, kako bismo utvrdili jedan momenat karakterističan za svaku pojedinu knjižnicu ili skupinu knjižnica, naime, sudbinu takve ustanove u maloj ili većoj zajednici. Nijedan reformator ne smije taj momenat ispustiti iz vida, ne želi li razoriti bit tih ustanova. Ali osim toga, važan je još jedan momenat: opće prilike, potrebe, strujanja vremena koja obično prelaze mjesne pa i nacionalne granice. U prošlosti smo mogli potpuno sagledati njihovu vrstu, jačinu i uspjeh, sada, međutim, o njima možemo stvoriti tek nepotpunu i nejasnu sliku.

Jedan od zajedničkih problema svim modernim knjižnicama je pitanje prostora. Već je Leibniz primijetio: "Sic mundus adhuc mille annos durabit, et tot libri, ut hodie, conscribentur, veror, ne e bibliothecis integrae civitates fient."[191] Slično zamišlja i jedan Amerikanac: "The libraries of Cambridge" – misli se na Sveučilište Harvard – "were to to grow toward Boston, those of Boston toward Cambridge, until in the intervening space everything was to be submerged and drowned out in the sea of books".[192] Stvari se još do danas nisu razvile do te mjere, ali se posvuda neumorno razmišlja o sredstvima pomoću kojih bi se svladale gomile knjiga što svakim danom postaju sve veće. Polazeći od stajališta da se intenzivno koristi samo malen postotak knjiga, a ostale su u pravilu ne koriste, neku su predlagali da se knjižni fond podijeli u živi i mrtvi dio. Ekstremni duhovi predlagali su da se ovaj posljednji uništi u autodafeu[193] koji bi se priređivao jedamput godišnje ili da se proda zainteresiranima. Umjereniji glasovi u Americi, Italiji i Njemačkoj tražili su da se podignu velika sabirna spremišta izvan grada. No čini se da se još uvijek nije – barem ne u Njemačkoj – stiglo dalje od stadija planiranja.

S pitanjem odlaganja knjiga u spremišta usko je povezan i način smještaja. Vidjeli smo da je ideal prosvjetiteljstva bio rasporediti knjige strogo sistematski i izraditi stručni katalog točno prema tom smještaju. No vjera u mogućnost klasifikacije znanosti izgubila je svoje pobornike. Razdvajanjem spremišta i prostora za publiku nestao je tip biblioteke–dvorane koji je knjige ujedinjavao u veliki duhovni kozmos. Već smo u ranom 19. stoljeću vidjeli prve odlučne napade na zastarjela načela. Danas se knjige na evropskom kontinentu – još najmanje u Njemačkoj – raspoređuju većinom po numerusu currensu, podijeljene su pri tom samo u velike skupine i složene po formatu. Pored stručnog kataloga, ili umjesto njega, čest je predmetni katalog, premda dosad nisu svladane poteškoće oko njegove izradbe, koje nisu nimalo manje od onih kod stručnog kataloga.

Predmetni i imenski katalog spojeni su u takozvani dictionary catalogue.[194] Najprije je to učinjeno u Americi, pa zatim, slijedeći taj primjer, u Engleskoj, a tu i tamo i u ostalim zemljama Evrope. U isto vrijeme odustalo se od usklađivanja kataloga i smještaja knjiga. No nasuprot gore navedenoj metodi po numerusu currensu, u Americi je zadržano načelo smještaja knjiga po strukama. U tu svrhu stvoren je cijeli niz umjetnih shema. Njih sve po značenju daleko nadmašuje decimalna klasifikacija M. Deweya.[195] Nju su uvele mnoge srednje i male knjižnice Sjedinjenih Država i Engleske, dok je velike knjižnice nisu prihvatile. Njeno širenje na evropskom kontinentu sprečavalo je kritičko držanje vodećih stručnjaka, ali Institut international de bibliographie u Bruxellesu[196] prihvatio je Deweyev sustav i marljivo ga propagirao.

Taj Institut, osnovan devedesetih godina prošlog stoljeća uz pomoć belgijske vlade, stvoren je s namjerom da bude centar za najrazličitija bibliografska pitanja, te da izda univerzalan repertorij svjetske književnosti. Do godine 1914. Institut je stvorio značajna djela, premda su mu planovi ponekad prelazili granice mogućega. Sličan, no ipak manje zamašan posao započet je u Londonu na inicijativu Royal Society. Tu se, u suradnji s pojedinim zemljama, namjeravalo izraditi međunarodni katalog prirodnih znanosti. Prvi svjetski rat i njegove posljedice naglo su prekinuli rad u oba zavoda. Kako, međutim, znanost ne može i ne smije zanijekati svoj međunarodni karakter, veze između pojedinih knjižnica, unatoč svim otporima, opet će se ponovno stvarati i preko nacionalnih granica.

Mnogi povjesničari razdoblje koje počinje s francuskom revolucijom završavaju s prvim svjetskim ratom. Jedna od najznačajnijih osobina toga razdoblja je oživljavanje nacionalne misli i njezino ostvarivanje. U tom vremenu, morala se javiti i želja da se sveukupna nacionalna književnost sabere na jednom mjestu i da se tako sačuva za potomstvo. Što su u tom pogledu postigle Engleska i Francuska, opisali smo u prošlom poglavlju. Nacionalnoj knjižnici u Parizu i Britanskom muzeju pridružuje se danas Kongresna knjižnica u Washingtonu. Osnovana godine 1800. i marljivo potpomagana od predsjednika Jeffersona, ona se ipak sporo razvijala i morala je svladati više katastrofa. Tek od godine 1870, kada je dobila pravo pohranjivanja obveznog primjerka, otpočeo je njezin uspon. Godine 1897. preselila se u krasnu novu zgradu i sada broji oko dva milijuna svezaka. Svoj zadatak centralne knjižnice ispunjava i umnožavanjem kataložnih listića i njihovom prodajom gotovo svim značajnijim knjižnicama Sjedinjenih Država. Na taj način ona je katalogizaciju ovih knjižnica postavila potpuno nove temelje.

U Italiji se već dulje vremena nastoji pretvoriti nekadašnju knjižnicu Magliabechianu, danas Biblioteca Nazionale u Firenci, u sabiralište sveukupne literature ko-

ja se odnosi na Apeninski poluotok. Tamo dolazi obvezni primjerak iz cijele Kraljevine i tu se od godine 1886.izdaje Bollettino delle publicazioni italiane. Slično je učinila i Švicarska, otvorivši godine 1900.Zemaljsku knjižnicu u Bernu, s tom razlikom što knjižari tu dobrovoljno šalju potrebne knjige, a ne da ih se na to mora prisiljavati.

I u Njemačkoj je pitanje obveznog primjerka bilo u žarištu pokreta koji je tražio osnivanje nacionalne knjižnice. Njezini počeci idu u godinu 1848. Tada je knjižar Hahn iz Hannovera zavještao Frankfurtskom parlamentu svoj nakladni zavod kao temelj za njemačku državnu knjižnicu. Njegov primjer slijedilo je četrdesetak njegovih kolega. Ali nekoliko godina kasnije, knjige novoga zavoda prešle su u Germanski muzej.[197] Tek nakon osnutka Njemačkoga carstva, ponovno je oživjela misao koju bijaše pokrenuo Hahn. Tu je misao podupirao knjižar Brockhaus,[198] Treitschke je o njoj pisao u "Pruskim godišnjacima", dok su bibliotekari Dziatzko, Hartwig i Wilmanns predali ministarstvu predstavku. Između ostaloga bila je namjera da se Kraljevska knjižnica u Berlinu proširi u veliku nacionalnu knjižnicu. Pothvat ovoga puta nije propao zbog političkih događaja, već zbog protivljenja pojedinih nakladnika da prihvate uvođenje obveznog primjerka za cijelo carstvo. Tome su se pridružile partikularističke protustruje, pa su se doskora javili i pokušaji da se osnuje posebna katolička centralna knjižnica.

Da plan ipak nije propao, najvećim je dijelom zasluga Althoffova. Ostvarenjem toga plana okrunjeno je njegovo životno djelo na području bibliotekarstva. Čini se da je baš on predložio stvaranje posebne knjižnice Burzovnog saveza i navodno se složio s time da joj sjedište ne bude Berlin. Na taj je način ratne godine 1916.mogla biti otvorena Deutsche Bücherei u centru njemačkog književarstva Leipzigu. Njezina je namjena bila da postane arhiv nacionalne književnosti. Za tu njezinu ulogu vezana je i obveza objavljivanja njemačke bibliografije. Ali kako se ta knjižnica zasnivala samo na dobrovoljnom slanju knjiga, kako njezine zbirke teku tek od godine 1913.i kako uz to njezin odnos prema starijim centralnim knjižnicama u Berlinu i Münchenu nije bio utvrđen nikakvim propisima, morat će se još obaviti kojekakvi zadaci prije nego što se i u Njemačkoj stvori ustanova kakve imaju drugi kulturni narodi.

Pored nacionalnih tendencija, našem vremenu utiskuju svoj pečat i socijalne tendencije. One zahtijevaju stvaranje i uređenje narodnih knjižnica. Njima ćemo se nešto pobliže pozabaviti na kraju, izbjegavajući pri tom, kao i dosad, svako načelno razmatranje, već naprotiv dat ćemo pregled dosadašnjeg razvitka, najprije u drugim zemljama pa onda u Njemačkoj.

Pred devedeset godina pisao je Tocqueville: "Aux États Unis l'ensemble de l'éducation des hommes est dirigé vers la politique."[199] – Amerikanci imaju bezgranično povjerenje u odgoj. Oni ga smatraju najboljim sredstvom da svoj narod osposobe da upravlja samim sobom, dobro i mudro, kako bi iz elemenata koji su po svom podrijetlu tako heterogeni, stvorili jedinstvenu veliku naciju. Zato svakog, pa i najnižeg predstavnika društva, a ne samo njegove gornje slojeve, treba odgojiti u Amerikance i dostojne članove "etičke demokracije", kako ju je nazvao Münsterberg.

Škola sama ne može ispuniti tako težak zadatak. Po američkom shvaćanju, tu joj kao ravnopravan faktor, mora pomoći narodna knjižnica (public library). Ona mora nastaviti odgojno djelo škole i onima koji napuštaju školu otvoriti put daljnje izobrazbe. Ona mora ispuniti tri zadatka: buditi zanimanje, olakšavati rješavanje zadataka što ih donosi zvanje i voditi brigu o dobroj razonodi pomoću knjiga. Narodna knjižnica teži za tim da se knjige što intenzivnije koriste, da se otklone sve zapreke u tomu i da se za to pridobiju svi slojevi naroda. Njezini službenici rade poput poslovnih ljudi koji žude za što boljim plasmanom. Narodna knjižnica služi ljudima kao drugi dom, ona predstavlja najvažniju ustanovu i kulturno središte grada. Zbog toga njezina daljnja izgradnja nailazi na najživlje zanimanje širom Sjedinjenih Država, kako to potvrđuju brojne knjige, sastavci u časopisima pa čak i članci u dnevnim novinama, a svake godine dolaze novi prijedlozi za njezino poboljšanje.

Već je 18. stoljeće bilo svjedok čitalačke strasti kolonista. Iz te je strasti progovarao duh prosvjetiteljstva koje je prethodilo političkom otcjepljenju od Engleske. Tada su nastale takozvane subscription libraries.[200] Prvu je godine 1731.osnovao u Philadelphiji nitko drugi do Benjamin Franklin. One su se brzo širile i sve su više poprimale javni karakter, dopuštajući pristup i onima koji nisu bili njihovi članovi. Ali od subscription library do narodne knjižnice bio je još dugačak put. Taj je put prešla takozvana school district library[201] koja je jednim pokrajinskim zakonom bila uvedena najprije u državi New York, a potom i drugdje, a financirala se – što bijaše najznačajnija novina – pomoću jednog dodatka na opći porez.

Pravu takvu narodnu knjižnicu koja se uzdržavala pomoću javnih prinosa, i to čak bez odobrenja države, osnovao je godine 1833.Peterborough u New Hampshireu. Državi New Hampshire također pripada zasluga da je godine 1849.donijela prvi opći zakon o javnim knjižnicama. No na čelo cijelog pokreta stupila je tada zemlja s najstarijom kulturnom tradicijom u Sjedinjenim Državama, Massachusetts, sa svojim glavnim gradom Bostonom.

Počevši od godine 1798, država Massachusetts donijela je šezdesetak zakona koji se odnose na bibliotekarstvo. Godine 1848.gradu Bostonu pripalo je pravo osnivanja jedne narodne knjižnice, a tri godine kasnije ta se punomoć protegla na cijelu državu. Za dodatni budžet bila je najprije određena gornja granica koja je kasnije ukinuta. Od godine 1890.Massachusetts daje državna sredstva za unapređivanje narodnih knjižnica i postavlja posebnu komisiju. Godine 1919.bilo je četiri stotine četrnaest narodnih knjižnica, među njima osamdeset dvije u općinama s manje od tisuću stanovnika.

Zanimanje za narodne knjižnice otpočelo je u Bostonu prije nego što je državnim odobrenjem bila dana mogućnost za njezino osnivanje. Jedan od najneumorni-

jih pobornika narodnih knjižnica bio je profesor Sveučilišta Harvard G. Ticknor. On je godine 1815. boravio kao student u Göttingenu i tu ga se najdublje dojmilo bogatstvo i liberalnost tamošnje knjižnice. U godinama koje su bile odlučujuće za osnivanje narodnih knjižnica on je u jednom programatskom pismu primijetio: "The public library should come in at the end of our system of free instruction, and be fitted to continue and increase the effects of that system by the self–culture, that results from reading" [202] – za razliku od Pruske u kojoj po završetku školovanja nije za to postojala nikakva mogućnost. Taj je program ostvarila bostonska Public Library koja bijaše otvorena godine 1854. Ona se dvaput selila u nove prostorije, podizala je širom grada podružne knjižnice i postaje za prihvat knjiga, a sada broji preko milijun svezaka.

Različito od jedinstvenoga razvoja u Bostonu razvijale su se stvari u New Yorku. Tamo je godine 1849. trgovac Astor[203] utemeljio jednu knjižnicu kojom je upravljao Cogswell, nekadašnji Ticknorov studentski kolega u Göttingenu. Vjerojatno su na njegov poticaj neke novine označile novu knjižnicu kao complette in all its parts dodavši: "The Library of Göttingen is the only one in the world on exactly the same plan". [204] Ta je Astorova knjižnica zadržala i dalje svoj učeni karakter. Isto vrijedi i za Lanox–Library koja je nastala godine 1870. privatnom zakladom. Treću knjižnicu namjeravao je svom rodnom gradu darovati S.J. Tilden, no pobijanje oporuke od njegovih nasljednika odugovlačilo je provedbu njegove želje. Pored toga bio je već uređen velik broj posudbenih knjižnica. Nedostajalo je još samo ujedinjenje svih ovih knjižnica u veliku New York Public Library. [205] To se dogodilo godine 1895. pod rukovodstvom vrsnog organizatora Billingsa. Danas ovaj svjetski grad posjeduje veličanstvenu bibliotečnu zgradu u kojoj se nalazi prezentna knjižnica s gotovo milijun i pol knjiga, uz to je tu jedan posudbeni odjel s približno isto toliko svezaka i preko četrdeset podružnica.

Promotrimo li posve općenito američki pokret za osnivanje narodnih knjižnica, najprije zapažamo njegov spori napredak. To se promijenilo godine 1876, kada je neposredno nakon izložbe u povodu stogodišnjice Deklaracije nezavisnosti, osnovano Američko bibliotekarsko društvo,[206] u kome je već poznati nam tvorac decimalne klasifikacije Dewey razvio svoju odlučujuću djelatnost. Tek tada zapravo započinje nastojanje da se ostvare pedagoški ciljevi. Bio je uređen Bibliotečni ured koji je snabdijevao knjižnice svim potrepštinama. Tada dolazi i do otvaranja bibliotekarskih škola u kojima se teoretski i praktično školuje potrebno osoblje. Američko bibliotekarstvo zahvaljuje upravo Američkom bibliotekarskom društvu svoju osebujnu jedinstvenost u uređenju i poslovanju, a ta je jedinstvenost išla čak do uvođenja određenog bibliotekarskog rukopisa.

Naročite poteškoće nastajale su u snabdijevanju velikih okruga knjigama, što gradske općine nisu mogle svladati, iako su već dulje vremena postojale putujuće knjižnice. Zbog toga su se rješavanjem toga zadatka bavile državne bibliotečne komisije. One su bile organizirane po ugledu na Massachusetts i uzorno su radile na području države

New York, pa u Kaliforniji sistemom tzv. free county libraries. [207]

Financiranju i organiziranju narodnih knjižnica od strane grada i države pridružuje se posvuda privatna pomoć. Ona daleko nadmašuje evropske pojmove. Sjetimo se samo na milijune koje je Carnegie[208] namijenio izgradnji knjižnica.

Dobro uređena američka narodna knjižnica otvorena je svakome, do kasne večeri, često i nedjeljom. Publika ima pristup do regala s knjigama, ona može dobiti tiskane upute ili polaziti tečajeve o korištenju knjižnice. Postoje i posebni uredi koji daju usmene, pismene ili telefonske obavijesti. Prinove se objavljuju u periodičnim biltenima i prate objašnjenjima. Za razne spomen–dane, aktuelna pitanja, prijedloge zakona, posebno se sastavljaju popisi literature. Narodna knjižnica mora imati predavaonicu i izložbenu dvoranu. Priredbe koje se u njima priređuju služe proširivanju kruga korisnika. Vrše se i direktno reklame preko novinskih oglasa i plakata. Konačno narodna knjižnica ima i dobru knjižnicu za slijepce, a prije svega odjel dječje knjige.

Ona otvara za djecu posebne prostorije sa zbirkama knjiga koje su poredane po pedagoškim mjerilima, a i pojedinim školama šalje željene skupine knjiga. Zato nastavnici podučavaju mladež kako se može koristiti knjižnicom i ta nastava počinje već u najnižem razredu. Tako škola i narodna knjižnica pružaju jedna drugoj ruku u zajedničkom radu na velikom zadatku koji je američki optimizam postavio svome prosvjetnom sistemu.

I u Engleskoj narodna knjižnica ide u red važnih ustanova javnoga života, no ona nije prožeta jednakom logičnom dosljednošću kao ona onkraj Oceana. Ovdje se nalazimo na povijesnom tlu, a ono zahtijeva dosta obziran pristup. I pored sve težnje za obrazovanjem u Engleskoj još često glavnu riječ ima osjećaj za socijalno raslojavanje. Otuda negodovanje prema državnom upravljanju i otpor praksi koja oponaša trgovačko poslovanje. Englezi se prije svega teško odlučuju da u svoj tradicionalni odgojni sustav, koji je tako usko povezan sa sportom, uvrste poduku u korištenju knjižnicom prema američkom uzoru.

Narodne knjižnice obiju, krvno srodnih država, imaju prilično sličnu strukturu zahvaljujući prije svega mnogostrukoj suradnji Američkog bibliotekarskog društva sa srodnom organizacijom u Engleskoj, koja je osnovana godine 1877. Britanske su knjižnice u mnogom pogledu zaostajale za američkim što se tiče valjanosti uređenja, pa se tako na primjer tek nakon prvog svjetskog rata sustav narodnih knjižnica proširio i na engleske pokrajine. Ukidanjem maksimalne granice za poreznu stopu potpuno je otvoren put njihovu razvoju.

Posebno još treba istražiti pitanje – je li pri osnivanju narodnih knjižnica jedna zemlja slijedila inicijativu druge? Danas prevladava mišljenje da je u oba dijela anglo–saksonskoga svijeta taj pokret tekao paralelno. Za to govori istovremenost njihova

nastanka, čvrsto uzajamno zahvaćanje propisa, koji su doneseni s ovu i onu stranu Oceana, što se zapaža pri njihovu uspoređivanju, o tome, konačno, govori prikaz što ga je o ovim događajima dao E. Edwards,[209] duhovni otac engleskih narodnih knjižnica.

Svojom oštrom kritikom postojećih prilika i svojim prijedlozima, koji su išli daleko ispred svog vremena, Edwards podsjeća na Eberta, samo što su u njemu, za razliku od njemačkog reformatora u bibliotekarstvu, bile ujedinjene i praktične i teoretske sposobnosti. Njegov je pomoćnik bio Ewart,[210] istaknuti član Parlamenta, koji se u prvim redovima borio za sva pitanja narodnog prosvjećivanja. Poticaj za opće bavljenje engleskim bibliotekarstvom dali su odbori u Parlamentu koji su prvi put godine 1835. bili ustrojeni radi reforme Britanskog muzeja. Edwards, koji im nije službeno pripadao, iznosio je ideje, a Ewart ih je zastupao u Komisiji, davao željene obavijesti pismenim i usmenim putem i djelovao preko brošura. Godine 1845, Parlament je dozvolio svakom gradskom okrugu da podiže muzeje i u tu svrhu uvede porez. Tri godine kasnije bila je u Warringtonu, istodobno kad i muzej, otvorena jedna knjižnica. Godine 1849., na Ewartov prijedlog, sastao se jedan odbor Parlamenta da posebno razmotri pitanje narodnih knjižnica. I unatoč žestokim otporima i osobnim napadima objavljena je godine 1850. Ewartova odredba kojom su se propisi o muzejima proširivali i na osnutak knjižnica. Slijedećih godina stvoren je niz daljnjih propisa, sve dok godine 1892. nisu svi sažeti u jedan veliki zakon.

Što se tiče ostvarenja Ewartovih propisa, njih je već godine 1850. prihvatio Northwich, a slijedećih godina i više drugih mjesta. Poslije toga razvoj je, kao i u Americi, tekao sporo. Do bržeg tempa dovela je sedamdesetih godina agitacija u vezi s donošenjem zakona o osnovnim školama, nadalje proslava jubileja kraljice Viktorije godine 1887, koji se u više mjesta proslavljao utemeljivanjem narodnih knjižnica, te konačno to što je Carnegie darovao za izgradnju knjižnica. Danas gotovo svaki grad u Engleskoj ima svoju narodnu knjižnicu.

Što je Boston učioni za Ameriku, veliko industrijsko središte – Manchester, učinilo je za Englesku. Tamo je stvarno godine 1852. otvorena prva narodna knjižnica koju je šest godina uzorno vodio Edwards. Manchester je još i danas na čelu pokreta za osnivanje narodnih knjižnica. London je, naprotiv, dugo vremena bio potpuno u sjeni. To se između ostaloga može objasniti njegovim kompliciranim statutom. Prijestolnica je zapravo tek od jubilarne 1887. godine donekle nadoknadila ono što je propustila.

Na evropskom kontinentu naročit napredak pokazuju skandinavske zemlje. One već dulje vremena marljivo promiču sva pitanja narodnog prosvjećivanja i podižu po gradovima i selima narodne knjižnice. One danas nastoje postići što je moguće jedinstveniju organizaciju po američkom uzoru. U toj organizaciji država predstavlja središte koje savjetom, novcem i materijalom podupire udružene ustanove.

Znatno je drukčije bilo u Njemačkoj. Prva faza bi se mogla datirati od oslobodilačkih ratova do sredine stoljeća. Tada nastaju mnoge male knjižnice zanatskih i obrazovnih udruženja kao i putujuće knjižnice po selima. Ovdje naročitu pozornost zaslužuje djelatnost rentijera Preuskera koji je objavljivao razne stvari, a godine 1828. pokrenuo je osnivanje gradske knjižnice u Grossenheimu u Saskoj i poticao Sasko gospodarsko društvo na podizanje knjižnica po selima.

Mnogo toga što je bilo započeto u ovom razdoblju nije preživjelo vrijeme revolucije i reakcije. Ugodan izuzetak predstavljale su u tom pogledu knjižnice u Berlinu. Svoj nastanak one zahvaljuju povjesničaru von Raumeru[211] koji se i inače, kao što veli Ranke, "zalagao za pokrete onoga vremena koji su se smatrali naprednima". Utisci s jednog puta po Americi naveli su ga da godine 1841. osnuje Savez za znanstvena predavanja. Znatne viškove tog Saveza slao je gradu Berlinu tako da je ovaj godine 1850. mogao otvoriti četiri narodne knjižnice. Savez je sudjelovao u financiranju knjižnica gotovo dva desetljeća, nakon toga grad sam snosi troškove. Devedesetih godina došlo je do reorganizacije: knjižni fond je bio obnovljen, sredstva povećana, a vrijeme posjeta povoljnije uređeno. Godine 1907. stvoren je centralni zavod oko kojega se sada okupilo dvadeset osam narodnih knjižnica i četrnaest čitaonica.

Izvan Berlina taj pokret ojačao je tek nakon osnivanja Carstva, a za to je posebno zaslužno Društvo za širenje narodnoga prosvjećivanja. Ono je, međutim, više koristilo selu i manjim mjestima. Za narodne knjižnice većih gradova naročito su plodonosne bile devedesete godine. Tada su vodeće ličnosti u bibliotekarstvu bile među ostalima kielski bibliotekar Nörrenberg, koji je prilikom jedne posjete svjetskoj izložbi u Chicagu upoznao američke bibliotekarske prilike, pa bečki profesor Reyer, koji je također bio proputovao i Sjedinjene Države i Englesku da bi poslije toga u domovini stvorio impozantnu organizaciju narodnih knjižnica. Važan zadatak vršili su, nadalje, Društvo za etičku kulturu osnivanjem čitaonica, konačno, Društvo Komenskog. Ovo je društvo djelovalo putem agitacije i godine 1889. poslalo je njemačkim gradskim magistratima okružnicu koja je sadržavala konkretne smjernice. Slijedeće godine njegovi su pripadnici osnovali i centralni organ: Die Blätter fur Volksbibliotheken a osnivali su i čitaonice.

Ovi uspjesi podosta su odgovarali očekivanjima. Otvoren je velik broj novih narodnih knjižnica, bilo kao općinskih zavoda, kakvi su isprva bili Charlottenburg i Eberfeld, bilo kao ustanova pojedinih udruženja. Ta su se udruženja osnovala pomoću budžeta grada, kao na primjer u Hamburgu, ili pak pomoću privatnih zaklada kao što je to prekrasna Kruppova čitaonica. Isto tako važno pitanje kao otvaranje novih knjižnica bila je reorganizacija već postojećih. Velika je zasluga pobornika narodnih knjižnica što su naveli starije gradske knjižnice da napuste beskorisnu konkurentsku borbu s državnim ustanovama i da slijede iste ciljeve kakve su imale i narodne knjižnice.

Selo je sada dobilo brojne općinske ustanove s putujućim knjižnicama. Pokrajine Saska i Württenberg prve su odobrile skromnu državnu pripomoć. I prusko je mi-

nistarstvo, od godine 1875. nadalje, pokazivalo zanimanje za bibliotekarstvo, donoseći ukaze, zatim unošenjem jedne male stavke u budžet, i konačno, godine 1909. uvođenjem diplomskog ispita za knjižničare. No unatoč svemu tome, u Njemačkoj je vrijedilo načelo da država treba samo savjetovati i pomagati, i da ne preuzima inicijativu niti ne inzistira na stvaranju velikih organizacija.

To načelo nije provedeno jedino u ugroženim istočnim graničnim pokrajinama. Godine 1896. stvoren je Savez gornjošleskih narodnih knjižnica u koji su ušle knjižnice raznih općina, udruženja i privatnih poduzeća. Postavljen je jedan bibliotekar i Savez je, zahvaljujući jakoj moralnoj i financijskoj podršci vlade, do 1914. godine postigao značajne rezultate. Još intenzivnije sudjelovala je pruska država u organizaciji bibliotekarstva u Poznanu. Tu je godine 1903. Biblioteci cara Wilhelma pripojena jedna pokrajinska putujuća knjižnica, Knjižnica cara Wilhelma predstavljala je centar gradskih i seoskih narodnih knjižnica i tako sve knjižnice u pokrajini obuhvaćala jedinstvenom upravom.

Prvi svjetski rat i njegove posljedice stvorili su u Njemačkoj, i unutar zemlje kao i prema vani, nove prilike. Danas vodeći njemački bibliotekari kao na primjer Ackerknecht, koji se posebno bavi praktičnim uređenjem knjižnica, i W. Hofmann, koji više teži za idejnim ciljevima, shvatili su, i pored svih razmimoilaženja u nekim pojedinostima, aktuelne potrebe vremena. Međutim, između programa i stvarnosti još uvijek zjapi praznina. Tek kad se ukloni ta praznina, moći će narodne knjižnice potpuno ispuniti svoj zadatak u službi nacionalne kulture.

Bilješke

190. Franz Ehrle /1845–1934/, njemački isusovac, bibliotekar i arhivar Rimske crkve, prefekt Vatikane. Izvršio preuređenje i modernizaciju te knjižnice, počeo s izdavanjem kataloga njenih rukopisnih zbirka.

191. "Bude li ovaj svijet trajao još tisuću godina i bude li se pisalo toliko knjiga kao danas, bojim se da iz knjižnice ne postanu cijeli gradovi".

192 "Knjižnice u Cambridgeu rast će prema Bostonu, a one bostonske prema Cambridgeu dok u međuprostoru ne bude sve preplavljeno i potopljeno u moru knjiga".

193. autodafé – spaljivanje heretičkih knjiga na lomači koje je vršila inkvizicija u Španjolskoj i u Portugalu.

194. "ukršteni katalog" (katalog–rječnik)

195. Melvil Dewey /1851–1931/, američki bibliotekar i bibliograf. Djelovao je u Amherstu, na sveučilištu Columbia u New Yorku i u Albanyju. Počevši od god. 1876. za

potrebe knjižnica razradio decimalnu klasifikaciju /DK/.

196. Međunarodni zavod za bibliografiju u Bruxellesu. To je jedan od odjela Saveza međunarodnih udruženja /Union des Associations Internationales/. Bavi se problemima bibliografije, u najširem smislu te riječi, svim pitanjima u vezi s knjigom i bibliotekarstvom, s dokumentacijom i sl.

197. Germanski muzej /Germanisches Museum/ sa sjedištem u Nürnbergu.

198. Friedrich Arnold Brockhaus, njemačka knjižarska i izdavačka kuća. Utemeljena 1805. u Amsterdamu, od 1817. do 2. svjet. rata u Leipzigu, od 1945. u Wiesbadenu i od 1953. ponovno u Leipzigu. Izdala brojne popularno–znanstvene knjige, naročito poznata po svom B–Lexiconu.

199. "u SAD sav je odgoj ljudi usmjeren na politiku"

200. "potpisničke /predbrojničke/ knjižnice"

201. "knjižnica školskog okruga"

202. "pučka knjižnica ima doći na završetku našega sistema slobodnog obrazovanja i pripremiti produženje i povećanje učinka tog sistema samoobrazovanjem kao rezultatom čitanja".

203. John James Astor /1763–1848/, američki veletrgovac, osnivač prve javne knjižnice u Americi to je poznata Astor Library in New York.

204. "kao cjelovitu u svim svojim dijelovima", dodavši, da je "knjižnica u Göttingenu jedina u svijetu na potpuno istom planu".

205. Njujorška pučka knjižnica /New York Public Library/ utemeljena 1895, ali joj prvi počeci sežu u 1848 god. God. 1870 pripojene su joj još tri značajne knjižnice: Astor Library, Lenox Library i Tilden Trust Library.

206. Američko bibliotekarsko društvo /American Library Asociation. ALA/. Prvo poznato udruženje bibliotekara na svijetu. Osnovano je 1876. Igra veliku ulogu u razvoju bibliotekarstva u SAD.

207. "slobodne pokrajinske knjižnice"

208. Andrew Carnegie /1835–1919/, sjevernoamerički veleindustrijalac /"kralj čelika"/ koji je veliki dio svoga golemog bogatstva utrošio na podizanje visokih škola, znanstvenih zavoda, davanje stipendija i sl.

209. Edward Edwards /1812–1886/, namještenik Britanskog muzeja u Londonu, kasnije voditelj prve engleske Pučke knjižnice u Manchesteru. Zalagao se za donošenje poznatog Zakona o pučkim knjižnicama /Free public libraries act/. Napisao: Memoirs of libraries – 1859; Free town libraries – 1869; Lives of the founders of the Brit. Museum – 1870.

210. William Ewart /1798–1869/, engleski državnik. Zajedno s E. Ewardsom uspio da

engleski parlament izglasa poznati Free public libraries act /1850/.

211. Friedrich Raumer /1781–1873/, njemački historičar u Wroclawu /Breslau/ pa u Berlinu. Poslije puta po SAD postao velik promicatelj pučkoga knjižničarstva /Volksbibliotheken u Berlinu/.

SADRŽAJ

PRVO POGLAVLJE

Aleksandrijska knjižnica **5** – Knjižnice koje su prethodile Aleksandrijskoj: Egipat, Asirija, Asurbanipal **5** – Klasična Grčka **5** – Platon i Aristotel **6** – Helenizam **7** – Museion u Aleksandriji **7** – Predstojnici knjižnice **7** – Kalimahove pinakes **7** – Knjižnica u Pergamu **8** – Druge grčke knjižnice **8** – Nastanak knjižnica u Italiji **8** – Javne knjižnice u Rimu i pokrajinama **9**, Privatne knjižnice **9** – Uređenje knjižnica **10**.

DRUGO POGLAVLJE

Stari i srednji vijek **13** – Svitak papirusa i kodeks od pergamene **13** – Propast poganskih knjižnica **14** – Crkvene i samostanske knjižnice **14** – 5/6. stoljeće **14** – Knjižnica u Carigradu **15**, Samostanske knjižnice na Istoku **15** – Papinska knjižnica **15** – sv. Benedikt **16** – Kasiodor **16** – Izidor Seviljski – Galija **17** – Irci i njihove knjižnice **17**, Bobbio **17** – Anglosasi **18** – Bonifacije **18** – Karolinška renesansa **19** – Dvorska knjižnica, crkvene i samostanske knjižnice **19**.

TREĆE POGLAVLJE

Prevlast crkvenih i samostanskih knjižnica **23** – Fulda **23** – Korvey **23** – Weissenburg i Lorsch **24** – St. Gallen, Murbach, Reichenau **24** – St. Emmeran **25**, Tegernsee, Michelsberg **25** – Biskupske knjižnice **25**, Bernward iz Hildesheima **25** – Monte Cassino i Pomposa **26** – Cluny **26** i St. Victor **26** – Canterbury i St. Albans **26** – Sastav knjižnice **27** – Skriptorij **27** – Zaštita knjiga **27** – Librarius **27** – Prostor za knjige **28** – Posudba **28** – Katalozi i raspored knjiga **29**.

ČETVRTO POGLAVLJE

Kultura kasnog srednjeg vijeka **31** – Knjižnice benediktinaca **31**, Knjižnice franjevaca i dominikanaca **32** – Islamske knjižnice u Prednjoj Aziji **32** – Islamske knjižnice u Španjolskoj **33** – Friedrich II i Ludovik IX **33** – Bibliothèque du Roi i Karlo V **33** – Burgundski vojvode **34** – Knjižnica u Avignonu **34** – Knjižnica u Pragu **35** – Bibliotekarstvo u njemačkim gradovima **35** – Braća zajedničkog života **36** – Knjižnice na sveučilištima **36** – Sorbonne **36** – Uređenje kolegijske knjižnice **37**, Sistem pultova **37** – Njemačka **37** – Engleska, Richard de Bury **38**.

PETO POGLAVLJE

Talijanski humanizam **41** – Petrarca **41**, Boccaccio i Salutati **41** – Quattrocento: Niccoli, Poggio **42**, Aurispa kao lovac na rukopise **42** – Knjižnica sv. Marka i Laurenziana **43** – Bisticci **43** – F. da Montefeltro **43** – M. Korvin **43** – Knjižnice u Napulju, Paviji, Ferrari i Veneciji **44** – Vaticana u doba Nikole V **44** – Siksto IV **45** – Karakter renesansne knjižnice **45**, knjižni fond, raspored **46** – Engleska: H. od Gloucestera **46** – Francuska: Kraljevska knjižnica, Franjo I **46** – Obvezni primjerak **46** – Humanizam i njemačke knjižnice **47** – Sodalitas Basiliensis **47** – Posljedice izuma tiskarstva **48** – Schedel **48**, Maksimilijan I, Trithemius **48**.

ŠESTO POGLAVLJE

Posljedice reformacije: propadanje crkvenih knjižnica **51**, nove javne knjižnice **51** – Nove privatne knjižnice **52** – Kneževske knjižnice **52** – Palatina **53** – Knjižnica u Münchenu **53** – Vodeća uloga Njemačke i njezin pad **53** – Tip barokne knjižnice **54** – Escorial **54** – Bibliothèque du Roi **54** – Naudé i Mazarinova knjižnica **54** – Bodleiana **55** – Ambrosiana **56** – Vaticana **56**, Stjecanje Palatine **57** – Gustav Adolf i njemačke knjižnice **57** – August od Wolfenbüttela **57** – Ernst od Gothe **58** – Veliki izborni knez **58**.

SEDMO POGLAVLJE

Epoha prosvjetiteljstva **61** – Francuska **61**, Mauristi **61** – Colbert **61**, Bibliothèque du Roi **62**, Bibliotekari i organizacija biblioteka **62** – Engleska **63**, Filozofi prirode **63** – London: Dury i Bentley **63** – Osnivanje Britanskog muzeja **64** – Italija **64**, Magliabechi, Casanatense i Brera **64** – Njemačka **65**, Uffenbach i Hirsching **65** – Crkvene knjižnice **65**, Gradske i privatne knjižnice **65** – Kneževske knjižnice u Beču **66**, Kneževske knjižnice u Berlinu i Stuttgartu **66** – Petrogradska knjižnica **67** – Njemački bibliotekari **67** – Leibniz **68**, Leibnizova djelatnost, znanstvena i posudbena knjižnica **68** – Eckhard **68** – Brühl i Bünau **68** – Francke i Dresdenska knjižnica **68** – Göttingen i druge sveučilišne knjižnice **70**, Munchhausen **70**, Gesner i Heyne **71**, Organizacija knjižnica **71**.

OSMO POGLAVLJE

Francuska revolucija i knjižnice **75** – Bibliothèque Nationale, van Praet **76** – Njemačka; Maugérard **76**, Francuski zahvati **76** – Sekularizacija **77** – Upravni zadaci **77** – Göttingen i Berlin **77** – München i Schrettinger **78** – Ebert **78** – Nedostaci uređenja knjižnica **79** – von Mohl **79** – Britanski muzej i Panizzi **79** – Povećanje broja knjiga, katalogizacija, čitaonica **80**, Izgradnja spremišta **80** – Bibliothèque Nationale **81**, Delisle i katalogizacija **81** – Odraz na Njemačku **82** – Ritischl i njegova škola **82** – Althoffovo djelovanje u Berlinu **83** Althoffovo djelovanje u Pruskoj **84**.

DEVETO POGLAVLJE

Usporedba njemačkih, francuskih i talijanskih knjižnica **87** – Problem spremanja knjiga **88**, Problem stručnog rasporeda i katalogizacije **89** – Međunarodni sistemi **89** – Centralne ustanove: Washington **89**, Firenca, Bern, Deutsche Bücherei **89** – Narodna knjižnica u Sjedinjenim Državama **90**, Njezini počeci, zadatak **91** – Massachusetts i Boston **91** – New York **92** – Bibliotekarsko društvo **92** – Pokrajinska knjižnica **92** – Uređenje narodne knjižnice **93** – Narodna knjižnica u Engleskoj **93**, odnosi s Amerikom **93** – Edwards i Ewartova odredba **94** – Manchester i London **94** – Narodne knjižnice u Skandinaviji **94** – Njemačka: počeci **94** – Berlin **95** – Pokret devedesetih godina **95** – Putujeće knjižnice **95** – Gornja Šleska i Poznan **96**.

ISPRAVCI

Strana	Red	Stoji	Treba stajati
7	11	svojoj	svojom
9	22	careva. Tako	careva – tako
10	8	istaknutim	istaknutom
10	13	javen	javne
11	17	grčka	Grčka
15	12	Njeogvi	Njegovi
15	23	carkse	carske
15	24	samostankse	samostanske
16	12	samostankse	samostanske
17	1	sakupljače	sakupljača
17	4	na	za
17	12	diživljela	doživjela
19	17	Aleuinu	Alcuinu
19	34	dužni	nužni
20	4	moće	moći
23	32	38	39
24	38	održavale	odražavale
27	1	sadržavo	sadržavao
27	4	očinskog	matičnog
27	36	njegovnih	njegovih
28	5	ephoe	epohe
29	21	benediktinska opatija	benediktinsku opatiju
33	12	Pirinejski	Pirenejski
36	11	raspačavnjem	rasparčavanjem
42	1	groteksne	groteskne
42	23	historijski sasvim	historijski ne sasvim
46	13	psice	pisce
46	12	savremenika	suvremenika
46	28	Firenici	Firenci
47	3	Frnacuska	Francuska
48	22	humanizma	humanizam
48	24	notta	motta
52	13	ocijenjenih	cijenjenih
53	22	novograđani	novodograđenih
53	38	njemačkoj	Njemačkoj
54	14	prošlo	pošlo
54	14	postaljvene	postavljene
57	6	Tibar	Tiber
57	13	vjeskim	vjerskim

Strana	Red	Stoji	Treba stajati
58	18	priješnjih	prijašnjih
59	16	Okeru Braunschweiga	Okeru, južno od Braunschweiga
60	18	nećasi	nećaci
61	4	obrazovnog	obrazovanog
64	19	otovren	otvoren
65	30	izbjelge	izbjegle
66	19	karakterističan	karakteristična
69	28	izizetno	izuzetno
71	8	Winckelmannon	Wilckelmannom
72	2	posjedova	posjedovao
73	16	Merkwurdige	Merkvürdige
73	25	naziva Fridriche I ruskog kralja	naziv za Friedricha I pruskog kralja
73	32	Ermitazu	Ermitažu
74	3	Sacssische	Sachsische
78	37	bilo	bila
79	18	radi	raditi
79	20	žesto	žestok
79	38	psecijalni	specijalni
80	24	prbolemu	problemu
81	8	jedne	jedna
81	22	najsitaknutiji	najistaknutiji
81	37	knjiga	knjige
82	23	zajvaljujući	zahvaljujući
82	28	Njegova je brošura	Njegova brošura
85	3	historiskih	historijskih
86	7	Džiatzko	Dziatzko
86	9	izgradu	izradu
88	24	ostale su	ostale se
88	25	neku	neki
89	36	postavila potpuno	postavila na potpuno
91	38	njezino	njihovo
94	27	učioni	učinio
95	31	osnovala	osnivala
97	36	Ewardson	Edwardson